

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

**ZEMAŞERÎ'NİN RUUSU'L-MESAİL İSİMLİ ESERİNDE İLM-İ
HİLAF**
(KİTABU'N-NİKAH ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

ABDURRAHİM BİLİK

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

ZEMAHŞERİ'NİN RUUSU'L-MESAİL İSİMLİ ESERİNDE İLM-İ
HİLAFA
(KİTABU'N-NİKAH ÖRNEĞİ)

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan

Abdurrahim BİLİK

Danışman

Prof. Dr. Faruk BEŞER

İSTANBUL 2013

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi ABDURRAHİM BİLİK'nın ZEMAŞSERİ'NİN RUUSUL-MESAIL İSİMLİ ESERDE İLM-İ HİLAF (KİTABU'N-NİKAH ÖRNEĞİ) adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 05.07.2013 tarih ve 2013/25-14 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi ..19.. / 07 / 2013..

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1. Tez Danışmanı	Prof. Dr. FARUK BEŞER	
2. Jüri Üyesi	Prof. Dr. KEMAL YILDIZ	
3. Jüri Üyesi	Doç. Dr. ALİ ULVİ MEHMEDOĞLU	

İÇİNDEKİLER

ÖZET	IV
ABSTRACT	V
KISALTMALAR	VI

GİRİŞ

GİRİŞ	1
A. Çalışmanın Amacı:	1
B. Çalışmanın Önemi	2
C. Çalışmanın Sınırları	2

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLAF İLMİ VE İLGİLİ ESERLER

A. HİLAF İLMİ	5
1. Tanımı	5
2. Doğuşu ve Gelişimi	9
B. HİLAF İLMİ ESERLERİ	13

İKİNCİ BÖLÜM

ZEMAHŞERİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. ZEMAHŞERİ'NİN (467-538/1075-1144) HAYATI	22
1. Doğumu ve Çocukluğu	22
2. İlim Yolculuğu	23
B. ESERLERİ	28

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUUSU'L-MESAİL'İN SİSTEMİ VE İLMİ DEĞERLENDİRMELER

A. RUUSU'L-MESAİL	35
1. Eserin İsmi	35
2. Eserin Sistemi	37
3. Zemahşeri'nin Eserinde Takip Ettiği Metod	40
B. ESERE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER	42

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
RUUSU'L-MESAIL'DE KİTABU'N-NİKAH

KİTABU'N-NİKAH.....	48
A. MESELELER.....	48
1. Mesele	48
2. Mesele	51
3. Mesele	53
4. Mesele	55
5. Mesele	56
6. Mesele	57
7. Mesele	59
8. Mesele	61
9. Mesele	62
10. Mesele	64
11. Mesele	65
12. Mesele	66
13. Mesele	67
14. Mesele	69
15. Mesele	71
16. Mesele	72
17. Mesele	73
18. Mesele	74
19. Mesele	76
20. Mesele	77
21. Mesele	79
22. Mesele	81
23. Mesele	82
24. Mesele	84
25. Mesele	85
26. Mesele	86
27. Mesele	87
28. Mesele	89

29. Mesele	90
B. SADAK BAHSİ	92
1. Mesele	92
2. Mesele	93
3. Mesele	95
4. Mesele	96
C. HUL' BAHSİ	97
1. Mesele	97
2. Mesele	99
SONUÇ	101
KAYNAKÇA	104

ÖZET

ZEMAHŞERÎ'NİN RUU'SU'L-MESAİL İSİMLİ ESERİNDE İLM-İ HİLAF (KİTABU'N-NİKAH ÖRNREĞİ)

Abdurrahim BİLİK

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Faruk BEŞER

2013, 109 sayfa

Alimlerin farklı görüşlerini ve bu farklılıkların sebeplerini ele alan İlm-i hilaf, fıkıh melekesi kazandırması açısından önem arz etmektedir. Ruu'su'l-Mesail ismi ise İlm-i hilaf alanında kaleme alınan farklı bir türü simgelemektedir. Aynı isim altında bir eseri bulunan Zemahşerî, İslami ilimlerde iz bırakan, mutezili bir alimdir. Farklı yönleriyle ön planda olan Zemahşerî'nin söz konusu eseri, türünün güzel bir örneği olmasının yanında kendisinin fıkıhçı özelliğini ve fıkıh düşüncesini de yansıtan nadide bir eserdir. Bizim çalışmamız bu tür hakkında bilgi vermek ve Zemahşerî'nin fıkıh düşüncesini ortaya koymak amacıyla Zemahşerî'nin Ruu'su'l-Mesail isimli eserinin incelenmesi ve eserde yer alan Kitabu'n-Nikah bölümünün mukayeseli olarak tahlil edilmesini içermektedir.

Anahtar Kelimeler: İlm-i hilaf, Zemahşerî, Ruu'su'l-Mesail, Kitabu'n-Nikah

ABSTRACT

ILM AL-KHILAF IN ZEMAHŞERÎ'S RUU'SU'L-MESAIL BOOK (SAMPLING KITABU'N NIKAH)

Abdurrahim BİLİK

Master Degree Thesis, Department of the Basic Islamic Sciences

Supervisor: Prof. Dr. Faruk BEŞER

2013, 109 Pages

Ilm al-Khilaf (the discord science) is a branch which research to find the different opinions of scholars and to show the evidence why these opinions of scholars are different from each other. The name of Ruu'su'l-Mesail has been used as a kind of different device of the discord science. The name of Ruu'su'l-Mesail has been used as a name of a book which has been written by Zemahşerî too. Zemahşerî is an important person for islamic sciences and he is from madhab of mutezile. Ruu'su'l-Mesail is a book which is an important example for these kind of branches and this book show us that Zemahşerî is a person who can write about fikh (islamic law) as well. The aim of this book is to give information about the Ruu'su'l-Mesail and to give clueses about Zemahşerî's opinons in İslamic law too. For reaching these targets which have been mentioned, thus, we researched Zemehşerî's Ruu'su'l-Mesail book and we discused what has been written in the section of nikah which is in the Ruusu'l-Mesail.

Key Words: Ilm al-Khilaf, Zemahşerî, Ruusu'l-Mesail, Section of Nikah

KISALTMALAR

A. Ü.	: Ankara Üniversitesi
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.s.	: Aleyhi Selam
a.y.	: Aynı Yer
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
bs.y.y.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
edtr.	: Editör
H.	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
H.z.	: Hazreti
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radiyallahu anhu, anha
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellim
sy.	: Sayı
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
thk.	: Tahkik
trc.	: Tercüme
ts.	: Tarihsiz
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

GİRİŞ

A. Çalışmanın Amacı:

"Zemahşerî'nin *Ruu'su'l-Mesail* İsimli Eserinde İlm-i Hilaf (Kitabu'n-Nikah)" adlı çalışmamızın temel amacı, İslam dünyası için ve özelde Hanefî fıkhi için çok önemli bir şahsiyet olan mutezili , akılcı ve müfessir olma özellikleriyle bilinen Zemahşerî'nin, nispeten daha geri planda duran fakih olma özelliğini yansıtan, Hanefî ve Şafî mezhepleri arasındaki ihtilaflı meseleleri işleyen *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserini incelemektir.

Hazırlamayı düşündüğümüz bu tez sonucunda ulaşmak istediğimiz başlıca kazanımları şöyle özetleyebiliriz:

- Eserin sistemini ve müellifin konuları işleyiş biçimini ortaya koymak,
- Eserden hareketle müellifin fıkhi düşüncesini belirlemek,
- Eserde yer alan hüküm ve delilleri, her iki mezhebin muteber kitaplarına arz ederek, müellifin okuyucuya sunduğu hüküm ve delillerin sıhhat derecesini ve kabul görmüşlüğüne açığa çıkarmak,
- Böylece H. 6. yy. da fıkıh düşüncesinin ulaştığı seviye hakkında fikir sahibi olmak,
- İtikadi olarak mutezile mezhebine mensup olan müellifin farklı görüşlerinde mezhebinin etkili olup olmadığını tespit etmek.

Ayrıca böyle bir tez konusunu seçmemizde kişisel olarak amaçladığımız kazanımları ise şöyle özetleyebiliriz:

- Eserle ilgili okumalarımız esnasında, fikhın hemen hemen bütün konularını gözden geçirmek, ihtilaflı olan konuları ve sebeplerini öğrenerek genel bir fıkıh melekesi edinebilmek,

- Eserde her iki mezhep adına sunulan görüşlerin sıhhat derecesini belirleme esnasında, Hanefî ve Şafîî mezheplerinin muteber kitaplarının belli başlı kısımlarını gözden geçirmek ve bu eserler hakkında fikir sahibi olabilmek,

- Müellifin eserinde itizali etkiyi belirleme çabası esnasında Zemahşerî'nin tefsir alanındaki önemli eseri *el-Keşşafî*'i inceleyebilmek.

B. Çalışmanın Önemi

Mutezile mezhebine mensup olan alimler genellikle akılcı ve özgürlükçü yönleriyle bilinirler. İtizali düşünce sisteminin en meşhurlarından ve belki de en itibarlı düşünürü olarak bilinen Ebu Kasım ez-Zemahşerî'nin fıkıh alanındaki bu eserini incelemek, itizali anlayışı ile Fıkıh münasebetini ortaya koyabilme özelliğine sahiptir. Zira müellif bu eserde hem mensubu olduğu Hanefî fikhının hüküm ve delillerini, hem de Şafîî mezhebinin hüküm ve delillerini karşılıklı olarak okuyucuya sunmaktadır. Hiç şüphesiz böyle bir eser kaleme almak, her iki mezhebe de hakim olmayı gerektirir. Zemahşerî'nin söz konusu eserinin incelenmesi, kendisi hakkında pek fazla ön plana çıkmayan fakihlik özelliğini ortaya koymasından önem arz etmektedir.

Öte yandan farklı bir türün ismi olduğunu farkettiğimiz *Ruu'su'l-Mesail* hakkında, Zemahşerî'nin aynı isimli eserinden hareketle bilgi sunması çalışmamızın önem arzeden diğer yönüdür.

C. Çalışmanın Sınırları

Çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Hilaf İlmî'nin tanımı, doğuşu ve gelişimi ve literatüründen kısaca söz edilecek; ikinci bölümde Zemahşerî'nin çocukluğu, ilim yolcuğu ve eserlerinde değinilecek; üçüncü bölümde konumuz olan *Ruu'su'l-Mesail* adlı eserin ismi, sistemi, metodu ve esere yönelik değerlendirmeler sunulup; dördüncü ve son bölümde ise *Ruusu'l-Mesail*'de *Kitabu'n-Nikah* bölümü, müellifin ve eserin metoduna örnek olması hasebiyle mukayeseli olarak tahlil edilecektir.

Son bölümde ilgili kısmı, fıkıh ilminde ayrı bir tür olarak kabul edilen Hilaf İlmi alanında *Tahricu'l Furu Ale'l-Usul* türünün en dikkat çekici örneği olan¹ Zencani'nin aynı isimdeki eseri ve İbn Rüşd'ün meşhur *Bidayetu'l-müçtehid ve nihayetu'l-mübtedi* adlı eseri ile mukayese ettik.

Hanefî ve Şafîî mezhepleri arasındaki hilafiyatı konu edinen bu eserin okuyucuya sunduğu hüküm ve delillerinin muteberliğini ve mezhep içerisinde kabul görmüşlüğüne tespit etmek için her iki mezhebin muteber kaynaklarına müracaat etmek amacıyla Hanefî alimlerinden Ebu Cafer et-Tahavî'nin (321/933) *el-Muhtasar*, Kudurî'nin (428/1037) *el-Muhtasar*, Mevsilî'nin *el-İhtiyar*, İmam Serahsî'nin (483/1090) *el-Mebsut*, Kasanî'nin *Bedaiu's-Sanai* adlı eserleri; Şafîî alimlerinden İmam Şafîî'nin (204/820) *el-Üm*, Ebu İshak eş-Şirazî'nin (476/1083) *el-Mühezzeb*, İmam Nevevî'nin (676/1275) *el-Minhac* ve Hatip Şirbinî'nin (977/1570) *Muğni'l-Muhtac*, İbn Hacer el-Heytemî'nin (974/1576) *Tuhfetu'l-Muhtac*, Remlî'nin (844/1440) *Nihayetu'l-Muhtac* eserleri kullandığımız kaynaklar arasındadır.

Ayrıca mutezile mezhebine mensup olan Zemahşerî'nin, *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserinde her iki tarafın delili olarak, bizzat kullandığı veya müellifin eserinde yer vermediği fakat mezhep kitaplarının delil olarak kullandıkları ayetlerin tefsirleri için Zemahşerî'nin tefsiri *el-Keşşaf*'a müracaat ettik.

---

¹ Okuyucu, Nail, *Tahricu'l-furu ale'l-usul Edebiyatı*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38 (2010/1), 113-136.; İltaş, Davut, *Zencanî'nin "Tahricu'l-furu ale'l-usul" İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme*, *Bilimname*, XIII, 2007/2, 67-109.

BİRİNCİ BÖLÜM

HİLAF İLMİ VE İLGİLİ ESERLER

A. HİLAF İLMİ

1. Tanımı

Hilaf kelimesi lügatte, "karşı gelmek, muhalefet etmek, zıtlaşmak, aykırı davranmak"² gibi anlamları ifade eder. Fıkıh ıstılahında ise "gerçeği ortaya koymak, ve bir şeyin yanlış (batıl) olduğunu göstermek amacıyla, karşıt görüşlü iki kişi arasında cereyan eden tartışma"³ anlamına gelmektedir.

Taşköprizade (968/1561) hilaf ilmini, "fıkhi mezheplerin tarafları arasında meydana gelen tartışma (cedel)"⁴ olarak tanımlamıştır.

İzmirli İsmail Hakkı (1366/1946) ise hilaf ilmini, "istinbat edilen şer'i bir hükmü, muhaliflerin yıkmasından korumak için şer'i delillerin, çeşitli şart ve durumlarından bahseden bir ilim"⁵ olarak tanımlamıştır.

Mehmet Erdoğan da hilaf ilmini kısaca, "Hukuki ihtilafları ve bunların nedenlerini konu edinen ilim"⁶ şeklinde tarif etmiştir.

Bunlardan hareketle hilaf ilmi için Ferhat Koca, "İslam hukuk mezhepleri arasında, hukuki usul ve üslupları açısından ilişki kurulmasını ya da onların çeşitli hukuki kavram, kurum ve hükümleri arasında benzerlik veya farklılık bakımlarından karşılaştırma yapılmasını konu edinen ilimdir" biçiminde bir tanım yapmıştır.⁷

İslam ilimler tarihinde, hilaf ilmiyle benzer bazı ilimler arasında, metot ve problematik bakımlarından birtakım yakınlıklar ve hatta birbirine geçişler (tedahül)

---

² İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, ts., IX, 90.

³ Cürcanî, Seyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1308, 48.

⁴ Taşköprizade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saade*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985, II, 556.; Debusi, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi* (*Tesisu'n-Nazar*), (giriş ve notlarla trc.: Ferhat Koca), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, 13.

⁵ Koca, Ferhat, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002, 14.

⁶ Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, 198.

⁷ Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 14.

bulunmaktadır. Bu açılardan hilaf kavramına en çok benzerlik gösteren kavramlar olarak ihtilaf ve hilafiyyat kavramları sayılabilir.⁸

İhtilaf, bilindiği üzere, ittifakın karşıtı olup, "görüş ayrılığına düşmek", "uzlaşmamak" veya "farklı görüşlere sahip olmak", "görüş farklılığı" anlamına gelir. Buna göre, ihtilaf, farklı görüşler karşısında içlerinden birini daha güçlü veya zayıf olarak nitelendirmeyip, tarafsız kalmayı ya da zayıf da olsa bir tarafa eğilimi yansıtır. Hilaf ise, tez ve antitezden birini benimsemiş ve diğerine karşı tavır alma anlamı taşır. Aralarındaki bu fark nedeniyle, 'ihtilaf', genellikle delile dayalı görüş, 'hilaf' ise, delilsiz görüş için kullanılır. Başka bir deyişle, güçlü olan ve yaygınlık kazanan görüş, genellikle 'ihtilaf' kelimesiyle, zayıf olan veya genel olarak kabul görmeyen görüş ise 'hilaf' kelimesiyle ifade edilir.⁹

İki kavram arasında ortaya konulmaya çalışılan bu farklılığa rağmen, söz konusu iki kavramın, çoğu zaman birbirinin yerine kullanıldığı ve ihtilaf ilminin zamanla konu ve problemlerini hilaf ilmine devrettiği söylenebilir.¹⁰

Aynı şekilde, genel olarak klasik hilaf literatürünün içeriklerine bakıldığı zaman 'hilaf' ile 'hilafiyyat (el-hilafiyyat)' kavramlarının da eş anlamlı olarak kullanıldığı görülür. Özellikle hilaf ilmi, hukuki hükümleri esas alarak, "farklı mezheplerin görüşlerini bilme, birbirleriyle mukayese etme" anlamında kullanılması halinde 'hilafiyyat' ile eş anlamlı kullanılmış demektir.

Hilaf ilmi, hukuki hükümlere ulaşmada kullanılan usul ve yöntemler esas alınarak "cedel yöntemiyle hasmı susturma veya kendi mezhep görüşünü müdafaa edip ötekini çürütme amacıyla mezhepler arası farklı görüşlerin dayandığı gerçekleri bilme" anlamında kullanıldığında ise , hilafiyattan farklı bir nitelik kazanır ve bu durumda o, fıkhıtan ziyade, fıkıh usulünün alt bir dalı haline gelmiş olur.¹¹

---

⁸ Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 15.

⁹ Özen, Şükrü, "Hilaf", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, ; Tehanevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984, I, 441.

¹⁰ Koca, *a.g.e.*, 15.

¹¹ Özen, Şükrü, "Hilaf", *DİA*, XVII, 528.

Hilaf ilmine yakın olan, hatta yöntem ve meselelerinin bazen birbiri içine girdiği diğer alanlar ise cedel, münazara ve fıkıh usulü ilimleridir.¹²

Biz burada; hilaf ilminin önce cedel ilminden farkından, sonra fıkıh ve fıkıh usulü ile etkileşiminden, hilaf ilminin fıkıh literatürüne etkileri ve hukuk alanında cereyan ediş safhalarından ve son olarak da günümüzde bu ilmin nasıl isimlendirildiği konusunda kısaca bahsedeceğiz.

Hilaf ilmi, bazen cedel ilmi ile karıştırılmaktadır. Ancak bu iki ilim birbirinin aynı değildirler ve aralarında farklar bulunmaktadır. Zira cedel, muhaliflerden birinin ya da ikisinin birden söz, görüş veya durumlarını ileri sürüp savunarak, başkalarını ikna edip fikirlerini kabul ettirmeye çalışmalarına denmektedir. Hilaf ilmi ise fıkhi görüşlerden hangisinin daha isabetli olduğunu ortaya çıkarmak için karşılıklı deliller ileri sürme olarak tanımlanmıştır.¹³ Bazı alimler ise cedel ilmini, "batıl da olsa müdafaa edilmek istenen şeyin müdafaa, hak da olsa çürütülmek istenilen şeyi çürütme gücü veren ilimdir", diye tanımlamışlardır.¹⁴ Bunlardan hareketle, cedel ilminin, hilaf ilminden daha kapsamlı olduğunu ve söz konusu ilmin, hilaf ilminin kullandığı bir yöntem olduğunu söyleyebiliriz.

Hilaf ilmi ile fıkıh usulü arasındaki ilişkiyi, tespit etme hususunda bazı usulcüler birtakım gayretler sarf etmişlerdir. Şöyle ki; Gazzali'ye (505/1111) göre hilaf ilmi, tıpkı fıkıh usulü gibi, hükümlerin delillerinden ve bu delillerin delalet biçimlerinden bahseden bir ilimdir. Ancak, fıkıh usulü, bunlardan icmali olarak bahsederken, hilaf ilmi bunları tafsili bir biçimde ve herhangi bir meseleyle ilişkisi açısından ele alır.¹⁵

Sadrüşşeria (747/1346) ise, fıkıh usulünü "fıkıh problemlerini gerçek anlamda çözmeye yarayan kaideleri bilmek" şeklinde tarif ederek, bu tanımda kullandığı 'gerçek anlamda' kaydını, hilaf ve cedel ilmini tanım dışında tutmak amacıyla koyduğunu belirtir. Zira hilaf ve cedel ilmi, her ne kadar fıkıh meselelerini bilmeye yarayan

¹² Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 16.; Özen, "Hilaf", *DİA*, XVII, 528.

¹³ Alvanî, Taha Cabir, *Edebu'l-İhtilaf fi'l-İslam*, 'Alemlü'l-Fikri'l-İslamî, Katar, 1405, 22.

¹⁴ Cürcanî, *et-Tarifât*, 48.

¹⁵ Gazalî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, el-Matba'atu'l-Emiriyye, Bulak, 1324, I, 5.

birtakım kurallar içerse de gerçekte bir fıkıh problemini çözme amacı gütmeyiz. Onun amacı, sadece hasmı ilzam etmek ve susturmaktır.¹⁶

Yine Teftazani (792/1390), hilaf ve cedel kurallarının, fıkıh meselelerini çözmekten ziyade, istinbat edilmiş hükmü koruma veya savunmaya yaradığını, bu sebeple de hilaf ve cedel ilminin, fıkıha veya başka bir ilim dalına nispet edilmesinin herhangi bir farkının olmadığını söylemiştir. Çünkü cedelci, ya bir konumu korumak üzere cevap vermekte, ya da bir konumu yıkmak üzere itiraz etmektedir. Ne var ki fakihler bu ilmi, fıkıh meselelerinde sıkça kullanıp, fıkıh nüktelerini onun kuralları üzerine bina ettikleri için bu ilmin sadece fıkıha has olduğu zannedilmiştir.¹⁷

Öte yandan Molla Fenari (834/1431), Osmanlılar döneminde yazılan ilk ve en önemli usul-i fıkıh kitabı niteliğindeki *Fusulü'l-Bedayi'* adlı eserinde, fıkıh usulünü, "istinbata yarayan kuralları bilme" şeklinde tanımlamış ve bu tanımdaki "istinbat" kaydının, hilaf ilmini tanım dışında bıraktığını, çünkü hilaf ilminin kurallarının, hüküm istinbatına değil, istinbat edilen hükmü koruma ve yıkmaya yaradığını söylemiştir.¹⁸ Bu tanımıyla Molla Fenari, hilaf ilmini tanım dışında tutmaya çalışmıştır.

İzmirli İsmail Hakkı ise, hilaf ilmini, usul-i fıkıh ilminin en önemli bir şubesi olarak görmüştür. O'na göre, "usul-i fıkıh erbabı, usul ilminin kaidelerini ne nispetle bilirlerse, ilm-i hilaf erbabının da usul ilminin kurallarını o nispette bilmesi gerekir."

Usulcüler, usul ilminin kuralları sayesinde, ahkam istinbat ederler. Hilaf ilmine mensup olanlar da yine usul ilminin kaideleriyle, istinbat edilen fıkıhi meseleleri, muhaliflerin yıkmasından muhafaza ederler. Ahkam istinbatı için fıkıh ilmine ihtiyaç zaruridir. İstinbat edilen meseleleri muhafaza için de ilm-i hilafa ihtiyaç zaruridir.¹⁹

Görüldüğü gibi fıkıh usulü, hüküm istinbatının bir aracıken, hilaf ilmi, ortaya konan hükmü korumanın ve sağlamlığını muhaliflere karşı ispatlamanın aracı olarak

¹⁶ Sadruşşeria, Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmud Buhari Mahbubi, *et-Tavdih li Metni't-Tenkih*, (Teftazanî'nin *et-Telvihi* adlı şerhiyle birlikte), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, 1377/1957, I, 20.

¹⁷ Teftazanî, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *et-Telvihi 'ala't-Tavdih*, (Sadruşşeria'nın *et-Tavdih'i* ile birlikte), Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1377/1957, I, 20.

¹⁸ Molla Fenari, Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed, *Fusulü'l-Bedayi'*, Matbaatü Şeyh Yahya Efendi, İstanbul, 1289, I, 10.

¹⁹ İzmirli İsmail Hakkı, *İlmi-i Hilaf*, Dersaadet Hukuk Kitapçısı, 1330, 3.

kullanılmıştır. Aslında bu yönüyle hilaf ilmi, Gazali'nin (505/1111) de işaret ettiği üzere, fıkıh usulü ile fıkıhın furu'u arasındaki ilişkiyi örnekleriyle ortaya koyan bir ilimdir.

Hilaf ilminin istinbat edilmiş mevcut hükmü koruma içeriği ve amacı da dikkate alınınca içtihatın duraklaması ile hilafiyatın ortaya çıkışı arasında yakın ilişki olduğu söylenebilir. Fakat bu durum, alimlerin hilafiyata yönelmesinin arka planını tam olarak açıklamaya yetmez. O dönemlerde, yöneticilerin mezhepler arası hilafiyata, özellikle mensuplarının sayıca çokluğu gibi sebeplerle, İmam Ebu Hanife ve İmam Şafî'den hangisinin görüşünün daha üstün olduğunu bilmeye yönelmelerinin de hilafiyata olan rağbette etkisi bulunabilir.²⁰

Diğer yandan, son dönemlerde hilaf ilmiyle mukayeseli hukuk ilmi arasında bir ilişki kurulmaya, hatta adı geçen bu iki ilmin aynı anlamda kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Çağdaş müelliflerden Ömer Nasuhi Bilmen (1391/1971), hilafiyat ilmini, "Mukayeseli Hukuk İlmi" yerine kullanmıştır.²¹

Ülkemizde, konuyla ilgilenenler arasında ilmi hilafın, 'Mukayeseli İslam Hukuku' olarak adlandırılıp adlandırılmayacağı konusunda görüş ayrılığı vardır. Bu konudaki tartışmalara bakıldığında, böyle bir isimlendirmenin, bizim kanaatimize göre uygun olduğu fikri daha ağır basmıştır.²²

2. Doğuşu ve Gelişimi

Farklı görüşlerin ortaya çıkışı, çok eskilere dayanmaktadır. Hatta bu ilmin doğuşu, fıkıh ilminin doğuşu kadar eskidir denebilir. Zira Peygamber Efendimizin vefatından sonra insanlar, bu otoriteye başvurma rahatlığını kaybetmiş ve ortaya çıkan meselelerde içtihat etmeye başlamışlardır. İctihadın doğal bir sonucu olarak da ihtilaf ortaya çıkmıştır. Ne var ki İslam'ın erken dönemlerinde, fukahanın ihtilafı, diğer ilimlerin konuları gibi özel bir bilim dalı içerisinde işlenmemiştir. Söz konusu ihtilaf,

---

²⁰ Özen, "Hilaf", *DİA*, XVII, 531.

²¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul 1976, I, 324.

²² Bu konudaki tartışmalar için bk.: Özen, "Hilaf", *DİA*, XVII, ; Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 21-32.; Ünverdi, Muhammed, *Temel İbadetler Konusunda Hanefiler ve Şafîler Arasındaki Farklar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Adana, 2011, 30-41.

bazen fihki meselelerle beraber, bazen ise ilgili olduğu hususi konuda anlatılmıştır. Fakat bu ihtilaflara bakıldığında, ilk etapta Kur'an ve sünnet nassları etrafında farklı fikirler ve münazaralar yapılmakta iken, zamanla içtihat faaliyetlerinin yavaşladığı ve taklit dönemlerinin başlamasıyla beraber artık nasslar yerine, mezhep imamlarının görüşleri etrafında, onları müdafaa etmek amacıyla ihtilaflar ortaya çıkmaya başladığı görölmektedir. Bu konuyu İbn Haldun şöyle ifade etmektedir:

“Şer'i delillerden istinbat edilen fikh ilminde, müçtehitler arasında pek çok ihtilaf meydana gelmiştir. Müçtehitlerin takip ettikleri usul ve görüş farklılığına bağlı olarak bu ihtilafların meydana gelmesi kaçınılmaz olmuştur.

Adı geöen ihtilaflar, İslam'da alabildiğine genişlemişti. Mukallitlerin, diledikleri müçtehitleri taklit etme imkanları vardı. Nihayet bu durum, dört büyük imama kadar gelip dayandı. Onlar Hak nazarında hüsn-ü zan beslenecek bir mevkie sahip oldular. Bu nedenle insanlar, onları taklit ile yetindi ve onların dışında kalanların taklit edilmesine engel oldular. Çünkü içtihat zorlaşmış, onun maddelerini teşkil eden ilimler, zamanla çeşitli şubelere ayrılmış ve dört mezhebin dışında kalan müçtehitler artık kalmamıştı. Bu nedenle, söz konusu dört mezhep, İslam'ın asılları (temelleri) mesabesine konmuş, onlara sıkı bir şekilde bağlanan ve onların hükümlerini esas alanlar arasında cereyan eden ihtilaflar, şer'i nasslarda ve fihki esaslardaki ihtilaf derecesinde tutulmuştur.

Peşinden gittiği imamın mezhebinin sıhhatini göstermek için bütün mezhep mensupları arasında, münazaralar cereyan etti: Bu münazaralarda, bahis konusu dört imamın delilleri açıklanıyor, ihtilafların kaynakları ve içtihatlarının menşei ortaya seriliyordu.

İlmin bu çeşitine Hilafiyat (İlm-i Hilaf) deniliyordu. Bu ilimle uğraşan bir kimsenin şer'i hükümlerin istinbatına vesile olan kaideleri bilmesi, aynen müçtehidin bunlara ihtiyaç duyduğu gibi şarttır. Fakat arada şu fark vardır: Müçtehit bu kaidelere, hüküm istinbat etmek için ihtiyaç duyar; hilafiyat alimi ise istinbat edilen söz konusu meseleleri, muhalifin çeşitli delillerle tahrip etmesinden ve çürütmesinden korumak için ihtiyaç duyar.

Hanefi ve Şafîilerin, bu ilme dair telifleri diğerlerinden daha fazladır. Çünkü, bilindiği gibi, Hanefilerde kıyas, mezheplerinde bir çok fer'i hususun esasını teşkil eder. Bu nedenle onlar, nazar (münazara, tartışma) ve araştırma ehlidir''

Bu konuya dair yazılan eserler şunlardır; Gazali, *el-Meahız*; Ebu Zeyd ed-Debusî, *Kitabu't-Ta'lika*; Maliki bilginlerden İbnü'l-Kassar, *Uyunu'l-Edille*. Ayrıca İbnu's-Saati, fıkıh usulüne dair *el-Muhtasar* adlı eserinde, ihtilafli fıkıh konularının tüm esaslarını toplamış ve her meselede ihtilafın temeli olan hususları açıklamıştır.²³

Hilaf ilminin ortaya çıkış tarihinin, kesin olarak tespit edilemese de bunun, içtihat faaliyetlerinin durakladığı ve fakihlerin, artık tahriçten öteye gidemediği zamanlara rastladığı belirtilmektedir.²⁴

İslam ilimlerinin, doğuşu ve gelişim süreçlerinin yaşandığı H. I.ve II. asırlarda (VII-VIII) fakihlerin varmış oldukları ihtilaflar, özel bir bilim dalı içinde ele alınmayıp, bazen fıkhi meseleler kapsamında, bazen de ilgili olduğu hususi konularında anlatılmıştır. Fakat sonraki zamanda, bu ihtilaf ve farklılıklar eserler içerisinde ele alınıp incelenmeye başlanmıştır. Bu tür ihtilafların değerlendirildiği ilk eserler arasında, Ebu Yusuf'un (182/789) *er-Red 'ala Siyeri'l-Evzai ve İhtilafu Ebi Hanife ve İbn Ebi Leyla*, İmam eş-Şafîi'nin (204/820) *Kitabü'l-Ümm*, İbn Cerir et-Taberî'nin (310/923) *İhtilafu'l-Fukaha* ve Ebu Ca'fer et-Tahavî'nin (321/933) *İhtilafu'l-Ulema* adlı eserleri sayılabilir.

İslam hukuk tarihinde bu ihtilaf, hilafiyat ve reddiye kitapları, mezheplerin oluşması ve birbirlerine karşı üstünlük mücadelesinin de tesiriyle özellikle V/XI. y.y.'dan itibaren daha sistematik bir hale gelerek yeni ve müstakil bir hukuk disiplini meydana getirmişlerdir. Bu yeni disiplin, farklı hukuk, mezhep ve ekollerinin, hukuki hüküm, kavram veya kurumlarının ayrılık ya da benzerlik noktalarını inceleyen ve günümüzde 'Mukayeseli İslam Hukuku' adını verebileceğimiz hilaf ilmidir.²⁵

²³ İbn Haldun, *Mukaddime*, (nşr. Ali Abdulvahid Vafi) III. Baskı, Daru Nehdati Mısır li't-Tıba ve'n-Neşr, Kuveyt, ts., III, 1066-1067.

²⁴ Özen, "Hilaf", DİA, XVII, 530.; Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 34.

²⁵ Ünverdi, Muhammed, *Temel İbadetler Konusunda Hanefiler ve Şafîiler Arasındaki Farklar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) 30-41.

Hilaf ilminin doğuşu ile ilgili ele alınan bir diğer konu da, bu ilmin ilk kurucusunun kim olduğuna dair tartışmalardır.

Kaynaklar genel olarak hilaf ilminin ilk kurucusunun Hanefi fakihlerinden Kadı Ebu Zeyd ed-Debusî (430/1039) olduğunu söylemektedir. İbn Hallikan (681-1282), Debusî'yi, ilk defa hilaf ilminin kurucusu olarak niteleyen kişidir. Zehebî (ö.748-1348), İbn Kesir (774-1373), İbn Kutluboğa (879/1474), Taşköprizade (968/1561) gibi tarih ve tabakat yazarlarının da, İbn Hallikan'ın görüşünü desteklediği görülür.²⁶

İlk Müslüman Türk devletlerinden Karahanlılar döneminde yaşamış olan, büyük Türk hukukçusu Kadı Ebu Zeyd ed-Debusî (430/1039) *Tesisü'n-Nazar fi İhtilafi'l-Eimme* adlı eseriyle, İslam hukuk ve kültür tarihçilerinin ittifakıyla, bu ilmin gerçek kurucusu olarak kabul edilmiştir. Debusî'den önce İslam hukuk literatürü içerisinde birçok ihtilaf, hilaf ve hilafiyat kitapları ile karşılıklı reddiyeler yazılmış olmasına rağmen, Debusî'yi hilaf ilminin gerçek kurucusu yapan özellik, *Tesisü'n-Nazar fi İhtilafi'l-Eimme* adlı eserinde, farklı görüşleri, fıkıh bablarını esas alarak değil de, bizzat ihtilaf içerisinde bulunan fakihleri esas alarak ve onlar arasında bir sınıflandırmaya giderek incelemesi, ihtilaf edilen genel hukuk kurallarını (el-Asl) tasnif ederek, her bir genel hukuk kuralıyla ilgili örnekler vermesi, yani genel ilke üzerindeki ihtilafın, hukuki meselelere nasıl yansıdığını göstermiş olmasıdır. Kısaca, hilaf literatürüne yeni bir sistem getirmiş olmasıdır.²⁷

Ancak hilaf ilmiyle, müçtehitlerin görüş ayrılıklarının bir araya getirilmesi kastediliyor ise bu çabaların daha erken (Debusî'den önce) başladığı bilinmektedir. Mesela İmam eş-Şafî'nin (ö.204/820) *Kitabü'l-Ümm* (I-VIII Nşr. Muhammed Zührî en-Neccar, Beyrut 1393/1973) adlı eserinde ihtilaf-ı fukaha konusunda zengin malzemeler bulunmaktadır. Bu eserde yer alan *Kitabu'l-İhtilafi'l-Irakıyyîn* (VII, 96-163), *İhtilafu Ali ve Abdullah İbn Mes'ud* (VII, 164-191), *Kitabu İhtilafi Malik ve Şafî* (VII, 191-

²⁶ Özen, "Hilaf", DİA, XVII, 532.; Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 35.

²⁷ Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 36.

243), *Kitabu'r-Red 'ala Muhammed b. el-Hasan* (VII, 305-335), *Kitabu Siyeri'l-Evzai* (VII, 336-368) adlı bölüm ve risaleler, ihtilaf ve hilafı ilgili ilk kaynaklardır.²⁸

Hilaf ilmi, sırf bir görüşü savunmak veya karşı görüşü yıkmak ya da salt dünyalık makamlar elde etmek, gururlanmak veya gösterişte bulunmak için değil; bizzat gerçeğe ulaşmak veya bir mezhebin sistematik ya da metodolojik bütünlüğünü ve tutarlılığını test etmek gibi birtakım olumlu amaçlar için kullanılır ve İslam hukuk tarihinde, adı geçen ilimleri, gerçeğe ulaşmak, mezhebin sistematik ya da metodolojik bütünlüğünü açığa çıkarmak için tahsil eden ve bu amaçlar doğrultusunda eserler yazan pek çok ilim adamı da bulunmaktadır.²⁹

B. HILAF İLMİ ESERLERİ

İslam hukukunun teşekkülü ve tedvin edilmesinden itibaren hukukçular/fakihler arasındaki görüş ayrılıkları, hayat şartlarının ve pratik ihtiyaçların da etkisiyle sürekli olarak tartışma konusu olmuş, fıkıh mezheplerinin kurulmasından itibaren ise bu duruma mezhep taraftarlığının da eklenmesi sonucu fukaha arasındaki ihtilaflarla ilgili eserlerin, hem nitelik hem de niceliğindeki artış kaçınılmaz olmuştur. İslam hukuk tarihinde telif edilen hilaf kitapları, genellikle 'hilaf, ihtilaf, mesail, mesailü'l-hilaf, muhtelef, ta'lik, ta'lika, tarika, nüket, red' gibi kelimelerin yer aldığı isimleri taşımışlardır.³⁰

Ayrıca İslam hukuk tarihinde, hilaf ilmiyle yazılan eserlerin müelliflerine bakılacak olursa, çoğunluğunun Hanefi ve Şafîî fakihler tarafından kaleme alındığı görülür. İbn Haldun, Hanefilerin rey, kıyas ve nazar ehli olması sebebiyle, bu ilimde ileri gittiklerini, bunun dışında, çoğunluğu bedevi olan ve Ehl-i Hadis'e (Ehl-i Eser) mensup bulunan Malikilerin ise, mensup oldukları temel hukuki eğilimler dolayısıyla,

²⁸ Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 35.; Aybakan, Bilal, "Şafîî", *DİA*, XXXVIII, 230.

²⁹ Koca, *a.g.e.*, 40.

³⁰ Koca, *a.g.e.*, a.y.

bu ilimle fazla meşgul olmadıklarını, daha çok nakil ve rivayete dayanmış olduklarını belirtmiştir.³¹

Hilaf ilminin Hanefiler ve Şafîler arasında yayılması hatta birbirlerine karşı hilaf kitapları yazmalarının sebepleri, bu iki mezhebin genellikle aynı (birbirlerine çok yakın) coğrafyalarda ve birbirlerine rakip olarak yaşamış olmalarında aranabilir.³²

İslam Hukuk tarihinde, dört Sünni mezhebe mensup fakihler tarafından, hilafıla ilgili olarak yazılmış bazı eserler ve günümüzde bu alanda yapılan çalışmalar şunlardır;

I-Hanefi Mezhebinde bu alanda yapılan çalışmalar:

1- Ebu Yusuf (182/789), *İhtilafu Ebi Hanife ve İbn Ebi Leyla* (Kahire 1355).

2- Ebu Said el-Berdai (317/929), *Mesailü'l-Hilaf* (Tunus Zeytune Ktp.,nr. Eski 2302. yeni 1619).

3- Ebu Ca'fer et-Tahavî (321/933), *İhtilafü'l-Ulema*³³

4- Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed el-Kudurî (428/1037), *et-Tecrid*.

5- Ebu Zeyd ed-Debusî (430/1039), *Te'sisü'n-Nazar*.³⁴

6- Nasihî (484/1091), *Kitabü'l-Muhtelef beyne Ebi Hanife ve's-Şafî*.

7- Ebu'l-Mefahir Hüsameddin Ömer b. Burhan el-İsticabî, *Muhtasar fi Hilafıyyati'l-Mebhut*.

8- Necmeddin en-Nesefî (537/1142), *el-Manzumetü'n-Nesefiyye fi'l-Hilafıyyat*.

³¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, III, 1067.

³² Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 40.

³³ Cessas'ın yaptığı ihtisarın bir bölümünün Nşr. Muhammed Sağır Hasan el-Ma'sumî, İslâmabad 1391/1971; tamamının muhtasarı için bk.: *Muhtasaru İhtilafı'l-Fukaha*, nşr. Abdullah Nezir Ahmed, I- V, Beyrut 1416/1995.; Bk.: Özen, "Hilaf", DİA, XVII, 537.

³⁴ Ayrıca Debûsi'nin *el-Esrar fi'l-Usul ve'l-Furu* adlı kitabı da hilâfla ilgili bir eser olarak kabul edilebilir. Özen, "Hilaf", DİA, XVII, 537.

9- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Ruusu'l-Mesail*, (thk. Abdullah Nezir Ahmed), Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, I.baskı, Beyrut 1987.

10- Ebu'l-Feth Alaeddin el-Üsmendî (552/1157), *Tarikatü'l-Hilaf fi'l-Fıkh beyne'l-Eimme fi'l-Eslaf*, Nşr. Muhammed Zeki Abdülber, Kahire ; Nşr. Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut 1413/1992.

11- Ebu'l-Fadl Burhaneddin Muhammed b. Muhammed en-Neseffî (687/1289), *Mukaddime fi'l-cedel ve'l-hilaf ve'n-nazar*.

II-Maliki mezhebinde hilaf ilmi ile ilgili eser kaleme alan müellifler ve eserleri:

1- Ebu Bekr Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Cehm el-Verrak el-Mervezî (329/940 veya 333/944), *Mesailü'l-Hilaf*.

2- El-Kasm b. Cellab (378/988), *Mesailü'l-Hilaf*.³⁵

3- Ebu Cafer b. Muhammed b. Abdullah el-Ebheri (Gulamu'l-Ebheri), *Kitabü Mesaili'l-Hilaf*.³⁶

4- Ebu Muhammed Abdullah b. İbrahim el-Endelusi el-Asili (392/1002), *ed-Delail (el-Asar ve'd-Delail) 'ala Ümmehati'l-Mesail*.³⁷

5- İbnü'l-Kassar , Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed el-Bağdadi (ö.397/1007), *'Uyuni'l-Edille fi Mesaili'l-Hilaf beyne'l-Fukahai'l-Emsar*.³⁸

6- Kadı Abdülvehhab el-Bağdadi (422/1031), *Uyuni'l-Mecalis ve el-İşraf 'ala Mesaili'l-Hilaf*³⁹ adlı eserleri.

35 İbnü'l-İmadi, *Şeceratü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb* (nşr. Abdulkadir el-Arnaud-Muhammed el-Arnaud), Dâru İbn Kesir, Beyrut 1410/1984, IV, 415.

36 İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1410/1984, 283.; Ünsal, Ahmet, *Mukayeseli Fıkh Çalışmaları* (FIKIH), İLİTAM, 3. Baskı, 2007, A.Ü. Uzaktan Eğitim Yayınları, 218.

37 Akyüz, Vecdi, "Asili", DİA, İstanbul, 1991, III, 482.

38 Özen, Şükrü, "İbnü'l-Kassar" DİA, İstanbul, 2000, XXI, 104-105.; Ünsal, Ahmet, *a.g.e.*, 218.

39 Şirazi, Ebû İshak, *Tabakatu'l-Fukaha* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1401/1981, 168-169.

7- Ebu Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah el-Kurtubî (463/1070), *el-İntika li Mezahibi's-Selase li'l-Ulema*.⁴⁰

8- İbnü'l-Arabi Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah el-Meafirî (543/1148), *et-Telhis fi'l-Hilaf*.⁴¹

9- İbn Ebi Zeyd Ebu Bekr Muhammed b. Velid et-Tartuşî (560/1164), *et-Tarika fi'l-Hilaf*.⁴²

10- İbn Rüşd el-Hafid (595/1198), *Bidayetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesid*.⁴³

11- Ubeydullah b. Muhammed el-Berkî, *Ziyadetü İhtilafi'l-Emsar fi Muhtasari İbn Abdilhakem*.

III-Şafî Mezhebinde bu alanda yapılan çalışmalar:

1- İmam Şafî (204/820), *el-Ümm* adlı eserde bulunan *Kitabü İhtilaafi'l-Irakıyyeyn* (VII, 96-163), *İhtilafu Ali ve Abdullah İbn Mes'ud* (VII, 164-191), *Kitabü İhtilafi Malik ve's-Şafî* (VII, 191-243), *Kitabu'r-red 'ala Muhammed b. el-Hasan* (VII, 305-335), *Kitabü Siyeri'l-Evzaî* (VII, 336-368) bölümleri.

2- Muhammed b. Nasr el-Mervezî (294/906), *İhtilafu'l-Ulema* (Nşr. Seyyid Subhi el-Bedri es-Sammeraî, Bağdat 1401/1981; Beyrut 1406 /1986

3- İbnü'l-Münzir en-Nisaburî (309/921), *el-Evsat fi's-Sünen ve'l-İcma' ve'l-İhtilaf* (Nşr. Ebu Hammad Sağir Ahmed b. Muhammed Hanif, Riyad 1403, 1414/1993). Ayrıca aynı müellifin hilafı ile ilgili olarak, *el-İşraf 'ala Mezahibi Ehli'l-İlm* (Nşr. Muhammed Necib Siraceddin, Katar 1986; Nşr. Abdullah Ömer el-Barudi, Mekke) adlı bir eseri daha bulunmaktadır.

4- Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (458/1066), *el-Hilafıyyat* (Nşr. Meşhur b. Hasan Al Süleyman, I-II, Riyad 1414-1415/1994-1995)

⁴⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn*, Millî Eğitim Basımevi, II. Baskı, İstanbul, 1971, I, 175.

⁴¹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 721.

⁴² Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, II, 1113.

⁴³ Kallek, Cengiz, “*Bidayetü'l-Müctehid*”, DİA, İstanbul, 1991, VI, 133-134.

5- Ebu İshak es-Şirazî (476/1083), *en-Nüket fi'l-Mesaili'l-Muhtelef fiha Beyne's-Şafî el Muttalibi el-Haşimi ve beyne Ebi Hanife*. Ayrıca, müellifin hilafı ile ilgili olarak *Muhtasar fimah'telefe fihi Ebu Hanife ve's-Şafî* adlı bir eseri daha bulunmaktadır.

6- İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî (478/1085), *ed-Dürretü'l-Mudiyye fima vaka'a fihi'l-Hilaf beyne's-Şafî'iyye ve'l-Hanefiyye* (I. Cilt Nşr. Abdülazim ed-Dib, Devha 1406/1986).

7- Ebü'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed es-Sem'ani eş-Şafî (489/1096), *el-İstılam fi'r-Reddi 'ala's-Şeyh Ebi Zeyd ed-Debusî veya el-İstılam fi'l-Hilaf beyne'l-İmameyn eş-Şafî ve Ebi Hanife*.

8- Gazzalî (505/1111), *Meahizü'l-Hilaf*

9- Seyfeddin el-Amidî (631/1233), *et-Tarikatü'l-Musağğara fi Mesaili'l-Hilaf*

10- Siraceddin el-Urmevî (682/1283), *en-Nüket fi'l-Mesaili'l-Hilafıyye fi'l-Fıkh*.

11- Hasan b. Harb el-Hassanî, *es-Süheyl fi'l Mezhebi's-Şafî ve'l-Hanefi*.

12- Ebü'l-Kasım İbnü's-Sem'anî, *Kitabü'n-Nüket fi'l-Muhtelef*.

13- İbnü'd-Dehhan, *Takvimü'n-Nazar*

IV-Hanbeli Mezhebinde bu alanda yazılmış eserler:

1- Ebu Bekir Ahmed b. Selman en-Neccad (348/960), *Kitabu'l-Hilaf*.

2- Ebu Bekir Abdülaziz el-Bağdadî (Gulamü'l-Hallal) (363/974), *Kitabü'l-Hilaf ma'a's-Şafî*.

3- Ebu Hafs Ömer b. İbrahim el-Ukberî (387/997), *el-Hilaf beyne Malik ve Ahmed*.

4- Ebu Ya'la el-Ferra (458/1066), *et-Ta'liku'l-Kebir fi'l-Mesaili'l-Hilafıyye beyne'l-Eimme*.

5- İbn Ebu Ya'la (526/1131), *Kitabü'l-Hilaf*.168

6- Ebu'l-Hattab el-Kelvezanî (510/1116), *el-Hilafü'l-Kebir (el-İntisar fi mesaili'l-Kibar)*.

7- Ebu'l-Muzaffer İbn Hübeyre (560/1165), *el-İşraf 'ala Mezahibi'l-Eşraf, Kitabü'l-İhtilafi'l-Eimme ve İttifakıhim, el-İzah ve't-Tebyin fi İhtilafi'l-Eimmeti'l-Müçtehitin* gibi çeşitli isimlerle anılan hilafı ile ilgili kitabı *el-İfsah 'an me'ani's-Sıhah (fi'l-Fıkh 'ale'l-Mezahibi'l-Erba'a)* adıyla müstakil bir kitap halinde neşredilmiştir. (I-II, Nşr. Ebu Abdullah Muhammed Hasan Muhammed, Beyrut 1417/1996).

8- Muvaffakuddin İbn Kudame (620/1223), *Münazare beyne'l-Hanabile ve'sŞafi'iyye*.

9- Kemaleddin Ebü'r-Rebi' Süleyman b. Ömer b. Salim b. el-Müsebbik el-Harranî (620/1223'ten sonra), *el-Vifak ve'l-Hilaf beyne'l-Eimmeti'l-Erba'a*.

10-Cemaleddin Yusuf b. Hasan b. Abdulhadi ed-Dımaşkî (İbnü'l-Mibred) (909/1503), *Muğni Zevi'l-Efham 'ani'l-Kütübi'l-Kesire fi'l-Ahkam 'ala Mezhebi'l-İmami'l-Mübeccel Ahmed b. Hanbel* (Nşr. Abdullah b. Ömer b. Düheys, Cidde 1388; Nşr. Abdülaziz b. Muhammed b. İbrahim Alü's-Şeyh, 1391; Nşr. Ebu Muhammed Eşref b. Abdülmaksud, Riyad 1416/1995).⁴⁴

Yaşayan dört Sünni mezhep mensuplarının yanında, diğer mezheplere mensup alimler tarafından da, hilaf ilmiyle ilgili çeşitli eserler yazılmıştır. Bunlara örnek olarak, İbn Cerir et-Taberî'nin (310/923) *İhtilafü'l-Fukaha* (Nşr. Joseph Schacht, Leiden 1933) adlı eseri ile Şia'dan Şerif el-Murtaza'nın (436/1044) *el-İntisar* (Nşr. Muhammed Bakır, *el-Cevami'u'l-Fıkhıyye* içerisinde, Tahran 1276; Kum 1404; Nşr. es-Seyyid Muhammed

⁴⁴ Eserler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 41-47.

Rıza el-Horasanî, Kum, Necef 1391/1971; Beyrut 1405/1985); Şeyhü't-Taife Ebu Cafer et-Tusî'nin (460/1067) *Kitabü'l-Hilaf* (Necef 1376) ve İbnü'l-Mutahhar el-Hillî'nin (726/1325) *Muhtelefü'ş-Şia fi Ahkami'ş-Şeria* (Tahran 1322,1323-24; Kum 1403, 1412) isimli kitapları sayılabilir.

Öte yandan, asrımızda isimlerinde 'mukayeseli', 'muvazen' ve 'mukaren' gibi çeşitli kelimeler bulunan ve herhangi bir hukuki konuda, gerek İslam hukuk mezheplerinin görüşlerini, mukayeseli bir şekilde ortaya koyarak sistematik bir bütünlüğe ulaşmaya çalışan, gerekse İslam hukuku ile herhangi bir hukuk sisteminin görüşlerini kıyaslayan birçok eser yazılmıştır. Bu tür eserlere şu kitapları örnek gösterebiliriz:

1- İzmirli İsmail Hakkı, *İlm-i Hilaf*, İstanbul 1330.

2- Mahmud Muhammed Şeltut ve Muhammed Ali es-Sayis, *Mukarenetü'l-Mezahib fi'l-Fıkh*, Kahire 1373/1953, Türkçesi; Mukayeseli Mezhepler Hukuku, Trc. Sait Şimşek, İstanbul :, İlim Yayınları.

3- Abdulkadir Udeh, *et-Teşriu'l-Cinai'l-İslami*, Mukarenen bi'l-Kanuni'l-Vad'i

4- Hasan Ahmed el-Hatib, *el-Fıkhü'l-Mukaren*.

5- Muhammed Takıyyü'l-Hakim, *el-Usulü'l-Amme fi'l-Fıkhî'l-Mukaren-*

Medhal ila Diraseti'l-Fıkhî'l-Mukaren, Necef 1383/1963.

6- Selahuddin en-Nahî, *en-Nazariyyetü'l-Amme fi'l-Kanuni'l-Muvazen veİlmi'l-Hilaf*, Bağdat 1968.

7- Said Ramazan el-Butî, *Muhadarat fi'l-Fıkhî'l-Mukaren*, Dımaşk 1981.

8- Mustafa Said el-Hinn, *Eserü'l-İhtilaf fi'l-Kavaidi'l-Usuliyye fi İhtilafi'l-Fukaha*.

9- Abdulfettah Kebbare, *el-Fıkhu'l-Mukaren*.⁴⁵

---

⁴⁵ Koca, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi*, 47.; Ünverdi, Muhammed, *Temel İbadetler Konusunda Hanefiler ve Şafîiler Arasındaki Farklar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Adana 2011, 41-48.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEMAŞERİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

A. ZEMAHŞERİ'NİN (467-538/1075-1144) HAYATI

1. Doğumu ve Çocukluğu

Tam ismi, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ömer el-Harizmi ez-Zemahşerî olan müellif, Harizm'in köylerinden biri olan Zemahşer'de, Receb ayının yirmi yedisinde, Çarşamba günü, 467/1075 yılında, Sultan Melikşah (485/1092) ve Vezir Nizamu'l-Mülk (485/1092) dönemlerinde dünyaya gelmiştir.⁴⁶

Zemahşerî, doğduğu yer olan Harizm'de çok meşhur biri olduğundan "Fahr-i Harizm" ve bir zamanlar Mekke'de Kabe'ye yakın bir yerde ikamet ettiğinden de Allah'ın komşusu anlamında kendisine "Carullah" lakapları verilmiştir. "Carullah" lakabı çokça kullanıldığından bu lakapla tanınmıştır.⁴⁷

Eski tarihçilerin, müslüman seyyah ve coğrafyacıların, hakkında verdikleri gösterişli bilgilerden anlaşıldığına göre, Harizm, Orta Asya'nın medeni gelişmesinde büyük tesiri olan ehemmiyetli bölgelerden biridir.⁴⁸ aynı zamanda itizali fikirlerin de çok yaygın olduğu bir kent konumundandır.⁴⁹ Zemahşerî, böyle bir bölgede, ilim ve alimleri seven, çeşitli şehirlerde ilim müesseseleri inşa ettiren, cemiyet hayatını sükun ve emniyete kavuşturan, ferdi hayat yaşayışını en yüksek seviyeye ulaştıran Nizamu'l-Mülk gibi bir vezirin hüküm sürdüğü bir devirde ortaya çıkmıştı. O devirde alimler, zamanın gailelerinden uzak olarak ilimle meşgul oluyorlar, geçimleri için başka iş sahalarında çalışmak mecburiyetini hissetmiyorlardı.⁵⁰

Zemahşerî, salih ve takva sahibi bir anne ve babanın çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Tarih kitapları Zemahşerî'nin ailesini tanıtırken, anne ve babasını salih ve takva ehli olarak tanıtır. Babası Şeyh Ömer b. Muhammed b. Ahmed ez-Zemahşerî (494/1101), sebebi tam bilinmeyen bir meseleden ötürü hapsedilmiş ve hapiste iken 494/1101 senesinde vefat etmiştir. Annesi ise duaları kabul olunan, salih, merhametli,

⁴⁶ İbn Hallikan, Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefayatu'l-A'yan*, Beyrut, 1997, V, 167-174.

⁴⁷ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Ruusu'l-Mesail*, (thk.: Abdullah Nezir Ahmed), Beyrut, 2007, 29-55. (Bk.: Kitabın tanıtım kısmı).

⁴⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Zemahşerî ve Tefsiri*, A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXVI, 59-96.

⁴⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, II, 344.

⁵⁰ Cerrahoğlu, a.g.m. a.y.

yumuşak kalpli ve ince ruhlu bir kadın idi. Bu sıfatlardan da anlaşılacağı üzere Zemahşerî'nin ailesi, dinin edep ve terbiyesine bağlı bir aile idi.⁵¹

Zemahşerî'nin bir ayağı kesik idi. Ayak yerine bir tahta parçasına basıyordu. Ayağının kesilme nedenleriyle alakalı bir çok rivayet vardır. Bunlardan en meşhuru: tarih kitaplarında geçtiğine göre, Zemahşeri, Bağdat'a gelip kendisinden ayağının kopma nedeni sorulduğunda sebebinin annesinin bedduası olduğunu söyler. Şöyle ki: Ben küçük yasta iken bir kuş (güvercin) yakalamış ve kuşun ayağını bir iple bağlamış idim. Kuş elimden kaçtı ve bir yarığa girdi. Kuşu daha önce ayağına bağladığım ip ile çektim. Kuşun ayağı koştuktu. Annem bu olaya çok üzüldü ve bana dönerek dedi ki: "Onun ayağını kopardığın gibi, Allah da senin ayağını koparsın." Sonradan bedduası kabul gördü.

Bir rivayete göre de Harizm'e yaptığı yolculuklar esnasında çok şiddetli bir soğuğa yakalandığı ve bu nedenle ayağının kesildiği söylenir. Başka bir rivayete göre de, ilim talep etme yaşına geldiğinde Buhara'ya giderken binekten düşüp ayağının kırıldığı ve daha sonra da kesildiği söylenir.⁵²

İsmail Cerrahoğlu, bu üç farklı rivayetin birbirini tamamladıklarını belirtir. Zira ona göre: Zemahşerî at üzerinden düşmüş, şiddetli soğuk olmasından dolayı düşmenin etkisiyle ayağı çok fazla zarar görmüş ve kurtarılamamış ve tüm bunlar da zamanında annesinden aldığı beddua sebebiyle gerçekleşmiştir.⁵³

2. İlim Yolculuğu

Müfessir, muhaddis, mütekellim, edip, şair, lügatçi, nahivci, geniş bir ilme ve fazilete sahip; el-İmamu'l-Allame olan Ebu Kasım ez-Zemahşerî, okuma, yazma ve Kur'an-ı Kerim ezberleme gibi ilk ilimleri, Zemahşer köyünde imam olduğu söylenen babasından öğrendi. Zemahşerî'nin bu dönemdeki hocalarıyla ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Babası, maddi sıkıntılardan kaygılanarak, oğlunu bir terzinin yanına vermiş ve terziden oğluna meslek öğretmesini istemiştir. Fakat Zemahşerî'nin ilme olan

⁵¹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 344.

⁵² İbn Hallikan, *Vefayatu'l-A'yan*, 169.

⁵³ Cerrahoğlu, *Zemahşerî ve Tefsiri*, 62.

düşkünüğü babasının şefkatine dokunmuş ve oğlunun da isteğiyle onu ilim yoluna yönlendirmiştir.⁵⁴

İlim öğrenme yaşına geldiğinde Zemahşerî, öğrenimine ilk olarak, o dönemler ilim ve edep merkezlerinden biri konumunda olan Buhara'ya, ilim öğrenmek gayesiyle giderek başlamıştır.⁵⁵

Bu dönem, Zemahşerî için oldukça sıkıntılı bir dönemdir. Zira yukarıda aktardığımız Zemahşerî'nin ayağının kopma hadisesi, kendisinin henüz çocuk denilebilecek yaşta olduğu bu dönemde gerçekleşmiştir.⁵⁶ Yine bu dönemde babası hapse girmiştir. Babasından ayrı oluşu Zemahşerî'yi psikolojik olarak etkilemiştir. Babasından maddi yardım alamaması ise, Zemahşerî'nin ekonomik olarak da sıkıntı çekmesine sebep olmuştur.⁵⁷ Bu sıkıntıların etkisiyle, hayatında bir dönem, sultan ve vezirlerden pay almak ve makam elde etmek amacıyla onları methetmeye yönelmiştir.⁵⁸

Bu ilim yolculukları esnasında, Zemahşerî'nin ilminin ve fikirlerinin gelişmesine en fazla Mahmud b. Cerir ed-Dabbî el-Isfehanî (507/1113) tesir eder. Bu zat, dil bilgilerinde, nahivde ve edebiyatta zamanının yeganesi olarak bilinir. Zemahşerî'nin üzerinde bu hocanın tesiri çok açık olarak görünür. ed-Dabbî, Zemahşerî'ye sadece dil ve nahiv yönünden tesir etmez, aynı zamanda ona itizali fikirlerini de aşılır. Çünkü bu zat, mantık, felsefe ve itizali yönünden de kuvvetli ve mezhebini yaymakta hırslı bir kimsedir. Harizm'de itizali fikirler öyle sağlam bir şekilde yayılmış olacak ki artık Harizm kelimesi, Mutezile kelimesiyle eş anlamlı bir manaya gelmeye başlayacaktır.⁵⁹

Zemahşerî, hayatının bu safhasında Horasan, Bağdat, Buhara ve Mekke gibi birçok ilim merkezini dolaşmış, birçok ilim ve münazara meclisinde bulunmuştur. Gittiği her yerde etrafında ilim halkaları oluşuyor ve O'nunla münazaraya girenler O'nu kabulleniyorlardı.⁶⁰

⁵⁴ Taşköprizade, Ahmed b. Mustafa, *Miftahu's-Saadet*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985, II, 87.

⁵⁵ Abdullah Nezir Ahmed, *Ruusu'l-Mesail*, 33. (Kitabın Tanıtım Kısmı)

⁵⁶ İbn Hallikan *Vefayatu'l-A'yan*, V, 169.

⁵⁷ Abdullah Nezir Ahmed, *a.g.e.*, a.y.

⁵⁸ Kıfî, Ebu'l-Hasan Cemaluddin, *İnbahu'r-Rivayet ala Enbahi Nuhat*, Beyrut, 1986, III, 265-272.

⁵⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, II, 344.

⁶⁰ Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Daru'l-Hadis, Kahire, 2005, I, 363.

Zemahşerî, Mekke'ye ilk kez H. 502 senesinde gitmiştir. Zemahşerî, Mekke'de kaldığı süre boyunca Beytullah'ın yakınında ikamet etmiştir. Bundan ötürü kendisine "Carullah" lakabı verilmiştir. Mekke'de bulunduğu zaman zarfında özellikle fazilet sahibi el-Emiru'l-Alevi Uleyy b. İsa b. Hamza b. Vahhas'ın (550/1155) büyük yardımlarını görür. Zemahşerî Hicaz'da kaldığı süre içerisinde Yemen ve Arap Yarımadası'nın bir çok yerine ziyaretlerde bulunmuştur. Öyle ki Arap topraklarındaki bütün türbelere girdiğini ve onları gördüğünü söylemiştir. Vatan hasretiyle, Mekke'den kısa bir süreliğine ayrılan ve vatanına dönen Zemahşerî, pişmanlık duyar ve Mekke'ye özleminden ötürü H. 518 yılında tekrar Mekke'ye geri döner.⁶¹

Zemahşerî, 512/1118 senesinde Mekke'de ağır bir hastalığa yakalanır. Bu hastalık onu içtimai hayattan uzaklaştırır, uzlete çekilir. Zemahşerî bu hastalığı "munzire", ya da "uyarı yılı" diye isimlendirir. Bu hastalık onun pişmanlığına dönüşür ve halinin değişimine sebep olur. Bundan sonra insanların gözünde bir makam ve mevki sahibi olmak için gösterdiği çabalardan, sultan ve melikler için yazdığı övgülerden dolayı pişmanlık duyar. Artık sultanların çardaklarına ayak basmayacağına, onlara hizmet etmeyeceğine, onları methetmeyeceğine ve sadece öğrenme, öğretme ve yazma üzerine eğileceğine dair Allah'a söz verir.⁶²

Hayatının bu merhalesi, ilim hayatının en verimli yılları olur. En meşhur, en faydalı eserlerini bu dönemde telif eder. Eserlerinin çoğunu Mekke'de zemzem ile Makam-ı İbrahim arasındaki bir bölgede kaleme alır. Zemahşerî'nin adıyla adeta özdeşleşen tefsir alanındaki meşhur eseri el-Keşşaf da bu dönemin eserlerindedir.⁶³

İkinci gelişinde Mekke'de uzun süre ikamet eden Zemahşerî, vatanına duyduğu özlem nedeniyle tekrar vatanına dönmeye karar verir. Bağdat üzerinden, orta yaşlı bir şeyh olarak Harizm'e döner. Orada kendisine müracaat edilen bir alim olarak, Harizm'in iftiharî/gururu anlamında "Fahr-i Harizm" lakabını alır ve tüm İslam aleminde ilmiyle şöhret bulur.⁶⁴

⁶¹ Abdullah Nezir Ahmed, *Ruusu'l-Mesail*, 35.

⁶² Çetiner, Bedrettin, "*Zemahşerî*", Şamil İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 2000, VIII, 340-342.

⁶³ Abdullah Nezir Ahmed, *a.g.e.*, 37.

⁶⁴ Abdullah Nezir Ahmed, *a.g.e.*, 37-38.

Bu arada Zemahşerî bir evlilik yapmış, fakat bu evlilikten huzur bulamadığını şu mısralarla dile getirmiştir:

"evlendim; bilmedim, hata ettim ve isabet etmedim,

keşke evlenmeden önce ölseydim.

Vallahi ölüye ağlamam,

lakin evlenenlere ağlarım."⁶⁵

Zemahşerî'ye, büyük İslam alimlerinden ders alma ve onlara öğrenci olma nimeti de nasip olmuştur. Sadece belli bir beldedeki alimlerden değil, bir çok beldeyi dolaştığından bir çok alimden istifade etmiştir. Edebiyle, yaşlılığını ve öğreticiliğini öğrenmeye mani olarak görmemiştir. En meşhur hocalarından bazıları şunlardır: Mahmud b. Cerir ed-Dabbî el-İsfehanî (507/1113), ondan lügat, nahiv ve edebiyat öğrenmiştir. Ebu'l-Hasan Ali b. Muzaffer en-Neysaburî (493/1100), ondan edebiyat öğrenmiştir. Es-Sedid el-Hayatî (?), ondan fıkıh öğrenmiştir. Rukneddin Muhammed el-Uşû (?), kendisinden usul öğrenmiştir. Ebu'l-Hattab el-Batir (494/1101), Ebu Said el-Şakkanî (?), Ebu Mansur el-Harisî (?), bunlardan da hadis öğrenmiştir. Diğer hocaları da: Ebu Mansur el-Cevalikî (540/1145), Ebu Hüseyin Ahmed b. Ali ed-Dameganî (498/1104), el-Emirul Alevi Uleyy b. İsa b. Hamza b. Vahas (550/1155) ve Muhammed b. Kerame el-Beyhakî (494/1100) dir.⁶⁶

Zemahşerî'den bir çok talebe ders almıştır. Bunların bir çoğu lügat, edebiyat ve dini ilimlerde otorite olmuşlardır. Öğrencilerinden bazıları şunlardır: Ebu'l-Mehasin İsmail b. Abdillâh et-Tavilî (?), Ali b. Muhammed el-Umranî (560/1166), Muhammed b. Ebi'l-Kasım Zeynu'l-Meşayih (562/1168), Ebu'l-Mehasin Aburrahim b. Abdillâh el-Bezzar (?), Ebu Amr Amir b. el-Hasan es-Simsar (?), Ebu Sa'd Ahmed b. Mahmud eş-Şatî (?), Ebu Zahir Saman b. Abdilmelik el-Fakih (?)⁶⁷

⁶⁵ Abdullâh Nezir Ahmed, *Ruusu'l-Mesail*, 35-36.

⁶⁶ Hamevî, Ebu Abdullâh Yakut er-Rumî, *Mu'cemu'l-Udeba*, Beyrut, 1991, V, 491.; Abdullâh Nezir Ahmed, *a.g.e.*, 38-39.

⁶⁷ Cezerî, İzzeddin İbn Esir, *el-Lubab fi Tehzibi'l-Esab*, Daru's-Sadr, Beyrut, ts., II, 74.; Abdullâh Nezir Ahmed, *a.g.e.*, 40-41

Zemahşerî, itikat olarak Mutezile mezhebine mensup idi. Bu gerçeği kendisi de açıklar ve Mutezile mezhebinden olması ile iftihar ederdi. Hatta kendisi bir kapıdan içeri girmek istediğinde kim olduğu sorulduğunda: "Ben, Ebul-Kasım el- Muteziliyim" derdi.⁶⁸ Ayrıca *el-Keşşaf* isimli eserinin mukaddimesinde de: "Hamd, Kur'an'ı yaratan Allah'a mahsustur." demektedir.⁶⁹ "Kur'an'ın yaratıldığı" ifadesini kullanması, onun mutezili olduğuna delil sayılmaktadır.

Zemahşerî, fıkhıta ise, Harizm ehli gibi, Hanefi mezhebine mensuptur ve Hanefi oluşundan iftiharla bahseder. Zemahşerî'nin Hanefi ve Mutezile mezheplerine mensubiyetine göz attığımızda şöyle bir fark kendini gösterir: Hanefi olan Zemahşerî, fihhi meselelerde kendi mezhebi dışındaki görüşlere karşı müsamahalı davranır ve hatta zaman zaman muhaliflerin görüşlerini benimser ve kabullenirken,⁷⁰ Mutezili olan Zemahşerî ise, muhaliflerine karşı müsamaha göstermez ve onlara karşı sert bir dil kullanarak eleştiride bulunurdu.⁷¹

Zemahşerî, daha çok tefsirci, lügatçi, edip ve şair olarak bilinse de o, aynı zamanda bir fakihdir. Fakihlik, onun araştırmacılar arasında çok da meşhur olmayan, gizli kalmış bir sıfatıdır. Zemahşerî'nin fikh alanındaki eserlerine, fihhi mevzuları ele alış ve işleyişine ve fikh alanında uzmanlaşmış alimlerin kendisi hakkında söylediklerine baktığımızda, Zemahşerî'nin bir fakih olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira örnek olarak, inceleme konumuz olan *Ruu'su'l-Mesail* kitabına baktığımızda, bu eserin sadece bir fikh kitabı olmadığını görürüz. Bu eser, ortalama bir fikh kitabından daha üst düzeyde, Hanefi ve Şafî mezhepleri arasındaki hilafiyatı konu edinir. Bu ise, her iki mezhebin birden hem hükümlerini hem de hükümleri nasıl delillendirdiklerini bilmeyi gerektirir. Böyle bir çalışma hiç şüphesiz, geniş bir ilmi birikime ve o birikimi muhakeme edecek ilmi kudrete sahip olmayı gerektirir.⁷² Biz de bu çalışmamızda zaten, *Ruu'su'l-Mesail* 'i tanıtmayı ve müellifin söz konusu eserde takip ettiği metodu gözler önüne sermeyi hedeflemekteyiz.

⁶⁸ İbn Hallikan, *Vefayatu'l-Ayan*, V, 180.; Abdullah Nezir Ahmed, *Ruusu'l-Mesail*, 46.

⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Tevil*, (thk.: Adil Ahmed Abdulmevcud, Muhammed Muavvaz, Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazî) Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998, I, 95.

⁷⁰ Zemahşerî, *a. g. e.*, I, 432-435.

⁷¹ Zemahşerî, *a. g. e.*, I, 534-539.

⁷² Daha geniş bilgi için bk.: Abdullah Nezir Ahmed, *Ruusu'l-Mesail*, (Tanıtım Kısmı).

Kendine son derece güven duyan, inandığı görüşlere sıkıca bağlı olan, fakat bu bağlılığının hak olana yönelmesine engel olmadığı bilinen Zemahşerî'nin, hayatının son döneminde Ehl-i sünnet'e döndüğü de rivayet edilir.

Zemahşerî, Mekke'den dönüşünden sonra Harizm'in Cürcaniye kasabasında 538/1144 yılında arife gecesinde vefat etmiştir. Kabrinin üzerinde de şu mısraların yazılmasını vasiyet etmiştir:

"Ey karanlık gecede sineğin kanadını gören,

sineğin boynundaki ecel terlerini ve zayıf kemiğin iliğini gören,

ilk zamanlarda kendisinden hasıl olan hatalarından tövbe eden kulunu Affet!"⁷³

B. ESERLERİ

Hayatının büyük bir bölümünü ilim ve eser telifine veren Zemahşerî'nin tefsir, nahiv ve edebiyat gibi alanlarda kabul görmüş eserleri vardır. Bu eserlerden bazıları şunlardır:

Basılmış eserlerinden bazıları:

- Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamizi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucühi't-Te'vil*, (Thk. vetalik ve dirase: Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavviz-Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazi), Mektebetü'l-Ubeykan, Riyad, 1998. (Tefsir)

- *A'cebü'l-Ucab fi Şerhi Lamiyyeti'l-Arab*, Kahire, 1324.

- *el-Cibalu ve'l-Emkine ve'l-Miyah*, (thk.: Ahmed Abduettevvab Avz), Darü'l-Fazıla, Kahire, t.y.

- *Dîvânü'z-Zemahşerî*, (thk.: Abdusettar Radif), Müessesetü'l-Muhtar, Kahire, 2004. (Arap Edebiyatı)

---

⁷³ Davudî, Ahmed, *Tabakatu'l-Müfessirin*, (thk.: Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1994, II, 314.

- *Esasü'l-Belağa* , Daru'l-Fikr, Beyrut, 1989. (Arap dili, Sözlük)
- *Etvakü'z-Zeheb fi'l-Mevaiz ve'l-Hutab*, (haz.: Yasin Muhammed Sevvas), Daru İbn Kesir, Beyrut 1992. (İslâm ahlakı)
- *el-Faik fî Garibi'l-Hadis*, (thk.: Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim-Ali Muhammed Becavi), Kahire, 1971. (Alfabetik Hadis Lugatı, Hadislerde geçen garip kelimelerin izahı)
- *İ'cazu Sureti'l-Kevser*, (thk.: Hamid Haffaf), Daru'l-Belaga, Beyrut, 1991. (İcazu'l-Kur'an)
- *el-Kıstasu'l-Müstakim fî İlmi'l-Aruz* (Thk. Fahreddin Kabave), Mektebetü'l-Maarif, Beyrut, 1989. (Arap Edebiyatı)
- *Kitabu'l-Emkine ve'l-Cibal ve'l-Miyah* = Leiden, 1856 ve Bağdat, 1938. (Coğrafya, Sözlük)
- *Makamatu'z-Zemaşerî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1982.
- *el-Mufasssal fî İlmi'l-Luğa* (haz.: Muhammed İzzeddin Saidi), Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1990. (Arap dili)
- *el-Mufasssal fî Sin'ati'l-İ'rab*, Dar ve Mektebetu'l-Hilal, Beyrut, 1993. (Arapdili Dilbilgisi)
- *Mu'tazilite creed of az-Zamahsarı* (al-Minhag fî usul ad-din)= *el-Minhac fî usulüddin*, (Nşr. ve Thk.: Sabine Schmidtke) Stuttgart, 1997. (Kelam)
- *Mukaddimatü'l-Adab bi'l-Havarezmiyye*: tercümetuhu : horezmian glossary of the Mukaddimat al-adab, (nşr.: Zeki Velidi Togan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1951. (Arap dili, Sözlük)
- *Mukadimetu'l-Edeb*, (haz.: Nuri Yüce), Türk Dil Kurumu, Ankara, 1988. (Arap dili, Sözlük)

- *el-Mustaksa fi Emsali'l-Arab*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1987. (Arap edebiyatı)

- *Rabiu'l-Abrar ve Nususu'l-Ahbar*, (thk.: Abdülemir Ali Mihenna), Müessesetu'l- Alem, Beyrut, 1992. (İslam dini)

- *Ruusu'l-mesail*, (thk.: Abdullah Nezir Ahmed), Daru'l-beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1987. (Fıkıh)

- *Tercümei Etvaku'z-Zeheb fi'l-Mevazi ve'l-Hutab*, (trc.: Mehmed Zihni Efendi), Matbaa-i Amire, İstanbul, 1873. (İslam ahlakı)

-*el-Unmûzec*, İstanbul, 1973. (*el-Mufasssal* isimli eserin şerhi)

-*el-Müstaksa fi Emsali'l-Arab*, Beyrut, 1987. (Arap edebiyatı)

-*Nevabiğu'l-Kelim*, Mısır, 1927. (Arap edebiyatı)

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu'nda ve çeşitli kütüphanelerde yazma halinde bulunan eserleri:

-*el-Müfred ve'l-Mütemmem*.

-*Cevâhiru'l-Luga*.

-*Delâletu'n-Nâsid*.

-*Divânu Hutab*

-*Divânu Resâil*.

-*Divânu 'ş-Şiir*.

-*Divânu 't-Temsîl (Temessül)*

-*el-Emâli fi Kulli Fenn*.

-*el-Esmâ ve'l-Luga*.

- Esrâru 't-Takdîs.*
- Esrâru 'l-Mevadi.*
- Fusûsu 'l-Ahbâr.*
- Fusûsu 'n-Nusûs.*
- Haşîye ale 'l-Mufasssal.*
- Kelimetu 'l-Ulemâ.*
- Kitabu Akli 'l-Küll.*
- Kitâbu 'l-Ecnâs.*
- Kitâbu Müteşâbihi Esmâi 'r-Ruvât*
- Kitabu 'ş-Şafi.*
- Kitâbu Şakâiku 'n-Nu 'mân.*
- Lugat-ı Efâl.*
- Menâsiku 'l-Hacc.*
- Mersiyye.*
- Mu 'cemu 'l-Hudûd.*
- el-Mufred ve 'l-Murekkeb.*
- el-Muhâdarât.*
- Nesâihu 'l-Mülûk.*
- Nuktetu 'l-Arab fi Garibi 'l-İrab.*
- er-Raid fi 'l-Feraid.*

- *Risaletu'l-Esrar.*
- *Risaletu'l-Mesele.*
- *er-Risaletu'l-Mubkiyye.*
- *er-Risaletu'n-Nasiha.*
- *Ruhu'l-Mesail.*
- *Samimu'l-Arabiyye.*
- *Şevairu'l-Emsal.*
- *Şerhu'l-Mufassal.*
- *Şerhu Ebyati'l-Keşşaf.*
- *Şerhu Kitabı Sibeveyh.*
- *Şerhu Muhtasari'l-Kudurî.*
- *Talebetu'l-Ufat fî Şerhi't-Tasarrufat.*
- *Tesliyetu'd-Darir.*
- *Ziyadetu'n-Nusus.*

Bu eserler, Zemahşerî'nin bereketli ilim hayatının ürünleridir. Zemahşerî'nin bu eserleri genellikle tefsir, hadis, fıkıh, edebiyat, dil, felek ve nücuma dair bilgiler, sultan ve emirlere nasihatler, halka öğütler v.b. konular içermektedir.⁷⁴

⁷⁴ Zemahşerî'nin hayâtı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bk.:

Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Beyrut, ts., 104-105.; Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Rical*, (thk.: Ali Muhammed el-Becevî), Beyrut, ts., IV, 78.; Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Bekir İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, Beyrut, XI, 1979, 97.; Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Amr İbn Kesir, *el-Bidâye Ve'n-Nihâye*, (thk.: Ahmed Ebû Muhlîm), Beyrut, 1985, XII, 235.; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Beyrut, 1988, III, 163.; Ebû Kasım ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâga*, Beyrut, 1989, 5. (bk.: Kitabın tanıtım kısmına); Hayruddin ez-Zriklî, *el-Âlâm*, Beyrut, 1990, II, 49.; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara, 1990, 47-49.; Kâtib Çelebî, *Kesfu'z-Zünûn*, Beyrut, 1990, II, 1475-1483.; Ebû Abdullah Yâkut b.

Abdullah er-Rûmî el-Hamevî, *Mücemü'l-Buldan*, Beyrut, ts., III, 165-166.; Ömer Rıza Kakhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, 1993, III, 822.; Abdalbaki Günes, *Aklî Tefsir Hareketi*, Van, 2003, 135-140.; ed-Doktor Ahmed Muhammed el-Hufi, *ez-Zemahşerî*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1966.; Reşid Abdurrahman el-Ubeydi, *ez-Zemahşerî el-Lugavi ve Kitabuhu el-Faik*, Matbaatu'l-Mecmuu'l-İlmiyyi, Bağdat, 2001, (bk.: Kitabın tanıtım kısmına); Murat Kaya, *Zemahşerî'de Tasavvufî Kavramlar (Makamat Örneği)*, Van, 2006, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi); Harun Abacı, *Beydavi ve Neseî'de İtizal Etkilerinin İncelenmesi*, İstanbul, 2006. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUUSU'L-MESAİL'İN SİSTEMİ VE İLMİ DEĞERLENDİRMELER

A. RUUSU'L-MESAİL

Zemahşerî'nin *Ruu'su'l-Mesail* isimli eseri, Hanefi ve Şafî mezhepleri arasındaki ihtilaflı meseleleri konu edinen bir kitaptır. Söz konusu eseri yazma nüshasından, matbu hale getiren ve tahkik ve tahrirleriyle eseri zenginleştiren Abdullah Nezir Ahmed'dir. Bunun dışında eserin başka matbu nüshası bulunmamaktadır. Abdullah Nezir Ahmed de, eserin sadece H. 576 tarihli bir nüshasını bulabildiğini ve bu nüshadan hareketle eseri incelediğini ve matbu hale getirdiğini belirtmektedir.⁷⁵

Ayrıca, sadece tek yazma nüshanın bulunmasından kaynaklanan zorlukları belirten Abdullah Nezir Ahmed, *Ruu'su'l-Mesail* ile İmam Serahsî'nin *el-Mebсут* isimli eseri arasındaki ibareler ve delillendirmeler bakımından birçok benzerlikten hareketle, Zemahşerî'nin büyük oranda *el-Mebсут*'dan kısaltarak ve mana olarak alıntı yapmak suretiyle yararlanmış olmasının çok güçlü bir ihtimal olduğunu ifade etmektedir.⁷⁶

1. Eserin İsmi

Bir çok tarihçinin ve teracim kitaplarının ittifakıyla, Zemahşerî'ye ait olduğu konusunda şüphe bulunmayan *Ruu'su'l-Mesail* isimli eser⁷⁷, karşımıza sadece bir kitap ismi olarak çıkmamaktadır. *Ruu'su'l-Mesail*, fıkıhın alt disiplinlerinden hilaf ilmiyle alakalı olarak kaleme alınan ayrı bir tür olarak temayüz etmektedir.

Ruu'su'l-Mesail ismi; ehemmiyetli fıkıh meselelerinin, bir mezheple sınırlı kalınarak ya da müellifinin ilmi dirayeti ölçüsünde diğer mezheplere de değinilerek, kısa ve öz biçimde ele alındığı kitaplara verilir.

Müellifinin, eğitim ve öğrencilerin ezberlemesi gibi amaçlarla, kısa ve öz bir şekilde kaleme almayı tercih ettiği *Ruu'su'l-Mesail*, fıkıh telifinde farklı bir tür olarak kendini göstermektedir.⁷⁸ Bizim değerlendirdiğimiz eserin müellifi olan Zemahşerî, bu

⁷⁵ Abdullah Nezir Ahmed, *Ruusu'l-Mesail*, 79-80.

⁷⁶ Abdullah Nezir Ahmed, *a.g.e.*, 65.

⁷⁷ İbn Hallikan, *Vefayatu'l-Ayan*, V, 169.; İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynuddin Kasım b. Kutluboğa, *Tacu't-Teracim fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Mektebetu'l-Müsenna, Bağdat, 1962, 71.; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I, 915.; Abdullah Nezir Ahmed, *a.g.e.*, 59-60.

⁷⁸ Abdullah Nezir Ahmed, *a.g.e.*, 57.

türde eser veren ilk kişi değildir. Farklı mezheplerden bazı alimler, Zemahşerî'den önce bu türde eser telif etmişlerdir.

Tarihin kaydettiği bilgilere göre, *Ruu'su'l-Mesail* ismi altında kaleme alınan eser sahiplerinden bazıları şunlardır:

- Ebu'l-Feth Selim b. Eyub er-Razî (447), eserinde fûru' fıkıh konularını işlemiştir.⁷⁹

-Ebu'l-Hasan el -Mehamilî (415), eserinde meselelerin usullerini ve delillerini işlemiştir.⁸⁰

- İmam Nevevî (676)⁸¹

-Abdulhalik b. İsa el-Haşimî el-Hanbelî (470), bu eserde farklı mezheplerin görüşlerine yer verilmiş fakat delillerine değinilmemiştir. Meselelerde sadece Hanbelî mezhebinin görüşlerinin delilleri zikredilmiştir.⁸²

-Ebul Hattab Mahfuz b. Ahmed b. El-Hasan el-Kelvezanî (695), hilaf ilmi alanında iki eserinden hacimli olanın (el-hilafu'l-kebir) ismi *el-İntisar*, muhtasar olanın (el-hilafu's-sağir) ismi ise *Ruu'su'l-Mesail* 'dir⁸³

Bu verilen bilgiler; fikhın hilaf ilmi alanında, muhtasar olarak kaleme alınan *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserlerin ayrı bir tür olarak ortaya çıkmış olduğunu kanıtlamaktadır.

Zemahşerî'nin yaşadığı hicri beşinci (V.) ve altıncı (VI.) asırlara bakıldığında, artık mezheplerin teşekkülünün tamamlandığı, alimlerin müstakil içtihat faaliyeti yerine mensup olduğu mezhebin görüşleri doğrultusunda eserler kaleme aldıkları müşahede

---

⁷⁹ Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunun*, I, 915.

⁸⁰ Katip Çelebi, *a.g.e.*, a.y.

⁸¹ Hüseyinî, Ebubekir b. Hidayetillah, *Tabakatu's-Şafîyye*, Daru'l-Afakı'l-Cedide, Beyrut, 1971, 132.

⁸² Abdulhalik b. İsa el-Haşimi el-Hanbeli, *Ruusu'l-Mesail*, (thk.: Abdumelik b. Abdullah b. Dehiş) Daru Hıdır, Beyrut, 2000.

⁸³ İbn Bedran, Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa el-Hanbelî ed-Dımeşkî, *el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam Ahmed bin Hanbel*, İdaretu't-Tıbaatu'l-Müniriyye, Mısır, 1346, 208-219.

edilmektedir. Bu amaçla da telif edilen hilaf kitapları, o dönemlerde çok rağbet edilen bir tür olarak öne çıkmaktadır.

Bu devirde yapılan fihhi çalışmaların en mühim özelliklerinden biri, önceki yüzyılın devamı niteliğinde fakat daha kapsamlı olarak, mezhebi müdafaa, yayma, mezhep görüşlerini tahkim etme çerçevesinde yoğunlaşmasıdır. Bir yandan mezhep imamaları hakkında menakıp kitapları yazılmış, diğer yandan mezhebin görüşlerini savunan, izah eden eseler kaleme alınmıştır. Fakihler: a- Mezhep imamalarının kavillerini toplamışlar, b- Kaviller arasında rivayet ve dirayet bakımlarından tercihler yapmışlar, c- Bu kavillerin dayandığı delilleri istinbat etmişler, d- Tahricler yapmışlar, e- Hem mezhep içinde hatalı görüş benimseyip hatalı istinbat ve tahricler yaptıklarını düşündükleri fakihleri, hem de diğer mezhep mensuplarını tenkit etmişlerdir.⁸⁴

2. Eserin Sistemi

Zemahşerî'nin *Ruusu'l-Mesail'i*, ibadat, muamelat, münakahat, cinayat, hudud ve cihad gibi fikhın ana konularını işlemiştir. Fakat müellif, bu konuları işlerken konunun tüm başlık ve meselelerini ele almamış, bunun yerine bazı meseleleri seçerek okuyucuya sunmuştur. Bazı konularda ise sadece bir, iki veya üçer mesele işleyip konuyu bitirmiştir.

Zemahşerî, eserinde takip ettiği sistemi, kitap, bab ve mesele yönleriyle şöyle tertip etmiştir:

-*Kitabu't-taharet*: babu't-teyemmüm, otuz sekiz (38) mesele,

-*Kitabu's-salat*: babu'l-cum'a ve babu'l-cenaiz, altmış (60) mesele,

- *Kitabuz-zekat*: babu zekati'l-fitri, yirmi iki (22) mesele,

- *Kitabu's-sıyam*: babu'l-itikaf, on altı (16) mesele,

- *Kitabu'l-hac*: yirmi dört (24) mesele

---

⁸⁴ Başoğlu, Tuncay, *Hicri Beşinci Asırda Fıkıh*, İLAM Araştırma Dergisi, c. III, sy. 2, 13.

- *Kitabu'l-buyu*: babu's-selem, yirmi sekiz (28) mesele
- *Kitabu'r-rehn*: on altı (16) mesele
- *Kitabu'l-eşribe*: bir (1) mesele
- *Kitabu'l-hacr*: beş (5) mesele
- *Kitabu's-sulh*: iki (2) mesele
- *Kitabu'l-havale*: bir (1) mesele
- *Kitabu'd-daman*: bir (1) mesele
- *Kitabu'l-kefalet*: iki (2) mesele
- *Kitabu's-şirket*: dört (4) mesele
- *Kitabu'l-vekalet*: yedi (7) mesele
- *Kitabu'l-ikrar*: beş (5) mesele
- *Kitabu'l-ariye*: üç (3) mesele
- *Kitabu'l-gasb*: on (10) mesele
- *Kitabu'l-vedia*: iki (2) mesele
- *Kitabu's-seyr*: sekiz (8) mesele
- *Kitau'n-nikah*: babu's-sadak ve babu'l-hul, otuz beş (35) mesele
- *Kitabu't-talak*: babu'r-ricat, babu'l-ila ve babu'z-zıhar, on yedi (17) mesele
- *Kitabu'l-eyman*: babu'l-lian, babu'l-iddet, babu'r-rada ve babu'n-nafakat, yirmi (20) mesele
- *Kitabu'l-ikrah*: iki (2) mesele
- *Kitabu'l-kıyas*: on beş (15) mesele

- *Kitabu'd-diyet*: yedi (7) mesele
- *Kitabu'l-kefaret*: iki (2) mesele
- *Kitabu'l-kıtal*: iki (2) mesele
- *Kitabu'l-hudud*: dokuz (9) mesele
- *Kitabu's-sırkat*: yedi (7) mesele
- *Kitabu kattat't-tarik*: üç (3) mesele
- *Kitabu'l-eşribe*: iki (2) mesele
- *Kitabu suulu'l-fahl*: bir (1) mesele
- *Kitabu'l-cizye*: iki (2) mesele
- *Kitabu's-sayd ve'z-zebaih*: dört (4) mesele
- *Kitabu'l-edhiye*: dört (4) mesele
- *Kitabu'l-eyman*: beş (5) mesele
- *Kitabu edebi'l-kadı*: dokuz (9) mesele
- *Kitabu'd-daava*: beş (5) mesele
- *Kitabu'l-ıtk*: dört (4) mesele
- *Kitabu'l-müdebber*: bir (1) mesele
- *Kitabu'l-mükateb*: üç (3) mesele

Kitabın sonunda, "*evden yararlanma konusunda eşlerin anlaşamamaları*" ve "*hibeden dönmek*" konulu iki mesele daha bulunmktadır. Abdullah Nezir Ahmed,

yazma nüshada, eserin sonunda kopuk olarak bulunan bu iki meseleyi, asla sadık kalarak eserin sonuna eklediğini belirtmektedir.⁸⁵

Zemahşerî'nin kitabında takip ettiği sistem incelendiğinde, müellifin, genel olarak Hanefî mezhebinde kaleme alınan fıkıh kitaplarının genel karakteristiğini yansıtmakla beraber, bazı yönlerden müstakil bir tarz benimsediği söylenebilir. Mesela Zemahşerî, *ikrah* konusunu, talak konusundan sonra işlemiştir. Halbuki Hanefî fıkıh kitaplarının genel adeti, *ikrah* konusunu *Kitabu'l-Kaza'nın* içerisinde işlemektir. Yine müellif, *Kitabu'l-Itk'* eserin sonunda işlemiştir. Hanefî kitapları ise bu konuyu münakehat kısmının sonunda işlemektedirler.⁸⁶ *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserde müellifin, Hanefî kitaplarının genel sisteminden ayrıldığı, nispeten bu farklı tertibin, başka örnekleri de bulunmaktadır. Bununla beraber, İmam Gazali'nin *el-Veciz* isimli eserinde takip ettiği sistemle, Zemahşerî'nin *Ruu'su'l-Mesail* isimli eseri, konuların tertibi açısından büyük benzerlik göstermektedir. Nitekim daha sonraları İmam Nevevi'nin de, *Minhac* isimli eserinde aynı sistemi benimseyip takip ettiği görülmektedir.⁸⁷

3. Zemahşerî'nin Eserinde Takip Ettiği Metod

Ruu'su'l-Mesail okunmaya başlandığında, ilk göze çarpan nokta, eserde mukaddimenin olmayışdır. Zemahşerî, eserine mukaddime ile başlamamış, bunun yerine okuyucuyu, hemen ilk konu olan *Kitabu't-Taharet* ile baş başa bırakmıştır. Bundan ötürü, müellifin eseri hangi amaçla kaleme aldığı, eserinde takip edeceği metot, konuları sınıflandırması, konuları işlerken hangi adımları attığı ve yararlandığı kaynaklar gibi soruların yanıtını Zemahşerî'den alamamaktayız.

Zemahşerî konuları işlerken, önce ilgili meselenin hükmünün ne olduğunu, Hanefî mezhebinden başlayarak, her iki mezhebe göre belirtir. Hanefî mezhebinin hükmünü belirtirken, mezhepte genel kabul gören hüküm aksi bile olsa, İmam Ebu Hanife'nin görüşünü esas alır ve onu hüküm olarak verir. Sonrasında yine Hanefî mezhebinden başlayarak, her iki mezhebin delillerini zikreder.

⁸⁵ Abdullah Nezir Ahmed, *Ruusu'l-Mesail*, 549. (1 nolu dipnot)

⁸⁶ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bk.: Aybakan, Bilal, *Füru' Fıkıh Sistematiği Üzerine*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31, (2006/2), 5-32.

⁸⁷ Abdullah Nezir Ahmed, *a.g.e.*, 62.

Müellif, delilleri verirken, her iki mezhebin de delillerini olduğu gibi aktarır ve bu konuda, deliller arasında bir cedel ve münakaşaya girmez. Oysaki hilaf ilmi alanında yazılan eserlerin genel karakteri, müellifin, müntesip olduğu mezhebin görüşünü desteklemek ve haklı çıkarmak amacıyla, böyle bir cedel ve münakaşaya girmesidir. Zemahşerî'nin bu noktada, diğer hilaf kitaplarından farklı bir tarz benimsediği kendini göstermektedir.

Zemahşerî'nin eserinde takip ettiği genel metot bu olmakla beraber, bazı meseleleri işlerken, bu genel metodunun dışına çıktığı da göze çarpmaktadır. Mesela:

- Bazı konulara soru ile başlamış ve ardından cevap olarak, her iki mezhebin hükümlerini belirtmiştir.⁸⁸

- Zemahşerî, eserinde İmam Ebu Hanifeve İmam Şafiî arasındaki ihtilafı olan meseleleri işlemesine rağmen, bazı konularda İmam Malik, Ebu Yusuf ve Muhammed gibi alimlerin görüşlerine de yer vermiştir.⁸⁹

- Genel olarak önce İmam Ebu Hanife'nin delillerini zikretmesine rağmen, bazı meselelerde önce İmam Şafiî'nin delillerini zikretmiştir.⁹⁰

- Meselelerin hükümlerini verdikten sonra, delillere geçmeden önce, gerekli gördüğü bazı meselelerin tarifini yaparak beyan etmiş ve konunun daha rahat anlaşılmasını sağlamıştır.⁹¹

- Bazı meselelerde delilleri verdikten sonra, iki taraf arasındaki ihtilafın sebebini belirtmiştir.⁹²

- Bazı meselelerde, ilgili konudaki ihtilafın faydasını belirtmiştir.⁹³

---

⁸⁸ Mesela: *Kitabu's-Salat*'da "nehyedilen vakitlerde namaz kılmak caiz midir, değil midir?"(65. mesele) şeklinde bir soru ile başlamıştır. Ayrıca bk.: 67. ve 75. meseleler.

⁸⁹ Mesela: *Kitabu't-Taharet*'de, mazmaza ve istinşakın abdestteki hükmünün ne olduğu konusunda İmam Malik'in görüşüne de yer vermiştir. (8. mesele) Ayrıca bk.: 148. ve 318. meseleler

⁹⁰ Mesela: *Kitabu's-Salat*'da öğle namazının son vaktinin hangi vakit olduğu konusunda delilleri verirken, önce İmam Şafiî'nin delilinden başlamıştır. (39. mesele) Ayrıca bk.: 42. mesele

⁹¹ Bunun örneklerini *Kitabu'n-Nikah*'ı işlerken göreceğiz. Ayrıca bk.: 100., 212., 231., 236. ve 289. meseleler

⁹² Mesela: cünüp olan imamın arkasında kılınan namazın durumunu anlatırken, buradaki ihtilafın kaynağının, "imamın arkasında namaz kılan kişi kendi namazını mı yoksa imamın namazını mı kılar" şeklindeki ihtilaf olduğunu belirtir. (72. mesele) Ayrıca bk.: 70., 84., 87. ve 113. meseleler

- Bazı meselelerde ise, bir tarafın diğer tarafın görüşü hakkında ne dediğini de zikrederek, zımmen, farklı deliller arasında karşılaştırma yaparak hilaf kitaplarının genel karakteristiği olan münakaşa geleneğine uymuştur.⁹⁴

B. ESERE YÖNELİK DEĞERLENDİRMELER

Ruusul-Mesail'in genel tertibine baktığımızda, bazı eksiklikler göze çarpmaktadır. Bu eksiklikleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Her şeyden önce eserde mukaddime yoktur. Mukaddimenin olmayışının ise, Zemahşerî'nin eserini hangi saiklerle kaleme aldığı gibi soruları yanıtsız bıraktığını daha önce de belirtmiştik.

2. Bazı bölümler tekrar edilmiş, bazı konular ise alışlagelmişin dışında, farklı biçimde tertip edilmiştir. Mesela: *Kitabu'l-Eşribe* ve *Kitabu'l-Eyman* ikişer kez, farklı yerlerde ele alınmıştır.

3. Bazı meseleler tekrar edilmiştir. Mesela: *Ukubetu'l-Mürtedde* (islam dininden çıkan kadının cezası) konusu, biri *Kitabu's-Siyer*, diğeri ise *Kitabu Kıtali Ehli'l- Bağiy* başlıkları altında olmak üzere ikişer kez ele alınmıştır. Yine *Demu'l-Hamili* (hamile kadının kan görmesi) konusu da biri *Kitabu't-Taharet*, diğeri ise *Kitabu'l-İddet* olmak üzere iki ayrı başlık altında ele alınmıştır.

4. Zemahşerî, eserini kaleme alırken, kaynak olarak faydalandığı kitaplar hakkında bilgi vermemiştir. Eserle ilgili bu bilgi eksikliğinin de, kitapta mukaddime olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Müellif, meseleleri işlerken de herhangi bir kaynaktan söz etmemiştir.

5. Zemahşerî, eserinde kullandığı hadislerin rivayet zincirini belirtmemiş ve tahricini yapmamıştır. Ayrıca bazı hadisleri de lafzen değil, manen aktarmıştır. Mesela: *Kitabu's-Salat*'da, akşam namazının vaktini işlediği kırkıncı meselede hadisi manen

---

⁹³ Mesela: "hamile kadın adet olur mu olmaz mı" meselesini işlerken, "bu meselenin faydası, hamile kadın kan görürse biz Hanefilere göre namaz ve orucunu bırakmazken, İmam Şafîye göre bırakır" diyerek, ihtilafın pratik hayata yansıyan faydasını aktarmıştır. Ayrıca bk.: 309. ve 329. meseleler

⁹⁴ Bunun örneklerini *Kitabu'n-Nikah*'ı işlerken göreceğiz. Ayrıca bk.: 50., 55., 63., 77., 252. ve 258. meseleler

aktarmıştır.⁹⁵ Bunun dışında birden fazla hadisi bazen tek bir hadis gibi aktarmıştır. Mesela: *Kitabu's-Salat*'da, fecirden önce sabah ezanının okunması meselesini (42. Mesele) işlerken, üç ayrı hadisi, tek hadis olarak aktarmıştır.⁹⁶

6. Bazı meselelerde, sahabe veya tabiine ait olan sözler, hatta bazı fıkhi kaideler, Peygamber Efendimize nisbet edilmiş ve hadis olarak aktarılmıştır. Mesela: *Kitabu's-Salat*'da, namazı kısaltmanın (kasr) hükmünün işlendiği meselede (75. Mesele), İmam Ebu Hanife'ye ait olan "kim seferde namazını kısaltmaz ve tam olarak kılsa, hata emiş ve sünnete muhalefet etmiş olur" sözü⁹⁷, benzer ifadelerle hadis olarak okuyucuya sunulmuştur.⁹⁸

7. Zemahşerî, mensup olduğu Hanefî mezhebine ait görüşleri okuyucuya sunarken, nisbetleri yönüyle sıhhatli olarak aktarmıştır. Fakat iki meselede Hanefî alimlerin sıhhatli kabul edilmeyen görüşleri hüküm olarak aktarmıştır. Bu görüşlerden biri, *Kitabu's-Şirket*'te yer alan, *Şirketu'l-Uruz* meselesindedir (209. Mesele). Zira müellif, Hanefilere göre *Şirketu'l-Uruz* 'un mutlak şekilde caiz olduğunu belirtmiştir.⁹⁹ Oysa Hanefilere göre *Şirketu'l-Uruz*, ancak iki ortaktan biri, malının yarısını diğer ortağın malının yarısı karşılığında satar ve her ikisinin de kıymeti eşit olursa kurulabilir.¹⁰⁰

8. İmam Şafî'den aktardığı görüşlerin de çoğu sıhhatlidir ve Şafî mezhebi içerisinde racih olarak kabul edilmektedir. Fakat bazı meselelerde müellif, mercuh veya kadim olan görüşleri aktarmıştır. Bunun da, Zemahşerînin yaşadığı dönemde, Şafî mezhebi içerisinde bu kavramların henüz yerleşmemiş olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Bunlara örnek olarak şunları zikredebilir:

a. Bazı meselelerde Şafî mezhebinde mercuh olarak kabul edilen görüş aktarılmıştır. Mesela *Kitabu'l-Buyu*'da, *Milku'Mebii Esnae Müddet'il-Hıyar* (satışa konu

---

⁹⁵ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 134.

⁹⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, 135-136.

⁹⁷ Kasa'nî, Alaaddin Ebu Bekr b. Mesud, *Bedaiu's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai'*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 463.

⁹⁸ Zemahşerî, *a.g.e.*, 174.; Farklı örnekler için bk.: 267. ve 344. meseleler.

⁹⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, 328.; diğer örnek için bk.: 245. mesele.

¹⁰⁰ Kudurî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer, *Muhtasaru'l-Kuduri Fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, 111.

olan malın mülkiyetinin, hıyar şartı müddetince kime ait olacağı) meselesinde (163. Mesele), İmam Şafî'ye göre böyle bir malın mülkiyetinin söz konusu süre zarfında müşteriye ait olacağı belirtilmiştir.¹⁰¹ Oysa İmam Şafî'den bu mesele hakkında üç görüş rivayet edilmiştir. Şafî mezhebinde tercih edilen, böyle bir durumda şayet şart satıcıya aitse, malın mülkiyetinin satıcıda kalacağı görüşüdür.¹⁰²

b. Bazı meselelerde İmam Şafî'nin kadim görüşlerini aktarmıştır. Bunun örneklerini de *Kitabu'n-Nikah*'ı işlediğimiz bölümde değerlendireceğiz.¹⁰³

9. İki meselede, Şafî mezhebinin delillerini açıkladıktan sonra, açıkladığı delillerden hareketle, ilk bakışta delillere uygun ama Şafî mezhebindeki hükme ters olan hükümler zikretmiştir. Mesela: *Kitabu's-Salat*'da, *İmametü's-Sabi* (küçük çocuğun imamlığı) meselesini (68. Mesele) işlerken, Şafî mezhebine göre sabinin imamlığının caiz olduğunu belirtiyor. Bu hükmün delilini ne olduğunu ise, Şafî mezhebinde imama tabi olan kişinin aslında kendi namazını kıldığını, kıraatsiz namazın caiz olmadığından hareketle belirtiyor. Bu delilden sonra Şafî mezhebinde olan hükme ters olarak, "kadının da erkeklere imamlık yapmasının Şafî mezhebinde caiz olduğunu" okuyucuya sunuyor.¹⁰⁴ Oysa ki Şafî mezhebine göre, kadının erkeklere imamlık yapması caiz değildir.¹⁰⁵

10. Bir meselede ise İmam Şafî'ye ait olamayan bir görüşü, ona ait olarak aktarıyor. *Kitabu't-Taharet*'de, *Tekraru'l-Meshi* meselesini (11. Mesele) işlerken, İmam Şafî'ye göre başı üç kez mesh etmenin şart olduğunu belirtiyor.¹⁰⁶ Oysa İmam Şafî'ye göre abdest alırken şart olan, başın bir kez mesh edilmesidir.¹⁰⁷

11. Zemahşerî, İmam Malik'ten alıntıda bulunurken, iki meselede hata etmiştir. Mesela: *Kitabu't-Taharet*'de, mazmaza ve istinşakla ilgili meseleyi (8. Mesele) işlerken İmam Malik'in görüşüne de yer veriyor ve İmam Malik'e göre hem mutlak abdestte

¹⁰¹ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 275.; Farklı örnekler için bk.: 190., 261., 344. ve 377. meseleler.

¹⁰² Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Minhacu't-Talibin ve Umdetu'l-Müftin*, Daru'l-Nevevî, Beyrut 2005, 220.

¹⁰³ Farklı örnekler için bk.: Zemahşerî, *a.g.e.*, 297. ve 335. meseleler.

¹⁰⁴ Zemahşerî, *a.g.e.*, 165-166. diğer örnek için bk.: 83. mesele.

¹⁰⁵ Nevevî, *a.g.e.*, 120.

¹⁰⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, 104.

¹⁰⁷ Nevevî, *a.g.e.*, 74.

(vudu) hem de gusül abdestinde, mazmaza ve istinşakın farz olduğunu belirtiyor.¹⁰⁸ Oysa İmam Malik'e göre hem mutlak abdestte hem de gusül abdestinde mazmaza ve istinşak farz değil, menduptur.¹⁰⁹

12. Müellif, bir meselede ittifak edilen görüşü vermiş fakat verdiği bu görüşten sonra her hangi bir ihtilafı zikretmemiştir. Mesela: *Kitabu'z-Zekat*'da, *Zekatu'l-Bakar* (büyükbaş hayvanın zekatı) meselesini (101. Mesele) işlerken, saime olan büyük baş hayvandan, otuz adet oluncaya kadar zekat alınmayacağını, otuz adet olduktan sonra bir adet tebi veya tebia alınacağını, kırk adete ulaşınca da bir adet mesin alınacağını belirtmiş ve her hangi bir ihtilaftan söz etmemiştir.¹¹⁰

13. Bir çok meselede Zemahşerî, nakli delillerden söz etmeyip yalnızca akli delilleri zikretmiş veya akli delilleri zikredip nakli delillerden söz etmemek suretiyle aksini uygulamıştır.¹¹¹

14. Yine bir çok meselede müellif, iki taraftan birinin delillerini zikretmeden geçmiştir. Bazı meselelerde ise iki tarafın delillerine de değinmemiştir. Mesela *Kitabu'l-Hac*'da, ihramlı kişinin eldiven giymesini işlediği meselede (150. Mesele) her iki taraf adına benimsediği hükümleri vermiş fakat delillerinden söz etmemiştir.¹¹²

15. Bazı meselelerde Zemahşerî, iki tarafın hükümlerini vermiş, bir tarafın delillerini zikretmiş ve karşı tarafı delillerle ilzam etme girişiminde bulunmuş fakat bu esnada karşı tarafın delillerini zikretmemiştir. Mesela: *Kitabu's-Salat*'da, "ikinci vaktinin sonunda, ancak dört rekatlı bir namaz kılınabilecek bir vakitte ayılan kişinin, öğle namazı dışında ikinci namazını da kılması gerekli midir, değil midir" meselesini (47. Mesele) işlemiştir. Hanefilere göre yalnızca ikinci namazının kılınacağını, öğle namazının ise kılınmayacağını; İmam Şafii'ye göre ise hem öğle hem de ikinci namazlarının kılınması gerektiğini belirtmiştir. Bundan sonra yalnızca Hanefi mezhebinin delili olan "kim ikinci namazından bir rekata yetişmiş ise, ikinci namazına yetişmiştir" hadisini zikretmiştir. Sonrasında ise karşı tarafı ilzam edici şu cümleleri

¹⁰⁸ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 101.; Diğer örnek için bk.: 318. mesele.

¹⁰⁹ Malik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, Daru Sadr, Beyrut, ts., I, 15.

¹¹⁰ Zemahşerî, *a.g.e.*, 202.

¹¹¹ Bunun örneklerini *Kitabu'n-Nikah*'ı işlerken göreceğiz. Ayrıca bk.: 16., 44. ve 104. meseleler.

¹¹² Zemahşerî, *a.g.e.*, 259.; Farklı örnekler için bk.: 101. ve 114. meseleler.

kurmuştur: "Peygamber Efendimiz burada kişinin yalnızca ikindi namazına yetiştiğini belirtiyor ve ille de öğle namazının da kılınmasında ısrar etmiyor. Buna rağmen siz böyle bir kişiyi, hem öğlen hem de ikindi namazına yetişmiş kabul ediyorsunuz." bu meselede Zemahşerî, Şafîî mezhebinin delillerine değinmemektedir.¹¹³

16. Bazı meselelerde müellif, mezheplerin belli şartlara bağlayarak (mukayyed) belirtilmiş bir hükmü, mutlak olarak zikretmiş ve aynı hükmün geçerli olduğunu okuyucuya sunmuştur. Mesela: *Babu'l-İtikaf*'da, "itikafta olup da, kadının ferc dışında bir yeriyle cima edip lezzet alan kişinin itikafı bozulur mu, bozulmaz mı" meselesini (135. Mesele) işlemiştir. Böyle bir durumda Hanefilere göre kişiyi itikafının bozulacağını belirtmiştir.¹¹⁴ Oysa Hanefi mezhebine göre, böyle bir durumda ancak meni inzal olmuşsa itikaf bozulur. Aksi halde kişi sadece günaha girer. Görüldüğü gibi Hanefi mezhebinin belli şartta bağladığı bir konuyu Zemahşerî, mutlak olarak zikretmiştir.¹¹⁵

17. *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserde kavramlar arası bir karışıklığın olduğu da dikkat çekmektedir. Mesela: *Kitabu't-Taharet*'de, "abdestte niyet" meselesini (7. Mesele) işlerken, Hanefilere göre niyetin şart olmadığını belirterek, sünnet olmasını; teyemmümde ise şart olduğunu belirterek, farz olmasını kastetmiştir.¹¹⁶

---

¹¹³ Zemahşerî, *Ruu'su'l-Mesail*, 140-141.; Farklı örnekler için bk.: 51., 76. ve 77. meseleler.

¹¹⁴ Zemahşerî, *a.g.e.*, 240.

¹¹⁵ Kasaî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 31.

¹¹⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, 100.; Farklı örnekler için bk.: 9. ve 14. meseleler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

RUUSU'L-MESAİL'DE KİTABU'N-NİKAH

KİTABU'N-NİKAH

Zemahşerî; *Kitabu'n-Nikah*'ı, "*Kitabu'l-Vedia*" ile "*Kitabu't-Talak*" arasında otuz beş meselede (246 ila 280. Meseleler olarak) işlemiştir. *Kitabu'n-Nikah*'ta, diğer kısımlarda da olduğu üzere, önce hükmü (caiz veya caiz değil şeklinde) sırasıyla Hanefî ve Şafî mezheplerine göre vermiş, gerekli gördüğü yerlerde meseleyi açıklamış, sonrasında ise yine sırasıyla Hanefî ve Şafî mezheplerinin delillerine yer vermiştir. Zemahşerî, *Kitabu'n-Nikah*'ı işlerken "*Babu's-Sadak*" ve "*Babu'l-Hull*" olmak üzere iki alt başlık açmıştır.

A. MESELELER

1. Mesele

Zemahşerî, velinin onayı olmayan nikah konusunu, eserinde 246. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Biz Hanefilere göre¹¹⁷ velisiz nikah caiz iken¹¹⁸, İmam Şafî'ye göre caiz değildir.¹¹⁹

Bu meselenin özeti: Hür, akıllı ve ergen bir kızın, kendi dengi ile mehri misil'den az olmayan bir mehirle kendi kendine, yani velisinin izni olmaksızın evlenebilmesidir. İşte bu durum bize göre caiz iken, İmam Şafî'ye göre caiz değildir.

Bizim bu meseledeki delilimiz: hür, ergen ve akıllı bir kız velayet hakkına sahiptir. Çünkü böyle bir kız malında da tasarruf yetkisine sahiptir. Dolayısıyla böyle

¹¹⁷ Zemahşerî, eserinde "bize göre (ındena)" ifadesini kullanmıştır. Tarafların daha net anlaşılması için biz, bu ifadeyi bazen, "biz Hanefilere göre" diye tercüme ettik.

¹¹⁸ Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame et-Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 171.; Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer el-Kuduri, *Muhtasaru'l-Kuduri Fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, 146.; Alaaddin Ebu Bekr b. Mesud el-Kasanî, *Bedaiu's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai'*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, III, 369-375.; Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mevsilî, *Kitabu'l-İhtiyar li Talili'l-Muhtar*, Daru'l-Marifet, Beyrut 2007, III, 112.

¹¹⁹ Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Minhacu't-Talibin ve Umdetu'l-Müftin*, Daru'l-Nevevî, Beyrut 2005, 375.; Muhammed b. İdris eş-Şafî, *el-Üm*, (thr.: Rifat Fevzi Abdulmuttalib) Daru'l-Vefa, bs.y.y., 2001, VI, 35.; Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firuzabadi eş-Şirazî, *el-Mühezzeb fi Fıkhi'l-İmam eş-Şafî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995, II, 426.; Şemsuddin Muhammed b. el-Hatib eş-Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac ila Marifeti Meaniyi Elfazî'n-Nevevî*, Daru'l-Marifet, Beyrut 1997, III, 198.; Şemsuddin Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihabuddin er-Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac ila Şerhi'l-Minhac*, (Şebramilîsi ve er-Reşidî'nin haşiyeleriyle beraber) bs.y.y., ts., VI, 223.; İbn Hacer el-Heytemi, *Tuhfetu'l-Muhtac bi Şerhi'l-Minhac*, (Şirvanî ve İbn Kasım el-Abadî'nin haşiyeleriyle beraber) bs.y.y., ts., VII, 220.

bir kızın kendisi hakkında da tasarruf yetkisine sahip olması gerekir. Zira kişilikten ayrılmaması bakımından kişinin kendi üzerindeki tasarrufu, malı üzerindeki tasarrufundan daha kuvvetlidir.

Bu meselede İmam Şafî ise şöyle delil getirmiştir: Peygamber Efendimiz (s.a.v.) "Nikah, ancak veli ve iki adil şahit ile olur" buyurmuştur. Ona göre zikredilen hadis, bu konuda kesin delildir (nastır).¹²⁰

Tahricu'l-Furu ale'l-Usul'da ise Zencani önce, usuldeki şu ihtilafı veriyor (özetle):

İmam Şafî'ye göre: Asıl olan ravi, kendisinden rivayette bulunan raviyi (fer') yalanlayarak inkar ederse böyle bir hadisle amel edilmez. Bununla birlikte her iki ravi de cerh edilmez. Zira ikisi de adil olduğu halde birbirlerini yalancılıkla itham etmiş olmaktadır. Asıl olan ravinin "hatırlamıyorum" veya "bilmiyorum" gibi sözlerinde ise fer'in rivayetiyle amel edilir. Zira fer', kesin olarak adildir. Asıl ravinin ise hatırlamaması, fer'in adaletine zarar vermez çünkü hatırlamaması, fer'i yalancılıkla itham etmek anlamına gelmemektedir. Nitekim asıl ravinin bunu rivayet edip unutmaması mümkündür. Zira insanın unutmaması gayet doğaldır. Kesin olarak bilinen şey ise şüphe ile ortadan kalkmaz. Hanefiler ise böyle bir haber ile amel edilmeyeceği görüşündedirler. Çünkü asıl olan ravi dışındakiler için delil olan bir haberin, asıl ravi için de delil olması gerekmektedir. Oysa asıl olan, kendisinden haberin rivayet edildiği kişidir. Asıl hakkında geçersiz olan bir haber ise diğerleri hakkında evleviyetle geçersizdir. Ayrıca şahitlik meselesinde asıl şahitlerin hatırlamıyorum gibi sözleri ile hakimin, fer' olan şahitlerin tanıklıklarıyla amel edemeyeceği konusunda ihtilaf yoktur. Aynı durum haber rivayeti hakkında da söz konusudur.¹²¹

Bu açıklamalardan sonra Zencanî, şöyle devam etmektedir:

Bu asıl konudan, (fürudaki) şu mesele çıkar:

¹²⁰ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *Ruusu'l-Mesail*, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 2007, 369-370.

¹²¹ Zencanî, Ebu'l-Menakıb Şihabuddin Mahmud b. Ahmed, *Tahricu'l-Furu ale'l-Usul*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1987, 254.

İmam Şafî'ye göre velisiz nikah batıldır. Çünkü Süleyman b. Musa, Zührî'den şu hadisi rivayet etmiştir: Peygamber Efendimiz buyurmuştur ki: "*Velisinin izni olmaksızın evlenen kadının nikahı batıldır, batıldır, batıldır. Eğer kocası kendisi ile cinsel ilişkide bulunmuşsa, kendisi ile birleşmeyi helal saymasına karşılık olarak kadın mehir almayı hak eder. Eğer anlaşmazlığa düşerlerse devlet başkanı velisi olmayanın velisidir.*" Şafîler Zührî'nin, Süleyman'ın kendisinden yapmış olduğu bu rivayeti inkar etmesini önemsemezlerken, İmam Ebu Hanife ise bu hadisle amel etmeyip kıyası uygulamıştır. Zira Zührî, Süleyman b. Musa hakkında "*Onu tanımıyorum*" demiştir.¹²²

İbn Rüşd, bu meseleyi işlerken önce alimlerin konu ile ilgili farklı hükümlerini belirtir. Daha sonra ise bu ihtilafın sebebini şöyle açıklar: "Evlenme akdinin sıhhati için velinin şart olduğunu kesin olarak bildiren bir nass bulunmadığı gibi, bunu sezdirenen bir ayet veya hadis de bulunmamaktadır. Zira veliyi şart koşanların delil diye göstere geldikleri ayet ve hadislerin hepsi bu hususta nasıl kesin değillerse, veliyi şart koşmayanların da delil diye gösterdikleri ayet ve hadislerin hiçbiri keza kesin değildir." Bu açıklamadan sonra İbn Rüşd, veliyi şart koşmayanların görüşlerinin daha yerinde olduğunu belirterek kendi görüşünü de açıklamaktadır. Sonrasında ise her iki görüş sahiplerinin delillerini tahlil eder.¹²³

Görüldüğü üzere müellif, konunun daha iyi anlaşılması için önce meseleyi açıklamaktadır. Sonrasında her iki mezhebin hüküm ve delillerini verir fakat bu iki tarafın birbirlerinin delillerine karşı neler söyledikleri ve karşı görüş sahibini nasıl ilzam etmeye çalıştıkları hususuna değinmez. Ayrıca yukarıdaki meselede Hanefilerin mantiki delillerine yer verip naslarla ilgili delillerine hiç yer vermezken, Şafî mezhebinin delilini açıklarken tam aksini uygulamaktadır. Zencani'nin ise meselenin sadece bir tarafına değindiğini fakat diğer delillendirmelerden hiç söz etmediğini görmekteyiz. İbn Rüşd'ün ise bu konuyu ele alış biçiminin daha sistemli ve kapsamlı olduğunu söyleyebiliriz.

Zemahşerî, söz konusu meselenin hükmünü açıklarken İmam Ebu Hanife'nin görüşünü aktarmış ve İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed'in bu meseledeki

¹²² Zencanî, *Tahrîcu'l-furu ale'l-usul*, 255-256.

¹²³ İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafid, *Bidayetü'l-Müçtehid ve Nihayetu'l-Muktesid*, (trc.: Ahmed Meylani) Beyan Yayınları, İstanbul, 1991, II, 423-427.

ihtilafına¹²⁴ yer vermemiştir. Bu da, eserin özelliklerini anlatırken belirttiğimiz üzere, müellifin, İmam Ebu Hanife'nin görüşlerini esas aldığı konusuna örnek teşkil etmektedir.

Zemahşerî'nin, Hanefî mezhebinin delillerini aktarırken nasrlara hiç değinmemesinin muhtemel sebebi olarak, bu konudaki nasrların ilgili meselede kesin delil olmaması noktasında İbn Rüşd ile aynı kanaati paylaştığı söylenebilir. Keza müellif, Hanefî ulemasından bir kısmının konuya delil olarak açıkladığı¹²⁵ Bakara Suresi'nin 230¹²⁶, 232¹²⁷ ve 240¹²⁸. ayetlerini Keşşaf isimli eserinde tefsir ederken, farklı fihhi konulara değinmiş fakat bu konulara yer vermemiştir.¹²⁹ Bunun sebebi olarak da, yukarıda da belirttiğimiz üzere, Zemahşerî'nin kanaatine göre bu konudaki nasrların kesin delil değeri taşımaması olduğu düşünülebilir.

2. Mesele

Zemahşerî, ergen ve bekar bir kızın nikaha zorlanması konusunu, eserinde 247. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Biz Hanefilere göre: Baba ve dedenin, ergen ve bekar bir kızı nikaha zorlamaları caiz değildir. Kız ancak kendi rızası ile evlendirebilirler.¹³⁰ İmam Şafî'ye göre ise,

---

¹²⁴ Kudurî, *Muhtasarul-Kudurî*, 146.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 369-375.

¹²⁵ Şemsu'l-Eimme Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsut*, (edtr.: Mustafa Cevat Akşit) Gümüşev, İstanbul, 2008, V, 14-19.

¹²⁶ "Eğer erkek karısını (üçüncü defa) boşarsa, kadın, onun dışında bir başka kocayla nikahlanmadıkça ona helal olmaz. (Bu koca da) onu boşadığı takdirde, onlar (kadın ile ilk kocası) Allah'ın koyduğu ölçüleri gözetebileceklerine inanıyorlarsa tekrar birbirlerine dönüp evlenmelerinde bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın, anlayan bir toplum için açıkladığı ölçülerdir." 2/230.

¹²⁷ "Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme sürelerini bitirdikleri zaman kendi aralarında aklın ve dinin gereklerine uygun olarak güzellikle anlaştıkları takdirde, eşleriyle (yeniden) evlenmelerine engel olmayın. Bununla içinizden Allah'a ve ahiret gününe iman edenlere öğüt verilmektedir. Bu, sizin için daha hayırlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz." 2/232.

¹²⁸ "İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler. Ama onlar (kendiliklerinden) çıkarırsa, artık onlarınmeşru biçimde kendileri ile ilgili olarak işlediklerinden dolayı size bir günah yoktur. Allah mutlak güç sahibidir, hüküm ve hikmet sahibidir." 2/240.

¹²⁹ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Tevil*, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad 1998, I, 443-455. ve 469.

¹³⁰ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 172.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî* 146.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 358.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 115.

ergen ve bekar bir kızın rızası olmadan da baba veya dedenin kızı evlendirmeleri caizdir.¹³¹

Bizim bu konudaki delilimiz: Peygamber Efendimizden aktarılan şu hadistir: "O, kızlarını evlendirmek istediği vakit onların yanına gider ve bu konuyu onlara sorardı." Şayet kıza sormak ve onun rızasını almak şart olmasaydı Peygamberimiz bunu yapmazdı. Böyle bir durumda kıza sorulur da kız susarsa, susması razı olduğu anlamına gelir. Çünkü ergen ve bekar bir kız böyle bir durumda konuşmaktan ve olumlu yanıt vermesi durumunda evlenme meraklısı gibi görünmekten utanır. Böyle olunca da onun susması, rıza gösterdiği anlamına gelir.

İmam Şafîî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Baba ve dedenin, kız ergen olmadan önce, kızı, kendi rızası olmaksızın evlendirme yetkileri olunca, ergenlikten sonra da bu yetkinin devam etmesi gerekir. Zira velayet hakkı hala devam etmektedir.¹³²

Zencani ise aynı konuyu işlerken önce, kızlarını zorla evlendirme yetkisinin (velayetu'l-icbar) illetinin ne olduğu üzerinde durmuştur. Delilleriyle beraber Şafîî mezhebinde illetin bekaret, Hanefî mezhebinde ise küçüklük olduğunu belirttikten sonra, bu aslın fûruya yansıması olarak ilgili meseleyi zikretmiştir. Zencani, bu asıldan fûruya yansıyan diğer mesele olarak da dul kalmış küçük bir kızın Şafîî mezhebine göre zorla evlendirilemeyeceğini, buna karşın Hanefî mezhebinde evlendirilebileceğini belirtmiştir. Zira bu meselede, Şafîî mezhebine göre illet olan bekaret kaybolmuşken, Hanefî mezhebine göre illet olan küçüklük devam etmektedir.¹³³

İbn Rüşd, bu ihtilafın sebebini, delilu'l-hitab'ın¹³⁴ umum ile çelişmesi olarak açıklar. Zira "Yetim kız, izni olmaksızın evlendirilemez." hadisi ile Ebu Davud'un rivayeti olan "Yetim olan kıza, evlendirilirken danışılır." hadisinden, babası (hayatta) olan kıza danışmanın şart olmadığı anlaşılır. İbn Abbas'tan rivayet olunan "Kıza

¹³¹ Nevevî, *Minhac*, 375-376.; Şirazî, *el-Mühezzeb*, II, 429.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 200-201.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 223.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 243.

¹³² Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 371.

¹³³ Zencanî, *Tahricu'l-Furu*, 259.

¹³⁴ Delilu'l-hitab'ı, dört mezhebin muteber alimleri yaklaşık olarak "Susulan hakkında, konuşulmanın hükmünün zıddının sabit olmasıdır" şeklinde tanımlamışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk.: Rebi' Leu'r, *Mevkifu'l-İmam Ebi'l-Velid el-Bacî min Delili'l-Hitab*, Cezair, 2006, 37.

danişılır" meşhur hadisindeki umum ise, her kıza danışmanın şart olduğunu göstermektedir. Umum ise, delilu'l-hitabtan daha kuvvetlidir. Kaldı ki Müslim'in İbn Abbas'tan aktardığı rivayette ise: "*Kızın babası, kızından izin almak zorundadır.*" ziyadesi vardır. Bu ziyade ise, ihtilaf edilen meselede nasıtır.¹³⁵

Bu meseleyi işlerken müellif, Hanefi mezhebinin sadece nakli deliline, Şafii mezhebinin ise sadece akli deliline yer verip, her iki mezhebin de diğer delillendirmelerine yer vermemiştir.¹³⁶ Bunun muhtemel sebebi olarak da, kanaatimize göre, müellifin kendince en isabetli olan delilleri aktarması ve kısa olması hedeflenen bir eserde, kendisine göre nispeten daha tutarsız olan delillerle eserini uzatmak istememiş olması düşünülebilir. Bununla beraber Zemahşerî'nin hangi kriterlere uygun olarak bu delilleri seçip diğerlerini elediğini bilememekteyiz. Zira müellif, eserinde, ileride de görüleceği gibi, delilleri aktarma yönünden birbirinden farklı tercihlerde bulunmuştur.

3. Mesele

Konuya geçmeden önce; müellif velayet konusunu bitirmeden araya şahitlik konularını koymuş, şahitlik konularından hemen sonra ise "*fasıkın velayeti*" başlığını ele alarak, yine velayet konusuna dönüş yapmıştır. Bu ise, eserin akışındaki intizamı sekteye uğratmıştır. Diğer meseleler arasında da bir kopukluk olduğu göze çarpmaktadır. Bundan hareketle meseleleri işlerken müellifin, alışlagelmiş olan konu bütünlüğünden uzak olduğunu ve bu yüzden okuyucuya meseleleri derli toplu sunamadığını söyleyebiliriz.

Zemahşerî, iki fasıkın şahitliği ile nikah akdi konusunu, eserinde 248. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Biz Hanefilere göre: İki fasık şahit ile nikah akdi kurulabilir (inikad)¹³⁷. İmam Şafii'ye göre ise, iki fasık şahit ile nikah akdi kurulamaz.¹³⁸

¹³⁵ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 419

¹³⁶ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 1-3.

¹³⁷ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 172.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 145.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 402.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 103.

Biz Hanefilerin bu konudaki delili: Fasık olan birinin şahitliği kabul edilir. Çünkü ehliyet; akıl, hürlük ve ergenlik ile sabit olur. Fasıkta da bu saydığımız özellikler olduğuna göre, nikah akdinin iki fasıkın şahitliği ile kurulabilir olması gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Peygamber Efendimiz buyurmuştur ki: "*Nikah, ancak veli ve iki adil şahit ile olur*" Peygamber Efendimiz, nikahın kurulabilmesi için, şahitlerde adaleti şart kılmıştır.¹³⁹

Zencani ise bu meseleyi, mutlak ve mukayyet konusunda mezheplerin görüşünü vererek ele almıştır. İmam Ebu Hanife ve O'na tabi olanlara göre, aynı olay hakkında biri mutlak diğeri mukayyet iki haber gelmiş ise, mutlak olan, mukayyet olana hamledilemez. Zira bilge birinin konuşmaları, konuşmanın muktezasına hamledilir. Mutlak cümlenin muktezası sınırlı değil iken (itlak), mukayyet cümlenin muktezası ise sınırlıdır. İmam Şafî'ye göre ise mutlak mukayyet olana hamledilir. Zira bilge olan biri konuşmasında bir fazlalık belirtmiş ise bu ancak, anlamdaki (beyan) bir fazlalıktan ötürüdür. Böyle olunca da o fazlalık, hiç söylenmemiş gibi değerlendirilemez. Aksine bu iki cümle, aynı olay hakkında birlikte söylenmişçesine ele alınır. Nitekim mukayyet olanın mucebi kesin iken, mutlak olanın mucebi ise muhtemeldir. Zencani bu ön bilgiden sonra, Şafîlerin, nikahın veli ve iki adil şahit ile yapılacağını belirten hadis ile, Hanefilerin ise, nikahın veli ve şahitlerle yapılacağını belirten hadis ile amel ettiklerini belirtir.¹⁴⁰

İbn Rüşd, bu konuda görüşleri şöyle aktarmaktadır: İmam Ebu Hanife'ye göre, " Fasık olan iki şahidin huzurunda da evlenme akdi caizdir. Çünkü nikahı iki şahidin huzurunda yapmaktan maksat, evlenmeyi ilan etmek ve halka duyurmaktır. Bu ise, nikah fasıkların huzurunda da yapılsa, sağlanmış olur." İmam Şafî ise, "İki şahidin bulunması hem ilan, hem de akdin makbuliyeti içindir." demiştir. Bunun içindir ki İmam Şafî, evlenme esnasında nikah şahitlerinde adalet vasfını aramıştır.¹⁴¹

---

¹³⁸ Nevevî, *Minhac*, 375.; Şafî, *el-Üm*, VI, 58.; Şirazî, *el-Mühezzeb*, II, 248.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 195.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 213.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 228.

¹³⁹ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 372.

¹⁴⁰ Zencanî, *Tahricu'l-Furu*, 262.

¹⁴¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 434

Görüldüğü gibi Zemahşerî, iki mezhep arasındaki mutlak ve mukayyet haberlere yaklaşım farkına değinmediği gibi, Hanefi mezhebinin delil olarak zikrettiği "*Nikahın veli ve şahitlerle yapılacağı*" anlamındaki mutlak içerikli hadise de yer vermemiştir. Bunun muhtemel sebebi olarak müellifin, Hanefi mezhebi alimlerinin hadisteki *adil* ifadesinin nekre olarak gelmesinden hareketle buradaki adaleti, *iman* olarak tevil etmeleriyle¹⁴² aynı kanaati paylaşması olabilir. Keza İbn Rüşd'ün delil olarak açıkladığı yaklaşımlara da yer vermemiştir. Ayrıca Zemahşerî, fasıkın şahit olabilmesini ehliyetle ilişkilendirmiş ve ehliyet için şart olan özellikleri belirterek meseleye delil getirmiştir. Fakat Hanefi mezhebinde bu meselenin, fasıkın nikahta veli olabilmesi veya devlet başkanı olabilmesine kıyaslanmasına ve amel-iman ilişkisi bağlamında fıskın değerlendirmesinin yapılmasına yer vermemiştir.¹⁴³

Müellif, eserin genelinde de olduğu gibi, iki tarafın birbirlerinin görüşleri hakkındaki değerlendirmesine değinmemiştir. Ayrıca Hanefi mezhebinin akli istidlallerine değinip naslardan hareketle delillendirmelerine yer vermezken, Şafî mezhebinin istidlallerini aktarırken aksini uygulamıştır.

4. Mesele

Zemahşerî, bir erkek ve iki kadının şahitliği ile nikah akdi konusunu, eserinde 249. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Biz Hanefilere göre, bir erkek ve iki kadının şahitliği ile nikah akdi kurulabilir.¹⁴⁴ İmam Şafî'ye göre ise kurulamaz.¹⁴⁵

Biz Hanefilerin bu konudaki delili: Bir erkek ve iki kadının şahitliği ile nasıl diğer akitler kurulabiliyorsa, nikah akdi de kurulabilir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Nikah akdi için diğer akitlerde olmayan, veli ve mehir gibi fazladan bazı şartları vardır ki, bunlar diğer akitlerde şart değildir. Zira nikah akdi, ömür boyu sürmesi ile çok büyük önem arz

---

¹⁴² Serahsî, *el-Mebsut*, V, 49.

¹⁴³ Serahsî, *a.g.e.*, V, 49.

¹⁴⁴ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 169.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 145.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 103.

¹⁴⁵ Nevevî, *Minhac*, 375.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 195.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 213.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 227.

etmektedir. Böyle olunca da, hadlerde olduğu gibi, (nikah akdinde de) şahitlerde erkek olma şartı aranmaktadır.¹⁴⁶

Zencani ise bu meseleyi işlerken öncül olarak, kadınların şahitliğinin durumunu her iki mezhebe göre açıklar. Şafî mezhebine göre kadınların şahitliğinin asli bir şahitlik olmadığını ve zaruri bir şahitlik olduğunu belirtirken Hanefi mezhebine göre ise kadının şahitliğinin de asli bir şahitlik olduğunu aktarır. Zencani, bu öncüllerin her iki mezhebe göre açıklamalarını verdikten sonra, bu asılın fûruya yansması olarak, bir erkek ve iki kadının şahitliği konusunda iki mezhebin hükümlerini okuyucuya sunar.¹⁴⁷

İbn Rüşd, bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

Zemahşerî, Hanefi mezhebinde delil olarak kullanılan¹⁴⁸ Bakara Suresi 282. ayetin¹⁴⁹ tefsirini yaparken sadece İmam Ebu Hanife'ye göre, hadler ve kısas dışında, kadınların erkeklerle beraber şahitliğinin makbul olduğunu belirtir fakat daha fazla açıklama yapmaz.¹⁵⁰

Zemahşerî, her iki mezhebin akli istidlallerine değinmiş fakat nakli istidlallerine¹⁵¹ yer vermemiştir.

5. Mesele

Zemahşerî, müslüman ve zımminin evlenmesinde şahitlik konusunu, eserinde 250. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Müslüman bir erkek, zimmi bir bayan ile evlenirse, biz Hanefilere göre bu nikah, iki zımminin şahitliği ile kurulabilir.¹⁵² İmam Şafî'ye göre ise, ancak iki müslümanın şahitliği ile kurulabilir.¹⁵³

---

¹⁴⁶ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 372.

¹⁴⁷ Zencanî, *Tahrîcu'l-Furu*, 266.

¹⁴⁸ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 51.

¹⁴⁹ "...(Bu işleme) şahitliklerine güvendiğiniz iki erkeği; eğer iki erkek olmazsa, bir erkek ve iki kadını şahit tutun..."

¹⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 513.

¹⁵¹ Serahsî, *a.g.e.*, V, 51.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 195.

¹⁵² Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 172.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 145.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 396.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 104.

Biz Hanefilerin bu konudaki delili: Zimmiler, kendi aralarında şahitlik etmeye ehildirler. Bu meselede de nikah akdi kurulan bayan bir zımmidir. Böyle olunca da, tıpkı müslümanların (kendi aralarındaki) şahitliğinde olduğu gibi, iki zımminin şahitliği ile nikahın sahih olması gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Kafir, müslüman hakkında şahitlik etmeye ehil değildir. Burada ise akdi yapan müslümandır. Böyle olunca da iki zımminin şahitliği ile böyle bir nikah kurulamaz. Bu durum tıpkı bir müslümanın, iki mecusunin şahitliği ile evlilik akdinin kurulamaması gibidir.¹⁵⁴

İbn Rüşd ve Zencani ilgili eserlerinde bu meseleye yer vermemişlerdir.

Bu meselede verilen hüküm, İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un görüşüdür. Muhammed ve Züfer'e göre ise böyle bir meselede nikah geçerli değildir.¹⁵⁵ Görüldüğü gibi Zemahşerî, önceden de belirttiğimiz gibi eserinde İmam Ebu Hanife'nin görüşlerini esas almıştır.

Ayrıca söz konusu meselede de Hanefiler, şahitlik konusunu genel olarak velayete kıyas etmişler ve zımminin velayetine kıyasla şahitliğini de kabul etmişlerdir. Zira Hanefilere göre şahitlik, velayetin alt başlıklarındandır.¹⁵⁶ Müellif ise bu konuda farklı bir delil öne sürmüştür.

6. Mesele

Zemahşerî, nikahta fasıkın velayeti konusunu, eserinde 251. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Fasık biri, kızını veya kız kardeşini evlendirirse, biz Hanefilere göre fasıkın velayetiyle böyle bir nikah akdi sahihtir.¹⁵⁷ İmam Şafî'ye göre ise, böyle bir nikah akdi kurulamaz.¹⁵⁸

---

¹⁵³ Nevevî, *Minhac*, 375.; Şafî, *el-Üm*, VI, 18-19.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 213.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 228.

¹⁵⁴ Zemahşerî, *Ruusul-Mesail*, 373.

¹⁵⁵ Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 396.

¹⁵⁶ Serahsî, *el-Mebcut*, V, 52.

¹⁵⁷ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 72.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 349.

Biz Hanefilerin bu konudaki delili: Velayet, kişinin şefkati üzerine kurulur. Şefkat ise insan tabiatından kaynaklanır. Bu anlam, kişinin fasık olması ile değişmez. Hatta fasık biri kendi evladına karşı, başkalarının o evlada karşı olabileceğinden daha fazla şefkatlidir. Dolayısıyla nikahın sahih olması gerekir. Çünkü fasık, velayete ehildir. Zira kişinin fasık olması, ondan velayeti de ehliyeti de gidermez. Bilinen bir husustur ki böyle biri evlenirse caiz olur. Dolayısıyla kızını evlendirdiğinde de caiz olması gerekir.

İmam Şafiî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Peygamber Efendimiz: "*Nikah, ancak veli ve iki adil şahit ile olur*" buyurmuştur. Bizim ele aldığımız meselede ise veli, fasıktır. Hadisten ötürü fasıkın şahit olması caiz olmadığından, veli olması da caiz değildir.¹⁵⁹

Zencani ise bu meseleyi de fasıkın şahitliğinde olduğu gibi, mutlak ve mukayyet rivayetlerin her iki mezhepte farklı ele alınışına bağlamıştır.¹⁶⁰ Fakat Zemahşerî'nin Şafiîlerin görüşünü anlatırken verdiği hadiste, veli ile ilgili herhangi bir kayıt yoktur ve veli şahitlere kıyas edilmiştir. Buna karşılık Zencani Şafiîlerin şu hadisle amel ettiklerini savunmaktadır: "*Nikah ancak, mürşit bir veli ve iki adil şahit ile olur.*"

İbn Rüşd, bu meseleyi şöyle işlemektedir: Fıskın zıddı olan adalet vasfına gelince; bundaki ihtilafın sebebi "Fasık olan kimse, velayeti altında bulunan kadına denklik (kefaet) arar mı, aramaz mı" diye tereddüt etmeleridir. Zira dinine hıyanet eden kimseye hiçbir zaman güvenilemez. Bununla beraber diyebiliriz ki: Velayeti altında bulunan kadına kefaet araması, herkesin yaratılışında mevcuttur. Zira eğer bunu yapmazsa kendine de leke sürmüştür olur. Dine karşı saygılı olmak vasfı ise kişinin yaratılışında mevcut olmayıp sonradan kazanılır.¹⁶¹

Zemahşerî Hanefilerin gerekçesini, fasıkın ehliyetli olmasına ve kızına karşı, fitrat icabı şefkatli olmasına bağlamaktadır. İbn Rüşd'ün yaklaşımı da benzerdir. Fakat Şafiî mezhebinin gerekçesinin anlaşılmasında Zencani'nin yaklaşımı daha doyurucudur. Gerçekten de Zemahşerî'nin verdiği hadisi değerlendirdiğimizde, Şafiîlerin görüşünün

---

¹⁵⁸ Nevevî, *Minhac*, 377.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 428.; Şirbini, *Muğni'l-Muhtac*, III, 209.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 233.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 255.

¹⁵⁹ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 374.

¹⁶⁰ Zencanî, *Tahricu'l-Furu*, 263.

¹⁶¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 427-428

kaynağı tam anlaşılammaktadır. Zira söz konusu hadiste, veli ile ilgili herhangi bir kayıt mevcut değildir ve veli şahitlere kıyas edilmektedir. Zencani'nin zikrettiği hadiste ise doğrudan velilerle ilgili bir kayıt mevcuttur. Nitekim Şafî mezhebi kaynaklarında da Zencani'nin aktardığı hadis delil olarak zikredilmektedir.¹⁶²

Zemahşerî, bu meselede de Hanefilerin nakli delillerini zikretmemiştir.

7. Mesele

Zemahşerî, haram yollarla bekareti giden kızın evlendirilmesi konusunu, eserinde 252. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Bekar bir kızın fücür ile bekareti bozulmuşsa bu kız, biz Hanefilere göre bekarların (bakirelerin) evlendirildiği gibi evlendirilir.¹⁶³ İmam Şafî'ye göre ise böyle biri, dul kadınların evlendirildiği gibi evlendirilir.¹⁶⁴

Biz Hanefilerin bu konudaki delili: Bekar kızların konuşurulmamasındaki illet, utanma duygusudur. Bu konunun aslı, Hz. Aişe'den rivayet edilen hadistir: Rivayete göre Peygamber Efendimiz: "*Bekar kızdan izin istenir*" diye buyurunca Hz. Aişe "*Bekar kız utanır ya Resulullah*" demiştir. Peygamber Efendimiz de: "*Onun susması rızasıdır*" diye buyurmuştur. Peygamberimiz burada bekar kızın susmasını -utançtan ötürü- onun rızası kılmıştır. Bu anlam, bizim ele aldığımız meselede de mevcuttur. Zira böyle bir kız kendi, fuhşiyatının izhar edilmesinden dolayı utanır. Biz de bundan ötürü diyoruz ki: Böyle bir kız konuşurulmaz.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "*Bekar kızdan izin istenir, dul kadınla istişare edilir.*" Bizim ele aldığımız bu meselede, hakkında konuştuğumuz da dul kadındır. Dolayısıyla kendisiyle istişare edilir.

Sizin "Böyle biri utanır" sözünüze gelince, deriz ki: Böyle bir utanmaya itibar edilmez. Zira böyle biri, erkeklere olabilecek en üst düzeyde rağbet göstermiştir.¹⁶⁵

¹⁶² Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 209.

¹⁶³ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 146.; Kasaî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 363.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 117.

¹⁶⁴ Nevevî, *Minhac*, 376.; Şafî, *el-Üm*, VI, 48.; Şirbinî, *a.g.e.*, III, 201.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 225.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 245.

Müellif burada eserinde takip ettiği metodun dışına çıkmış ve Şafîilerin, Hanefilerin görüşüne karşılık olarak ne söylediğini de aktarmıştır. Bunlar beraber Hanefilerin cevabına ise değinmemiştir. Bundan hareketle 'müellifin bu meselede Şafîilerin görüşünü daha isabetli mi bulduğu' sorusu akıllara gelmektedir. Fakat müellif bazı meselelerde¹⁶⁶ Hanefilerin Şafîilerin görüşlerine karşı ne söylediklerini de aktarmıştır. Bu da, böyle bir sorunun karşılığının olumlu olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

Zencani ise bu konuyu şu asıldan hareketle ele almıştır (özetle): Hanefilere göre bir şeyin hükmü, varlık ve yokluk bakımından, o şeyin eserine tabidir. Şafîiler ise bunu reddetmektedirler ve böyle bir yaklaşımın tabi olunan aslı, tabi olan durumuna getirmek olduğunu, dolayısıyla bunun hakikati değiştirmek anlamına geleceğini ifade etmektedirler. Bu asıldan hareketle Şafîilere göre , haram yollarla bekareti bozulmuş bir bayandan, evlenmeden önce görüşünü açıkça ifade etmesi istenir. Çünkü meselenin aslı olan "Bekaretin gitmiş olması" burada mevcuttur.

Hanefiler ise böyle bir bayanın, bekar kızların evlendirildiği gibi evlendirileceğini belirtmektedirler. Çünkü bir kızın bekaretinin zina ile bozulması, evlilik (nikah) hükümlerini doğurmaz. Bundan hareketle de bekaretin hükmü kalkmamış olmaktadır.¹⁶⁷

İbn Rüşd, bu meseleyi şöyle ele almıştır: Bu ihtilafın sebebi, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) "*Dul kadın, evlenmesinde velisinden daha yetkilidir.*" hadisindeki dulluktan kasıt; şer'i olan vasıf mıdır, yoksa lügavi olan dulluk mudur diye ihtilaf etmeleridir.¹⁶⁸

Zemhaşeri, bu meselede de imameynin, İmam Ebu Hanife'den farklı düşünmelerine değinmemiştir. Zira imameyne göre böyle bir meselede söz konusu bayan, dul kadınların evlendirildiği gibi evlendirilir.¹⁶⁹

---

¹⁶⁵ Zemahşeri, *Ruusu'l-Mesail*, 375-376.

¹⁶⁶ Mesela 258. mesele.

¹⁶⁷ Zencanî, *Tahricu'l-Furu*, 269.

¹⁶⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 420

¹⁶⁹ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 146.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 363.

Görüldüğü gibi ele aldığımız her üç eser de, meselenin illetini açıklarken farklı delilleri aktarmıştır. Bunun muhtemel sebebi, kanaatimize göre, müelliflerin kendilerince en isabetli olan delilin farklı olmasıdır.

8. Mesele

Zemahşerî, öz kardeşin, baba bir kardeşle birlikteyken velayeti konusunu, eserinde 253. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Anne ve baba bir öz kardeş ile sadece baba bir kardeş bir arada bulunsalar, biz Hanefilere göre, kız kardeşi evlendirme konusunda velayet, anne baba bir öz kardeşe aittir.¹⁷⁰ İmam Şafî'ye göre ise, her ikisi bu konuda eşittir.¹⁷¹

Biz Hanefilerin bu konudaki delili: Hz. Ali'den rivayet edilen şu sözdür ki O, "*Velayet (nikahta) asebelendir.*" buyurmuştur. Anne baba bir öz kardeş de asabe olarak daha yakındır. Dolayısıyla, mirasta olduğu gibi burada da velayetin ona ait olması gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Sadece baba bir kardeş, yakınlık bakımından anne-baba bir öz kardeş ile aynıdır. Bilinen bir husustur ki o, anne-baba bir öz kardeş olmadığı vakit, mirasta onun yerine geçer. Dolayısıyla velayette de aynı durum söz konusudur. Zira velayet yakınlık (akrabalık) ile sabit olur. Burada da yakınlık sabit olduğundan her ikisinin mirasta eşit olmaları gerekir.¹⁷²

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd ise, bu meseleyi işlerken İmam Malik'in görüşlerini aktarmış ve farklı hiç bir görüşe değinmemiştir.¹⁷³

Zemahşerî, İmam Şafî'nin kadim görüşünü¹⁷⁴ aktarmış, cedid görüşüne¹⁷⁵ ise değinmemiştir. İmam Şafî'nin bu meseledeki cedid görüşü ise, İmam Ebu Hanife'nin

¹⁷⁰ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 169.

¹⁷¹ Bu görüş, İmam Şafî'nin kadim görüşüdür. Bk.: Nevevî, *Minhac*, 376.; Şafî, *el-Üm*, VI, 35-36.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 203.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 226.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 247.

¹⁷² Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 376.

¹⁷³ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 428.

görüşü ile aynıdır. Şafî mezhebi içerisinde de tercih edilen İmam Şafî'nin cedid görüşüdür.¹⁷⁶ Müellifin, İmam Şafî'nin cedid görüşünden haberdar olmamış olması ihtimali aklılılara gelmektedir. Ayrıca Zencani ve İbn Rüşd'ün, İmam Şafî'nin cedid görüşünü esas aldıkları ve bu yüzden söz konusu eserlerinde bu meselede herhangi bir ihtilaf zikretmemiş olabilmeleri de kanaatimize göre kuvvetli bir ihtimaldir.

9. Mesele

Zemahşerî, babanın, mehr-i misilden daha azıyla küçük kızını evlendirmesi konusunu, eserinde 254. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Bir baba küçük oğlu adına nikahı kabul eder veya küçük kızını mehr-i misilden daha azı ile evlendirirse, biz Hanefilere göre bu nikah akdi sahihtir.¹⁷⁷ İmam Şafî'ye göre ise sahih değildir.¹⁷⁸

Biz Hanefilerin bu konudaki delili: Babanın tam bir velayet hakkı ve (kızına karşı) çok şefkati vardır. Dolayısıyla evladı konusunda itham edilemez. Bundan ötürü küçük kızını mehr-i misilden daha azı ile evlendirdiğinde de itham edilemez. Çünkü küçük kızını korumak adına, onu evlendirmesi mehr-i misilde ısrarcı davranmasından daha yararlı olabilir. Böyle olunca da, tıpkı mehr-i misil ile evlendirdiğinde olduğu gibi, bunun da caiz olması gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Bir baba, kızını mehr-i misilden daha azı ile evlendirdiğinde kızına zarar vermiş olur. Dolayısıyla da itham edilmesi gerekir. Tıpkı erkek kardeşin, kız kardeşini mehr-i misilden daha azı ile evlendirmesinin caiz olmayışı gibi, bu meselenin de caiz olmaması gerekir.¹⁷⁹

---

¹⁷⁴ İmam Şafî'nin, hocası İmam Malik'in vefatından Mısır'a gidişine kadarki evreye (H.179-199) ait, 'eski' fıkhi görüşlerini ihtiva eder. bk.: Bilal Aybakan, *İmam Şafî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, 94.

¹⁷⁵ İmam Şafî'nin Mısır'a geldikten sonra yazdığı eserlerinde yer alan görüşlerinin tamamına "kavl-i cedid" veya "mezheb-i cedid" denir. bk.: Bilal Aybakan, *a.g.e.*, 102.

¹⁷⁶ Nevevî, *Minhac*, 376.; Şafî, *el-Üm*, VI, 35-36.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 203.

¹⁷⁷ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 173.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 147.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 366-367.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 121.

¹⁷⁸ Bu görüş, İmam Şafî'de mercuh olan görüştür. Nevevî, *Minhac*, 397.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 339.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 389-391.

¹⁷⁹ Zemahşerî, *Ruusul-Mesail*, 377.

Zencani ise bu meseledeki ihtilafın, mehrin Allah hakkı olarak mı, yoksa kadının hakkı olarak mı gerekli olduğu konusundaki yaklaşım farkından kaynaklandığını belirtmektedir. Kadının hakkı olarak gerekli (vücut) olmuştur diyen Şafîlilere göre; Kadının dengi (küfuv) olan biri, kadına mehr-i misl'den daha azı ile evlenmeyi teklif eder ve kadın da bu teklifi kabul ederse, kadının velisi kızını evlendirmek zorundadır. Şayet evlendirmekten kaçınırsa, o kızı kadı evlendirir. Mehrin Allah hakkı olarak gerekli olduğunu belirten Hanefilere göre ise böyle bir durumda, tıpkı kadının dengi olmayan birisinin evlenme teklif etmesinde olduğu gibi, bunda da velinin teklifi kabul edip kızını evlendirme zorunluluğu yoktur.¹⁸⁰

İbn Rüşd bu meseleyi, velinin kızını evlendirmekten kaçınması alt başlığında, denklik (kefaet) konularıyla birlikte şöyle işlemiştir: Mehr-i misle gelince; İmam Malik ve İmam Şafî'nin ikisi de mehr-i mislin kefaetten olmadığını, herhangi bir babanın, bakire olan kızını emsalinin mehrinden daha az bir mehirle evlendirebileceğini ve reşit olan dul kadının, emsalinin mehrinden daha az bir mehre razı olduğu zaman hiçbir velinin bu hususta söz hakkına sahip olmadığını söylemişlerdir. İmam Ebu Hanife ise "Mehr-i misl kefaettendir" demiştir. Baba hakkındaki bu ihtilafın sebebi "Baba, bakire olan kızının mehrinde indirim yapabilir mi yapamaz mı" diye ihtilaf etmeleridir.¹⁸¹

Görüldüğü gibi Zemahşerî, Zencani ve İbn Rüşd, bu meselede Şafî mezhebin hükmünün ne olduğunu farklı biçimde aktarmışlardır. Zemahşerî, İmam Şafî'nin mercuh¹⁸² olan görüşünü okuyucuya sunmuştur. Şafî mezhebinde racih olan görüş ise şudur: Böyle bir durumda, kararlaştırılan mehir fasid, nikah ise sahihtir. Ayrıca kadının hakkı olarak, erkeğin mehr-i misil vermesi gereklidir.¹⁸³

Ayrıca Zemahşerî, bu meselede İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'in görüşleri, İmam Ebu Hanife'nin görüşlerinden farklı olmasına rağmen¹⁸⁴ onlara yer

¹⁸⁰ Zencanî, *Tahrîcu'l-Furu*, 275-276.

¹⁸¹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 432-433

¹⁸² Birbiriyle çatışan iki veya daha fazla görüşten ağır basanı, baskın olanı "racih" olarak isimlendirilir. Racihin karşısında yer alan görüş ise "mercuh" adını alır. bk.: Bilal Aybakan, *İmam Şafî ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, 209.

¹⁸³ Nevevî, *Minhac*, 397.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 339.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 389-391.

¹⁸⁴ Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 366-367.

vermemiştir. Bu da, müellifin eserinde İmam Ebu Hanife'nin görüşlerini esas aldığına delil teşkil eden örneklerden birisidir.

10. Mesele

Zemahşerî, efendinin, kölesini evlenmeye zorlaması konusunu, eserinde 255. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Bize göre, efendinin köle veya cariyesini zorla evlendirme hakkı vardır.¹⁸⁵ İmam Şafî'ye göre ise, efendi kölesini değil, sadece cariyesini zorla evlendirebilir.¹⁸⁶

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Efendi, kölesini koruma hakkına sahiptir. Bilinen bir husustur ki efendi, kölesini, sünnette temizlenme olduğundan, sünnet ettirme hakkına sahiptir. Nikahta da aynı durum söz konusudur. Zira nikah ile köle korunmuş olur. Dolayısıyla da, cariyede olduğu gibi, efendinin kölesi için de bu hakka sahip olması gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Efendi, cariyesini zorla evlendirebilir, çünkü cariyenin cinsel organı efendisinin mülküdür. Kölenin cinsel organı ise efendisinin mülkiyetinde değildir. Dolayısıyla da efendinin onda tasarruf yetkisi yoktur.¹⁸⁷

Zencani ve İbn Rüşd ilgili eserlerinde bu meseleye değinmemişlerdir.

Hanefi kitaplarında bu meselede delil olarak zikredilen¹⁸⁸ Nahl Suresi yetmiş beşinci ayetin¹⁸⁹ tefsirini yaparken müellif, böyle bir konuya değinmemiştir.¹⁹⁰ Ayrıca yine Hanefi kitaplarında ilgili meselede delil olarak zikredilen¹⁹¹ Nur Suresi otuz ikinci ayetin¹⁹² tefsirinde de müellif, söz konusu meseleye yer vermemiştir.¹⁹³

¹⁸⁵ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 174.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 340.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 136.

¹⁸⁶ Nevevî, *a.g.e.*, 382.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 230.; Remlî, *a.g.e.*, VI, 263.; İbn Hacer el-Heytemî, *a.g.e.*, VII, 293-294.

¹⁸⁷ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 378.

¹⁸⁸ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 178.

¹⁸⁹ "...Hiçbir şeye gücü yetmeyen ve başkasının malı olan bir köle..." 16/75.

¹⁹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, III, 456.

¹⁹¹ Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 341.

¹⁹² "Sizden bekar olanları, kölelerinizden ve cariyelerinizden durumu uygun olanları evlendirin..." 24/32.

¹⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV, 294-301.

11. Mesele

Zemahşerî, oğlun annesini evlendirmedeki velayeti konusunu, eserinde 256. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Bize göre oğul, annesini evlendirmede velayet hakkına sahip iken,¹⁹⁴ İmam Şafî'ye göre sahip değildir.¹⁹⁵

Bizim bu konudaki delilimiz: Hz. Ali'den rivayet edilen şu sözdür ki rivayete göre O, "*Velayet (nikahta) asebelerindir.*" buyurmuştur. Oğul, annesinin en yakın asabesidir. Dolayısıyla, tıpkı babanın kızını evlendirme yetkisinin oluşu gibi, oğlun da annesini evlendirme yetkisinin olması gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Oğul, annesi hakkında velayet hakkına sahip değildir. Bilinen bir husustur ki oğlun, annesinin malı üzerinde velayet hakkı yoktur. Dolayısıyla annesinin kişiliği üzerinde de böyle bir velayet hakkına sahip olmaması gerekir.¹⁹⁶ Bu konuda oğul, annesine yabancı biri gibidir.

Zencani, bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd, bu meseleyi işlerken İmam Malik ile İmam Şafî arasındaki görüş farklılıklarından söz etmiş fakat İmam Ebu Hanife'nin bu mesele hakkındaki görüşlerinden söz etmemiştir. İmam Şafî'nin görüşlerini aktarırken, İmam Şafî'nin "*Oğla velayet yoktur*" dediğini, çünkü İmam Şafî'nin bu meselede asabeliği dikkate aldığını, oğlun ise asabe olmadığını aktarmıştır. Son olarak da bu görüşü destekleyen Hz. Ömer'den aktarılan şu rivayete yer vermiştir: "*Kadın ya velisinin, ya akrabasından söz sahibi bir kimsenin, yada hakimin izni olmaksızın evlenemez.*" Buradan itibaren İmam Malik'in delillerini aktarmaya başlar.¹⁹⁷

¹⁹⁴ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 169.

¹⁹⁵ Nevevî, *Minhac*, 376.; Şafî, *el-Üm*, VI, 36-37.; Şirazî, *el-Mühezzeb*, II, 428.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 204.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 227.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 248.

¹⁹⁶ Zemahşerî, *Ruusul-Mesail*, 378-379.

¹⁹⁷ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 428-429

12. Mesele

Zemahşerî, velilerden birinin nikahı fesih edebilme hakkı konusunu, eserinde 257. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Velilerden biri, kızı, kıza denk olmayan biri ile evlendirir ise bize göre diğer velilerin nikahı fesih etme hakları yokken¹⁹⁸ İmam Şafî'ye göre ise böyle bir hakları vardır.¹⁹⁹

Bizim bu konudaki delilimiz: Velayet, yakınlık (akrabalık) sebebi ile sabit olur. Yakınlık ise cüzlere bölünemez (parçalanamaz). Keza yakınlık üzerine kurulan velayet hakkının da cüzlere bölünememesi gerekir. Zira cüzlere bölünemeyen, ya bütünüyle sabit olur ya da bir kısmı olmadan diğer kısmı da sabit olmaz. Bütünüyle sabit olana, 'Bu sabit değildir' denilemeyeceği gibi, cüzlere bölünemeyene de 'Bunun bir kısmı sabit ama diğer kısmı sabit değildir' denilemez. Cüzlere bölünemeyeni bölmeye kalkışırsan, hepsi yok olur. Buna kıyasla velayet hakkı da, velilerin her biri için tam olarak söz konusudur. Dolayısıyla velilerden biri, kızın rızasıyla tam bir velayet ile kıza evlendirdiğinde, diğer velilerin fesih haklarının artık kalmamış olması gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Nikahta denklik, hiç birinin utanç duymamaları için, velilerin tümüne sabit olan bir haktır. Madem ki kız, kendi kendine dengi olmayan biri ile evlenmiştir, öyleyse velilerin her birinin nikahı fesih etme hakları vardır. O halde velilerden biri, kızın rızasıyla, kıza dengi olmayan biri ile evlendirdiğinde de diğer velilerin her birinin, her biri için böyle bir durumda utanç söz konusu olduğundan, nikahı fesih etme haklarının olması gerekir. Bu durum tıpkı, kızın kendi kendine, velilerden hiç birinin izni olmaksızın dengi olmayan biri ile evlendiğinde, velilerin her birinin nikahı fesih etme haklarının oluşu gibidir.²⁰⁰

Zencani ve İbn Rüşd, ilgili eserlerinde bu meseleye yer vermemişlerdir.

¹⁹⁸ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 41.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 125.

¹⁹⁹ Nevevî, *Minhac*, 379.; Şafî, *el-Üm*, VI, 40.; Şirazî, *el-Mühezzeb*, II, 432.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 220.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 249.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 275.

²⁰⁰ Zemahşerî, *Ruusul-Mesail*, 379-380.

Bu meselede İmam Ebu Yusuf ve Züfer de İmam Şafî ile aynı görüşte olmasına rağmen²⁰¹ Zemahşerî, Züfer ve İmam Ebu Yusuf'un ihtilaflarından söz etmemiştir.

Ayrıca Şafî mezhebinde racih olan görüş, böyle bir nikahın sahih olmadığı; mercuh olan görüş ise, böyle bir nikahın sahih olmasıyla beraber, diğer velilerin nikahı fesih etme haklarının olduğu yönündedir.²⁰² Zemahşerî, bazı meselelerde Şafî mezhebi ile ilgili olarak, racih olan görüşü nakletmesine karşın, burada mercuh olan görüşü okuyucuya sunmuştur. Bunun sebebi, müellifin yaşadığı dönemde mezhepte bu kavramların henüz oturmamış olması olabilir. Nitekim, eseri tahrir eden Abdullah Nezir Ahmed'in, Zemahşerî'nin eserini hazırlarken büyük oranda istifade ettiğini düşündüğü *Mebusut*'ta da bu meseledeki racih görüş zikredilmemiştir.²⁰³

13. Mesele

Zemahşerî, hibe lafzı ile nikah akdi konusunu, eserinde 258. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Hibe lafzıyla nikah akdi, biz Hanefilere göre kurulabilirken (inikad),²⁰⁴ İmam Şafî'ye göre kurulamaz.²⁰⁵

Bizim bu konudaki delilimiz: Ahzab Suresi altıncı ayetinde Allah Teala'nın şöyle buyurmasıdır: "*Mümin bir kadın şayet kendini Nebi'ye hibe ederse, Nebi de onu nikahlamak isterse...*"²⁰⁶ Allah bu ayette, mümin bir kadının kendini Nebi'ye hibe etmesiyle nikah akdinin kurulabileceğini belirtmiştir. Peygamberin ümmeti için de aynı durum söz konusudur.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Bu ayette sizin için (görüşünüzü destekleyen) bir delil yoktur. Zira Allah "*...Müminlere değil, yalnız sana özel olarak...*"²⁰⁷ buyurmak suretiyle böyle bir nikahın yalnızca Peygambere mahsus olduğunu belirtmiştir. Peygambere mahsus olarak sabit olan bir hüküm, ümmeti

²⁰¹ Serahsî, *el-Mebusut*, V, 41.

²⁰² Nevevî, *Minhac*, 379.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 220.

²⁰³ Serahsî, *a.g.e.*, V, 41.

²⁰⁴ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 146.; Kasa'nî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 317.: Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 103.

²⁰⁵ Nevevî, *Minhac*, 374.; Şirazî, *el-Mühezzeb*, II, 437.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 190.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 207.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 220.

²⁰⁶ 33/50

²⁰⁷ 33/50

hakkında sabit olmaz. Tıpkı dokuz eş konusunda dediğimiz gibi ki Peygamberin istediği kadar evlenme hakkı varken, ümmetinin ise dört eşten fazlasıyla evlenme hakkı yoktur.

(Hanefilere göre) Buna cevap: Allah'ın, "...*Sana mahsus olarak...*"²⁰⁸ sözünden maksat, hibe lafzıyla nikahın ona has olması değildir. Bu sözden maksat, mehirsiz olarak evlenmenin Peygambere has olarak caiz olduğu, ümmeti için ise caiz olmadığıdır.²⁰⁹

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd, bu meseleyi şöyle işlemiştir: Ulema; evlenme akdinin, izninde telaffuz şart olan kimse tarafından icra edildiği zaman, evlenme veya evlendirme manalarını ifade eden, nikah veya tezvic lafızları ile caiz olduğunda müttefiktirler. Fakat eğer hibe, satış veya sadaka lafızları ile yapılırsa sıhhatinde ihtilaf etmişlerdir. Bu ihtilafın sebebi de; "Evlenme akdinde niyet şart olduğu gibi, ona has olan lafızla da icra edilmesi şart mıdır, değil midir" diye ihtilaf etmeleridir. Evlenme akdini, sıhhati için ikisi de şart olan akitlerden sayanlar, "Evlenme akdi, nikah veya tezvicden başka lafızlarla caiz değildir."; onu, sıhhati için lafız şart olmayan akitlerden sayanlar ise "Hangi lafızla olursa olsun, eğer ondan şer'i mana anlaşılıyorsa, yani eğer o lafız, şer'i ve lugavi manalar arasında müşterek ise caizdir." demişlerdir.²¹⁰

Görüldüğü gibi Zemahşerî'den farklı olarak İbn Rüşd, farklı görüş sahiplerinin kimler olduğuna değinmediği gibi, bu mesele ile ilgili akli deliller dışında nakli delillere yer vermemiştir. Zemahşerî ise söz konusu meseleyi, ilgili ayet çerçevesinde değerlendirip farklı delillendirmelere değinmemiştir.

Meseleyi okuyucuya sunarken Zemahşerî, yine genel çizgisinin dışına çıkmış ve İmam Şafî'nin görüşüne karşılık Hanefi ulemasının cevabını zikretmiştir.

---

²⁰⁸ 33/50

²⁰⁹ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 380-381.

²¹⁰ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 417-418

Zemahşerî, ilgili ayetin tefsirini *Keşşaf* isimli eserinde yaparken İmam Ebu Hanife ile İmam Şafî arasında ihtilafa değinmiş ve her iki tarafın da ayeti kendilerine delil olarak kullandıklarını belirtmiş²¹¹ ve bu eserinde de ayete yer vermiştir.

14. Mesele

Zemahşerî, zinanın musaharaya etkisi konusunu, eserinde 259. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Bize göre, zina ile sıhriyetten kaynaklanan mahremiyet sabit olur iken²¹² İmam Şafî'ye göre sabit olmaz.²¹³

Bu meselenin şekli şöyledir: Erkek için, zina ettiği kadının annesi veya kızı ona haram olur (yani onlarla evlenemez). Zina eden kadın için de, erkeğin babası kadına haram olur. Bu, biz Hanefilere göredir. İmam Şafî'ye göre ise bu durumlarda haramlık gerçekleşmez.

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Sıhriyet haramlığı, cüziyet ve badiyet şeklinde sabit olur. Zira kendisinden faydalanmak haram olduğu gibi, cüziyetten faydalanmak da haramdır. Bu durum ise zinada da mevcuttur. Çünkü cinsel ilişkinin haram yollarla gerçekleşmesi, cüziyet bakımından değişiklik göstermez. Nitekim Allah helal yollarla cinsel ilişkiye girildiğinde olduğu gibi, zina yoluyla ilişkiye girildiğinde de meniden insanı yaratmaktadır. Cüziyet bakımından durum değişmediğine göre, helal yollarla olduğu gibi, bu yolla (zinayla) da sıhriyet haramlığının sabit olması gerekmektedir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Allah bize sıhriyet haramlığının, kendisinin insanlığa olan bir nimeti olduğunu belirtmiştir. Nitekim Furkan Suresi'nin elli dördüncü ayetinde "*O ki, meniden insanı yarattı ve onu bir nesep ve sıhir kıldı.*"²¹⁴ buyurmuştur. Bu ayette Allah, nesep ve sıhriyetin sabit olmasını, bize

²¹¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, V, 82.

²¹² Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 145.; Kasaî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 424-425.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 110.

²¹³ Nevevî, *Minhac*, 383.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 440.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 237.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 269.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 304.

²¹⁴ 25/54.

kendisinin insanlara olan bir nimeti olarak zikretmiştir. Fakat zina ile nesep sabit olmadığına göre, sıhriyet haramlığının da sabit olmaması gerekir.²¹⁵

Zencani bu meseleyi şöyle işlemiştir: Bir lafzın hem şer'i hem de lugavi anlamı mevcut olduğunda, Şafîiler şer'i anlamı tercih ederlerken, Hanefiler lugavi anlamı tercih ederler. Bu asıldan furuya yansıyan meselelerden biri: Zina, Şafîilere göre musahara haramlığını gerektirmezken, Hanefilere göre gerektirir.²¹⁶

İbn Rüşd ise bu meseleyi işlerken, özetle aktaracak olursak, bu ihtilafın iki sebebe dayandığını belirtmektedir:

1- "*Babalarınızın nikahladığı kadınları nikahlamayın*"²¹⁷ ayeti kerimesinde geçen nikah kelimesinden şer'i ve lugavi manaların hangisinin murad edildiği yönündeki ihtilaf edilmesi,

2- Bazılarının sıhriyet akrabalığını, soy akrabalığına ilhak ederek -ulemanın çoğu, zinadan doğan çocuğu nesep saymadıkları için- "zina ile kadın haram olmaz" demeleridir.²¹⁸

Görüldüğü gibi Zemahşerî, konunun daha iyi anlaşılması için önce meselenin şeklini özetlemiştir. Sonrasında ise Hanefilerin biyolojik babalık üzerinde, Şafîilerin ise şer'i babalık üzerinde durduklarını aktarmıştır. Zencani ise meselenin usuldeki şer'i anlam ve lugavi anlamdan hangisini tercih edileceği tartışmalarını anlatarak furuya tezahürünü işlemiştir. İbn Rüşd ise bu iki yaklaşımı da vererek, okuyucuya bu meselede daha kapsamlı bir bakış açısı sağlamıştır.

Zemahşerî, İmam Şafî'nin delili olarak zikrettiği Furkan Suresi'nin elli dördüncü (25/54.) ayetini Keşşaf isimli eserinde açıklarken herhangi bir fıkhi ihtilafa değinmemiştir.²¹⁹ Yine İbn Rüşd'ün delil olarak zikrettiği ve Hanefi kitaplarında da delil

²¹⁵ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 381-382.

²¹⁶ Zencanî, *Tahricu'l-Furu*, 272.

²¹⁷ 4/22.

²¹⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 455.

²¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV, 363.

olarak kullanılan²²⁰ Nisa Suresi'nin yirmi ikinci (4/22.) ayetini açıklarken müellif, herhangi bir fikhi ihtilafa yer vermemiştir.²²¹

15. Mesele

Zemahşerî, zaninin, zinadan olan kızı ile evliliği konusunu, eserinde 260. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Bize göre; Erkeğin, zina ettiği kadından bir kızı olursa, bu kız zina eden o adama haram olur.²²² İmam Şafî'ye göre ise haram olmaz.²²³

Bizim bu konudaki delilimiz şöyledir: Bu kız, zina eden erkeğin cüz'ü ve onun parçasıdır. Dolayısıyla da, süt kızı konusunda dediğimize benzer olarak, bu kız o erkeğe haram olur.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Peygamber efendimizden rivayet edildiğine göre O şöyle buyurmuştur. "*Çocuk yatağıdır...*" Peygamberimiz çocuğu yatağa ait kılmıştır. Bizim ele aldığımız meselede ise kız, adamın şer'en çocuğu değildir. Nitekim bu yolla nesep de sabit olmamaktadır. Dolayısıyla kız, adam için yabancı biri gibidir. Zira biz, adamın kızı olup olmadığını ancak şeriatın bildirmesiyle bilebiliriz. Bu durumda ise şeriat böyle bir kızı, adamın kızı olarak görmemiştir. Durum böyle iken, kız adama nasıl haram olabilir.²²⁴

Zencani ve İbn Rüşd bu meseleye ilgili eserlerinde yer vermemişlerdir. Bunun sebebi, kanaatimize göre, benzer meselenin, bir önceki mesele olan "*zinanın sıhriyete etkisi*" konusunda işlenmiş olması olabilir. Nitekim Zemahşerî de bu meselenin delillerini aktarırken, önceki meselenin bir takım delillerini özetleyerek tekrar etmiştir.

²²⁰ Kasañî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 426.

²²¹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 48-49.

²²² Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 145.; Kasañî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 408-409.

²²³ Nevevî, *Minhac*, 383.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 440.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 233.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 266.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 299.

²²⁴ Zemahşerî, *Ruusul-Mesail*, 382-383.

16. Mesele

Zemahşerî, hür kadın ve cariyenin tek nikahta birleşmesi konusunu, eserinde 261. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Hür bir kadın ile cariye, tek nikahla (aynı anda) nikahlanırlarsa, bize göre hür kadının nikahı caiz, cariyenin nikahı ise batıl olur.²²⁵ İmam Şafî'ye göre ise, böyle bir durumda her ikisinin nikahı da batıl olur.²²⁶

Bizim bu konudaki delilimiz şöyledir: Böyle bir durumda nikah, iki kadın ile yapılmaktadır. Bu kadınlardan biri nikaha elverişli, diğeri ise, birleştirme bakımından, elverişsizdir. Dolayısıyla hür kadın hakkında nikah akdinin kurulabilmesi gerekmektedir. Bu durum tıpkı, hür kadın ile cariyeyi peş peşe nikahladığında hür kadının nikahının caiz, cariyenin nikahının ise fasit olması gibidir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Bu iki kadınla (hür ve cariye) aynı anda nikah kıyıldığında; nikah kıyılması caiz olan biri ile, nikah kıyılması caiz olmayan biri birleştirilmiş olunur ki bu durumda her ikisiyle nikah akdinin kurulamaz olması gerekir. Bu mesele tıpkı; iki köle satın alan kişinin, kölelerden birinin hür çıkmasıyla satım akdinin inikadının gerçekleşmemesine benzemektedir.²²⁷

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd bu meseleye benzeyen, 'hür bir kadınla evli olan kişinin cariye ile evlenmesi' meselesini, ihtilaf edenlerin isimlerini zikretmeksizin şöyle işlemiştir: Bu meseledeki ihtilaf, "Hür bir kadınla evli bulunan bir kimse, evli olduğu için zinaya düşme endişesi olur mu olmaz mı" konusundaki görüş ayrılığına dayandır. "Korkmaz" diyenler, "Cariye ile evlenemez" derlerken; "Zina korkusu, kişi ister evli olsun ister bekar olsun, mutlaklır." diyenler ise, bu görüşlerinin sebeplerini aynı meyanda biraz daha anlatıp, "Böyle durumdaki biri, cariye ile evlenebilir" demişlerdir.²²⁸

²²⁵ Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 450.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 108.

²²⁶ Bu, Şafî mezhebindeki mercuh görüştür. bk.: Nevevî, *Minhac*, 385.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 248.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 283.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 320.

²²⁷ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 383-384.

²²⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 466.

İbn Rüşd, bu evliliklerin tek nikah aktiyle mi yoksa birden fazla nikah akitleriyle mi kurulduğuna değinmemiştir.

Zemahşerî, Şafiî mezhebinin mercuh görüşünü okuyucuya sunmuştur. Racih olan görüşe göre ise, böyle bir durumda hür kadının nikahı sahih, cariyenin nikahı ise batıldır. Yani Şafîilere göre böyle bir meselede hüküm, İmam Ebu Hanife'nin verdiği hüküm ile aynıdır.²²⁹

Ayrıca, eseri tahkik eden Abdullah Nezir Ahmed'in, Zemahşerî'nin Mabsut'tan istifade ettiğini, hatta bazı ibarelerin aynı olduğunu belirttiğini aktarmıştık. Buna karşın Serahsî, böyle bir meselede herhangi bir ihtilaf zikretmemiştir.²³⁰

17. Mesele

Zemahşerî, babanın, oğlunun cariyesi ile ilişkiye girmesi ve cariyenin doğum yapması konusunu, eserinde 262. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Şayet bir baba, oğlunun cariyesi ile ilişkiye girer ve cariyenin çocuğu olursa, babanın cariyenin kıymetinin tamamını ödemesi gerekir ki bunda hilaf yoktur. Bize göre böyle bir durumda babanın mehir vermesine gerek yoktur.²³¹ İmam Şafiî'ye göre ise böyle bir durumda babanın mehir vermesi gereklidir.²³²

Bizim bu konudaki delilimiz şöyledir: Peygamber Efendimizden rivayet edildiğine göre O, şöyle buyurmuştur: "*Sen ve malın babanıdır.*" Peygamberimiz, oğlun malını babaya izafe etmiştir. Böyle bir durumda baba, oğlunun cariyesi ile cinsel ilişkiye girer de cariyenin çocuğu olursa, bizim, babanın neslini (menisini) korumamız gerekir. Babanın neslini korumak da ancak, mülkiyeti ona takdim etmekle mümkün olur. Dolayısıyla biz de, cinsel ilişki üzerine mülkiyeti, cariyenin kıymeti karşılığında babaya takdim ettik. Böylelikle baba, kendi mülkü olan cariye ile ilişkiye girmiş gibi oldu. Bundan ötürü babanın mehir vermesine gerek yoktur.

²²⁹ Nevevî, *Minhac*, 98.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 248.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 283.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 320.

²³⁰ Serahsî, *el-Mabsut*, V, 173.

²³¹ Serahsî, *a.g.e.*, V, 191-192.

²³² Nevevî, *Minhac*, 392.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 281-283.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 319.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 364.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Burada cinsel ilişki başkasının mülkü üzerinde cereyan etmiştir. Çünkü baba, oğlunun cariyesi ile sonradan, kendisinin böyle bir hakkı olmamasına rağmen cinsel ilişkiye girmiştir. Şayet burada, diğer durumlarda olduğu gibi kıyası uygulayacak olsaydık, babaya had uygulanması gerekir derdik. Ne var ki burada, şüpheden ötürü had cezası düşer. Çünkü Peygamberimiz: "*Sen ve malın babanıdır.*" diye buyurmuştur. Şüpheden ötürü had cezasını düşürdüğümüzde ise, mehrin onun (had cezasının) yerine ödenmesinin zorunlu olması gerekir. Çünkü Daru'l-İslam'da cinsel ilişki, had veya mehirden (maldan) bağımsız düşünülemez. Burada had düştüğüne göre mehir zorunlu olur.²³³

Zencani ve İbn Rüşd bu meseleye ilgili eserlerinde yer vermemişlerdir.

Zemahşerî, bu meselede her iki tarafın hem nakli hem de akli delillerini okuyucuya sunmuştur.

18. Mesele

Zemahşerî, sonradan müslüman olan adamın, dörtten fazla eşinin olması veya nikahının altında iki kız kardeş bulunması konusunu, eserinde 263. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Şayet bir adam Müslüman olur ve nikahı altında dörtten fazla kadın veya iki kız kardeş bulunursa; Biz Hanefilere göre: Eğer hanımlarının hepsiyle tek nikah akdi ile evlenmiş ise, tüm nikahlar geçersiz (batıl) olur. Şayet hanımları ile tek nikah akdi ile değil de arka arkaya nikah akitleri ile evlenmiş ise, hanımlarından istediği dört tanesini belirlir ve diğer hanımlarının nikahları geçersiz duruma gelir.²³⁴

İmam Şafî'ye göre ise: Tek nikah veya farklı nikah akitleri ile evlenmiş olmasına bakılmaksızın, hanımlarından istediği dört tanesini, iki kız kardeşten de istediği bir tanesini nikahı altında bırakabilir.²³⁵

²³³ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 384-385.

²³⁴ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 84.

²³⁵ Nevevî, *Minhac*, 388.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 456-458.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 260.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 296.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 337.

Bizim bu konudaki delilimiz: Bu tür eşleri (dört hanımdan fazlasını ve iki kız kardeşi), kişinin kendi nikahına başlangıçta alması Müslüman hakkında haram kılınmıştır. Aynı şekilde, zinada olduğu gibi, müslümanın bu nikahları sürdürmesi de haram kılınmıştır.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Rivayete göre, Geyla es-Sakafi, nikahı altında beş tane hanım olduğu halde Müslüman olmuştur. Bunun üzerine Peygamber Efendimiz, hanımlarından dört tanesini seçmesini emretmiştir. Bu rivayette Peygamberimiz, hanımlarıyla tek akitle mi yoksa birden fazla arka arkaya akitlerle mi evlendiğinin açıklamasını istememiştir.²³⁶

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd bu meseleyi işlerken, Hanefi mezhebine göre böyle bir meselede hükümün ne olduğunu Zemahşerî'den farklı aktarmıştır. İbn Rüşd, böyle bir durumda Hanefi mezhebine göre adamın, istediği dört eşinin değil, ilk dört nikahla evlendiği eşlerinin nikahlarının geçerli olacağını, diğer eşlerin nikahlarının ise geçersiz konuma geleceğini bildirmiştir²³⁷. İbn Rüşd, delilleri aktarırken ise, böyle bir ihtilafın kaynağında rivayetin kıyas ile çelişmesinin bulunduğunu belirtmektedir. Zemahşerî ile benzer rivayetleri aktardıktan sonra, rivayete uymayan kıyası ise şöyle aktarmaktadır: İslam dinine göre, bir kimse dörtten çok kadınla veyahut iki kız kardeşle evlendiği zaman, nasıl öncekilerin nikahı sahih, sonrakilerin nikahı batıl ise, küfür halinde de öyle olması gerekir. Halbuki bu kıyasta gevşeklik vardır.²³⁸ Görüldüğü gibi İbn Rüşd, bu meselede farklı görüşleri aktardıktan sonra, son olarak kendi görüşünü de belirtmiştir.

Zemahşerî'nin İmam Ebu Hanife'nin görüşlerini esas aldığını ve okuyucuya bu görüşleri aktardığını açıklamıştık. Bununla beraber, İmam Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'un böyle bir meselede, kişinin ilk dört nikahla evlendiği hanımlarının nikahlarının geçerli olacağı yönünde hüküm belirtmesine rağmen²³⁹ Zemahşerî, böyle bir meselede kişinin hanımlarından istediği dört kişiyi seçeceğini, Hanefi mezhebinin hükmü olarak

²³⁶ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 385-386.

²³⁷ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 473.

²³⁸ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 474.

²³⁹ Serahsî, *el-Mebcut*, V, 84.

sunmuştur. Böyle bir meselede Hanefi mezhebinin diğer önemli imamı olan İmam Muhammed ise İmam Şafî ile aynı görüştedir.²⁴⁰

Bundan hareketle Zemahşerî, ya bu meselede Hanefi mezhebinin, dolayısıyla İmam Ebu Hanife'nin, görüşünü yanlış aktarmış veya bu meselede Hanefi literatüründe pek yaygın olmayan bir hükmü benimsediği için okuyucuya da bu görüşü sunmuştur.

19. Mesele

Zemahşerî, bain talakla boşanılan kadının iddeti süresinde, kadının kız kardeşi ile evlenilmesi konusunu, eserinde 264. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Bain talakla boşadığı eşinin iddet süresinde, boşadığı eşinin kız kardeşi ile evlenmek; bize göre caiz değil iken,²⁴¹ İmam Şafî'ye göre caizdir.²⁴²

Bizim bu meseledeki delilimiz şudur: İddet, nikahın devamı (asar) niteliğindedir. Böyle olunca da, tıpkı nikahın devam etmesinde olduğu gibi, nikah haramlarına riayet edilmesi gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Böyle bir durumda iki kız kardeşi aynı nikah altında birleştirmenin haram oluşunda gözetilen hassas nokta, akrabalık ilişkilerinin kesilme riskidir. Bu ise boşanmadan sonra söz konusu edilemez. Bilinen bir husustur ki Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "*Bir kadın; halası, teyzesi ve yeğenleri üzerine nikahlanamaz. Şayet siz bunu yaparsanız, akrabalık ilişkilerini kesmiş olursunuz.*"²⁴³

Zencani, aynı meseleyi işlerken, fûruya yansıyan bu ihtilafın 7. meselede açıkladığımız asıldaki yaklaşım farkından kaynaklandığını belirtmektedir.²⁴⁴

İbn Rüşd bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

---

²⁴⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 84.

²⁴¹ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 176.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 145.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 439.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 107.

²⁴² Nevevî, *Minhac*, 384.; Şafî, *el-Üm*, VI, 7.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 242.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 275.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 310.

²⁴³ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 386-387.

²⁴⁴ Zencanî, *Tahricu'l-Furu*, 270.

20. Mesele

Zemahşerî, cariyenin nikahlanması konusunu, eserinde 265. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Cariyenin nikahlanması, bize göre, tek bir şartla gerçekleşir ki o da, cariyeyi nikahlamak isteyen adamın nikahı altında hür bir kadının bulunmamasıdır.²⁴⁵ İmam Şafiî'ye göre ise böyle bir nikah için üç şartın bulunması gerekir:

- 1- Hür bir kadının mehrini ödemeye gücünün yetmemesi,
- 2- Harama (zinaya) düşmekten korkması,
- 3- Nikahı altında hür bir kadının bulunmaması.²⁴⁶

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Bir şeye güç yetirebilmek, o şeyin bizzat var olması demek değildir. Bilinen bir husustur ki yolcunun yanında su alacak parası olsa fakat su fahiş fiyata satılsa, yolcunun suyu satın almayı teyemmüm abdesti alması caiz olur. Böyle bir durumda teyemmümün caiz olmaması noktasında, yolcunun suyu satın alabilmeye güç yetirebilmesi, suyun bizzat var olması anlamına gelmemektedir. Tıpkı bu meselede olduğu gibi, kişinin hür bir kadınla evlenmeye güç yetirebilmesi de, nikahı altında hür bir kadının bulunması ile eşdeğer görülemez.

İmam Şafiî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Allah Teala Nisa Suresi yirmi beşinci ayetinde şöyle buyurmuştur: "*İçinizden özgür mümin hanımlarla evlenmeye gücü yetmeyenler, sizin genç ve mümin olan cariyeleriniz ile evlensin...*" Allah Teala burada cariye ile nikahlanmayı hür bir kadınla nikahlanmaya güç yetirememeye bağlamıştır. Bizim ele aldığımız bu meselede ise adam, yanında mehri var ise hür bir kadınla evlenmeye güç yetirebilmektedir. Böyle olunca da bu adamın cariye ile nikahlanması caiz olmamaktadır. Burada dikkat edilen husus ise şudur: Kişi cariye ile

²⁴⁵ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 149.; Kasaî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 447-448.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 108.

²⁴⁶ Nevevî, *Minhac*, 385.; Şafiî, *el-Üm*, VI, 23.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 444.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 244-245.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 279.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 315-319.

evlendiğinde kendinden bir parça olan çocuklarını kölelikle karıştırmış olur. Bundan dolayı böyle bir nikahın ancak zaruret halinde caiz olması gerekir.²⁴⁷

Zencani, bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd bu meseleyi işlerken iki ayrı görüşten bahseder:

1- "Cariye ile mutlaka evlenilebilir" denmiştir ki bu, İbnu'l-Kasım'ın meşhur olan görüşüdür.

2- "Eğer hür bir kadınla evlenmeye gücü yetmiyor ve bekar kaldığı takdirde zinaya düşeceğinden korkuyorsa evlenebilir, yoksa evlenemez" denmiştir ki bu İmam Malik'in meşhur olan görüşüdür. İmam Ebu Hanife ve İmam Şafî de bu görüştedirler.²⁴⁸

İbn Rüşd, bu ihtilafın sebebinin umum ile delilu'l-hitab'ın çelişmesi olduğunu belirtir. Çünkü "*Sizden, hür ve mümin kadınlarla evlenmeye gücü yetmeyen kimseler, ellerinizdeki mümin cariyelerden alsınlar.*"²⁴⁹ ayet-i kerimesinin delilu'l-hitab'ı ile "*İçinizdeki bekarları ve köle ile cariyelerinizden iyi olanları evlendiriniz.*"²⁵⁰ ayet-i kerimesinin umumu arasında bulunan çelişmedir.²⁵¹ Daha sonra İbn Rüşd, her iki ayetin anlamı üzerinde durur ve burada, kendisine göre, delilu'l-hitab'ın, umumdan daha kuvvetli olduğunu, sebebiyle birlikte belirtir.²⁵²

Görüldüğü gibi İbn Rüşd'ün, Hanefi mezhebinde cariye ile evlenebilmek için ortaya koyduğu şartlar Zemahşerî'nin ortaya koyduğu şartlardan farklıdır. Zemahşerî, Hanefi mezhebinde yalnızca nikahı altında hür bir kadının bulunmamasının şart olduğunu belirtirken; İbn Rüşd, hür bir kadınla evlenmeye gücü yetmemesinin yanında zinaya düşmekten korkmasını da şart olarak ortaya koymuştur. Hanefi mezhebinin

---

²⁴⁷ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 387-388.

²⁴⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 466.

²⁴⁹ 4/25.

²⁵⁰ 24/32.

²⁵¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 466.

²⁵² İbn Rüşd, *a.g.e.*, a.y.

muteber kaynakları Zemahşerî'nin belirttiği hükmü, Hanefî mezhebinin hükmü olarak aktarmaktadırlar.²⁵³

Ayrıca Zemahşerî bu meselede, İmam Şafî'ye göre cariye ile evlenebilmek için üç şartın gerekli olduğunu belirtmektedir. Hemen sonraki meselede ise Şafî mezhebine göre cariye Müslüman olmasının da şart olduğunu aktarmaktadır. Bu şartla beraber, Şafî mezhebinde cariye ile evlenebilmek için gerekli şartların sayısı dörde yükselmektedir. Nitekim Şafî mezhebinin muteber kaynakları da, hür birinin cariye ile evlenebilmesi için dört şartın gerekli olduğunu belirtmektedirler.²⁵⁴ Buna rağmen müellifin hemen sonraki meselede işlediği konuya bu meselede yer vermemesine bir anlam veremedik.

İbn Rüşd'ün bu meseledeki ihtilafın kaynakları arasında zikrettiği Nisa Suresi yirmi beşinci ayetin tefsirini yaparken Zemahşerî, İmam Şafî ile İmam Ebu Hanife arasında, ilgili ayetten kaynaklanan fıkhi ihtilafı delilleriyle birlikte zikretmesine rağmen²⁵⁵ burada söz konusu ayete yer vermemiştir. Nur Suresi'nin otuz ikinci ayetinin açıklamasında ise herhangi bir fıkhi ihtilafa değinmemiştir.²⁵⁶ Yine Hanefî kitaplarında söz konusu meselede delil olarak zikredilen²⁵⁷ Nisa Suresi'nin üçüncü ayetinin²⁵⁸ tefsirinde de Zemahşerî, herhangi bir fıkhi ihtilafa değinmemiştir.²⁵⁹

21. Mesele

Zemahşerî, ehl-i kitaptan olan cariye ile evlenilmesi konusunu, eserinde 266. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Ehl-i kitaptan olan cariye ile evlenmek bize göre caiz iken,²⁶⁰ İmam Şafî'ye göre caiz değildir.²⁶¹

²⁵³ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 149.; Kasaî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 447-448.

²⁵⁴ Nevevî, *Minhac*, 385.; Şafî, *el-Üm*, VI, 23.; Şirazi, *el-Mühhezzeb*, II, 444.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 244-245.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 282.

²⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 58-60.

²⁵⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, IV, 294.

²⁵⁷ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 171.

²⁵⁸ "Eğer (o kadınlar arasında da) adaletli davranamayacağımızdan korkarsanız, o takdirde bir tane alın veya sahip olduğunuz (cariyeler) ile yetinin" 4/3.

²⁵⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 14-17.

²⁶⁰ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 149.; Kasaî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 459-463.

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Biz, ehli kitaptan hür bir kadınla evlenilmesinin caiz olduğunu ittifakla kabul ettik. Bundan hareketle, kadın cariye olunca da aynı hüküm geçerlidir.

İmam Şafîî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Cariye ile evlenmek ancak zinaya düşme korkusu varsa, zaruretten dolayı caiz olmuştur. Bu meselede ise ehli-kitaptan olan cariye ile evlenmeyi gerekli kılabacak bir durum yoktur. Çünkü zaruret, Müslüman bir cariye ile evlenilerek giderilebilir. Bundan ötürü de ehli-kitaptan bir cariye ile evlenmek caiz değildir.²⁶²

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd, bu meseleyi şöyle işlemiştir: Ehl-i kitaptan olan cariyelerle evlenmenin cevazında ihtilaf etmelerinin sebebi, umumun bu hususta kıyas ile çelişmesidir. Zira ehli-kitaptan olan cariye, ehli-kitaptan olan hür kadına kıyas etmek, ehli-kitaptan olan cariye ile evlenmenin caiz olmasını; "*Putperest kadınlarla - müslüman olmadıkça- evlenmeyiniz.*"²⁶³ ayet-i kerimesinin umumu ise, böyle bir evliliğin caiz olmamasını gerektirir. Bu ayetin umumundan, Maide Suresi'nin beşinci ayeti²⁶⁴, yalnızca hür kadınları istisna etmiştir. Bunun için bu istisnadan sonra geri kalan umumu, kıyas ile tahsis eden; veya "İstisna ile umumun tamamı bozulur" diyenler, "Ehl-i kitaptan olan cariyelerle evlenmek caizdir", istisnadan sonra geri kalan umumu kıyasa tercih edenler ise "Caiz değildir" demişlerdir.

Bu ihtilafların bir başka sebebi daha vardır ki o da, delilu'l-hitab'ın kıyas ile çelişmesidir. Zira Nisa Suresi'nin yirmi beşinci ayet-i kerimesi,²⁶⁵ delilu'l-hitab yoluyla,

---

²⁶¹ Nevevî, *Minhac*, 385.; Şafîî, *el-Üm*, VI, 15. ve 21-21.; Şirazî, *el-Mühezzeb*, II, 443.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 247.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 282.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 319.

²⁶² Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 388-389.

²⁶³ 2/221.

²⁶⁴ "...Mümin kadınlardan iffetli olanlarla, daha önce kendilerinde kitap verilenlerden olan iffetli kadınlar da, mehirlerini vermeniz kaydıyla; evlenmek, zina etmemek ve gizli dost tutmamak üzere size helaldir..." 5/5.

²⁶⁵ "İçinizden özgür mümin hanımlarla evlenmeye gücü yetmeyenler, sizin genç ve mümin olan cariyeleriniz ile evlensin..." 4/25.

mümin olmayan cariyelerle evlenmenin caiz olmamasını; cariyeyi hür kadına kıyas etmek ise caiz olmasını gerektirir.²⁶⁶

Bu ifadelerden sonra İbn Rüşd, bu meselede kıyasa başvuranların hatalı davrandıklarını sebebiyle birlikte açıklayarak kendi görüşünü de belirtmiştir.

Görüldüğü üzere İbn Rüşd, ihtilafli görüşleri vermiş fakat bu görüşlerin sahiplerinin kimler olduğunu değinmemiştir.

İbn Rüşd'ün zikrettiği ve Hanefî kitaplarında da konunun delili olarak geçen²⁶⁷ Bakara Suresi iki yüz yirmi birinci ayetin²⁶⁸ tefsirinde Zemahşerî, herhangi bir fıkhi ihtilafa değinmemiştir.²⁶⁹ Yine her iki mezhebin kitaplarında konunun delilleri arasında yer alan²⁷⁰ Maide Suresi'nin beşinci ayetinin tefsirinde ise konuyla ilgili İmam Ebu Hanife ve İmam Şafîî arasındaki ihtilafı delilleri ile birlikte zikretmesine rağmen,²⁷¹ incelediğimiz *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserinde söz konusu ayete değinmemiştir.

Bu ise, kanaatimize göre, Zemahşerî'nin, *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserini kaleme alırken, fıkhi hükümlerin delillerini her yönüyle okuyucuya sunmak yerine, ezberlenebilmesi için eserini muhtasar tutmayı ve okuyucuya genel bir fıkıh nosyonu kazandırmayı amaçladığına delil olarak gösterilebilir. Bununla birlikte müellifi ilgili meselede ayeti değil de diğer delilleri zikretmesine iten saiki bilememekteyiz.

22. Mesele

Zemahşerî, ebeveynlerinden biri ehl-i kitap, diğeri mecusi olan biri ile evlenilmesi konusunu, eserinde 267. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Ebeveynlerinden biri zımmî, diğeri ise mecusi olan biri ile evlenmek; bize göre caiz iken,²⁷² İmam Şafîî'ye göre caiz değildir.²⁷³

²⁶⁶ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 468.

²⁶⁷ Serahsî, *el-Mebcut*, V, 173.

²⁶⁸ "İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin."

²⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 431.

²⁷⁰ Serahsî, *a.g.e.*, V, 173.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 247.

²⁷¹ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 200

²⁷² Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 178.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 151.

Bizim bu konudaki delilimiz şöyledir: Peygamber Efendimiz'den rivayet edildiğine göre O, şöyle buyurmuştur: "*Çocuk; ebeveynlerinden hangisi din olarak daha hayırlıysa, ona tabidir.*" Burada da ebeveynlerinden daha hayırlısı, zımmi olandır. Dolayısıyla çocuk, zımmi olan ebeveynine tabi olarak zımmidir. Hal Böyle olunca da, tıpkı ebeveynlerinden ikisi de zımmi olanı nikahlananın caiz oluşu gibi, bu meselede de nikah caizdir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Bizim ele aldığımız bu meselede, helal olan ile helal olmayan bir araya gelmiştir. Helal ve haram olan bir araya geldiğinde ise haram daha baskın olarak değerlendirilir ve bu durumlarda ihtiyatlı davranmak zorunlu (vacip) hale gelir. Nitekim evlenme konusundaki yasaklar da ihtiyatlı davranılması gereken konulardandır.²⁷⁴

Zencani ve İbn Rüşd, bu meseleye ilgili eserlerinde yer vermemişlerdir.

Zemahşerî'nin Hanefi mezhebinin delillerini açıklarken hadis olarak zikrettiği ifadeyi Serahsî, fihri kaide olarak zikretmektedir.²⁷⁵ Eseri tahrir eden Abdullah Nezir Ahmet de müellifin hadis olarak zikrettiği ifadeyi, hiçbir hadis kitabında bulamadığını belirtmektedir.²⁷⁶

Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Zemahşerî, burada fihri bir kaideyi okuyucuya hadis olarak sunmuştur.

23. Mesele

Zemahşerî, vatan değiştirerek hicret eden kadının iddeti konusunu, eserinde 268. mesele olarak şöyle işlemiştir:

---

²⁷³ Nevevî, *Minhac*, 386.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 443.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 251.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 287.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 326.

²⁷⁴ Zemahşerî, *Ruusul-Mesail*, 389-390.

²⁷⁵ Serahsî, *el-Mebsut*, X, 115.

²⁷⁶ Abdullah Nezir Ahmed, *Ruusul-Mesail*, 390. (Eserin tahrir kısmı)

Vatanın değişmesi, bize göre iddet süresinin geçmesini beklemeye gerek kalmadan, ayrılmayı zorunlu olarak gerçekleştirir.²⁷⁷ İmam Şafî'ye göre ise böyle bir zorunluluk yoktur.²⁷⁸

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Mümtehine Suresi onuncu ayetinde Allah şöyle buyurmaktadır: "*Ey iman edenler! Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları imtihan edin. Allah onların imtihanlarını daha iyi bilir. Eğer siz onların inanmış kadınlar olduklarını öğrenirseniz, onları kafirlere geri göndermeyin. Bunlar onlara helal değildir. Onlar da bunlara helal olmazlar. Onların (kocalarının) sarfettiklerini (mehirleri) geri verin. Mehirlerini kendilerine verdiğiniz zaman onlarla evlenmeniz size bir günah yoktur...*" Allah Teala bu ayette hicret eden kadının nikahını caiz kılmış ve iddetin bitmesini şart olarak koşmamıştır.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Bu ayrılık, vatanların değişmesi sebebi ile meydana gelmiştir. Böyle olunca da, tıpkı boşanmada olduğu gibi, ancak iddet bittikten sonra nikahın caiz olması gerekir.²⁷⁹

Zencani, böyle bir meseleye girmeden önce; Şafîlere göre vatan değişikliğinin (Daru'l-İslam ve Daru'l-Harb) hükümlerde değişikliğe yol açmadığını, Hanefilere göre ise değişikliğe yol açtığını, her iki mezhebin delillerini vererek açıklamaktadır. Sonrasında ise asıldaki bu ihtilafın fûruya yansması olarak; Şafîlere göre, eşlerden biri (müslüman veya zimmi) Daru'l-İslam'a gelse ve diğeri Daru'l-Harb'te kalsa, sadece bu fiili ayrılıktan ötürü nikahın kesintiye uğramayacağını, Hanefilere göre ise, vatanlar farklı olduğu için, kesintiye uğrayacağını belirtmektedir.²⁸⁰

İbn Rüşd, bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

²⁷⁷ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 150.; Kasaî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 452.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 141.

²⁷⁸ Keyâ Herisî, İmadu'd-din Muhammed et-Taberanî, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., III, 410.

²⁷⁹ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 390-391.

²⁸⁰ Zencanî, *Tahricu'l-Furu*, 278.

Zemahşerî, bu meselede de İmam Ebu Yusuf ile İmam Muhammed, İmam Ebu Hanife'den farklı görüşte olmalarına rağmen²⁸¹ onların ihtilaflarına yer vermeyerek eserinde İmam Ebu Hanife'nin görüşlerini esas aldığını ortaya koymaktadır.

Zemahşerî, Mümtehine Suresi'nin onuncu ayetinin tefsirini yaparken İmam Ebu Hanife'nin görüşünü aktarmış, fakat İmam Şafî'nin görüşüne değinmemiştir.²⁸² Nitekim burada da İmam Şafî'nin, İmam Ebu Hanife'nin delil olarak gösterdiği bu ayeti nasıl yorumladığından söz etmemektedir.

24. Mesele

Zemahşerî, irtidat sebebiyle eşler arasında meydana gelen ayrılık konusunu, eserinde 269. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Eşlerin her ikisi de irtidat ederlerse, bize göre aralarında ayrılık gerçekleşmiş olmaz ve nikahları devam eder.²⁸³ İmam Şafî'ye göre ise böyle bir durumda ayrılık gerçekleşmiş olur.²⁸⁴

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Çünkü ayrılık, ancak (eşler arasında) vatanların veya dinlerin değişmesiyle olur. Burada ise eşler arasında bir din farklılığı söz konusu değildir. Bundan ötürü de ayrılığın gerçekleşmemesi gerekir. Bu durum tıpkı eşlerin beraberce Daru'l-İslam'a girmeleri durumunda nikahlarının devam etmesi örneğinde olduğu gibidir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Burada temel espri; şayet eşlerden biri irtidat ederse, irtidatına karşılık bir ceza olması için nikah düşer. Aynı espri, eşlerin beraber irtidat etmelerinde de söz konusudur. Bundan ötürü, bu durumda da ayrılığın gerçekleşmesi gerekir.²⁸⁵

Zencani ve İbn Rüşd bu meseleye ilgili eserlerinde yer vermemişlerdir.

²⁸¹ Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 452.

²⁸² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, VI, 95-98.

²⁸³ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 181.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 150.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 140.

²⁸⁴ Nevevî, *Minhac*, 386.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 460.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 253.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 289.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 327-328.

²⁸⁵ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 391-392.

25. Mesele

Zemahşerî, nikahu's-şığar konusunu, eserinde 270. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Nikahu's-şığar bize göre caiz iken,²⁸⁶ İmam Şafî'ye göre ise caiz değildir.²⁸⁷

Bu meselenin şekli şöyledir: Bir kişinin diğer bir kişiye, "Benimle kızını veya cariye evlendirmen karşılığında, seninle kızımı veya cariye evlendiriyorum" demesidir. Bize göre böyle bir akit caiz iken, İmam Şafî'ye göre caiz değildir.

Bizim bu konudaki delilimiz şöyledir: Nikah akdinin caiz olmasının şartlarından biri, nikah akdinin bedelsiz olmamasıdır. Burada ise bedel mevcuttur. Zira her birinin cinsel ilişki hakkı (bidı) elde etmesi, diğeri için bedel konumundadır. Dolayısıyla böyle bir nikah akdinin caiz olması gerekmektedir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Rivayet edildiğine göre Peygamber Efendimiz, nikahu's-şığarı yasaklamıştır²⁸⁸

Zencani, bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd, bu meseleyi işlerken önce, nikahu's-şığar'ın caiz olmadığına ulema mütefık iseler de, bu nikah vaki olduğu zaman sahih midir yoksa değil midir diye ihtilaf ettiklerini belirtir. Sonrasında, İmam Şafî'ye göre akdin sahih olmadığını ve -gerdeğe girilmiş olsa bile- feshedileceğini; İmam Ebu Hanife'ye göre ise, akdin sahih olduğunu ve her birine mehr-i misil lazım geldiğini belirtir. Bu açıklamalardan sonra İbn Rüşd, bu ihtilafın sebebini şöylece açıklamaya koyulur: Bu ihtilafın sebebi, "Bu tür bir evlenme hakkında varid olan yasak taabbüd müdür (sebebsiz midir)" yoksa bu yasak, "bu tür bir evlenmede bedel bulunmadığı için midir" diye ihtilaf etmeleridir. İbn Rüşd sonrasında, *taabbüddür* diyenlerin, böyle bir nikahın sahih olmadığını

²⁸⁶ Böyle bir akit hanefilere göre caizdir fakat her iki tarafın da hanımlarına mehr-i misil vermesi gerekmektedir. bk.: Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 181.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 147.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 492.

²⁸⁷ Nevevî, *Minhac*, 375.; Şafî, *el-Üm*, VI, 198.; Şirazî, *el-Mühezzeb*, II, 446.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 193.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 211.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 225.

²⁸⁸ Zemahşerî, *Ruusul-Mesail*, 392-393.

savunduğunu; sebebin, akdin bedelsiz olmasından kaynaklandığını ifade edenlerin ise, mehr-i misil ödeterek nikahı sahih kabul ettiklerini belirtir.²⁸⁹

Görüldüğü üzere Zemahşerî'nin açıklamalarına baktığımızda, Hanefi mezhebine göre nikahu'ş-şigar'ın mutlak olarak sahih olduğu izlenimi doğmaktadır. Nitekim Hanefilerin delillerini zikrettikten sonra, böyle bir akdin sahih olmasıyla beraber her iki tarafın da hanımlarına mehr-i misil ödemelerinin gerekli olacağından da söz etmemiş ve cinsel ilişki hakkının karşılıklı mehir olarak addedileceğini iddia etmiştir. Hanefi kitaplarında bu kadar net olarak açıklanan ve mezhep içerisinde herhangi bir ihtilaftan söz edilmeyen böylesine bir meselede²⁹⁰ biz, en yumuşak ifadeyle, müellifin konuyu iyi açıklayamadığını söyleyebiliriz.

26. Mesele

Zemahşerî, muhayyerlik (koşul koymak) şartıyla yapılan nikah konusunu, eserinde 271. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Üç gün şart koşularak yapılan nikah bize göre sahih iken,²⁹¹ İmam Şafiî'ye göre sahih değildir.²⁹²

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Şeriat, üç günlük şart koyma hakkını aldatmayı engellemek için koymuştur. Aldatma ise, alış-veriş (büyu') bahislerinde olduğundan daha çok nikah bahislerinde olur. Bundan hareketle alış-veriş bahislerinde caiz olan koşul koymanın, nikah bahislerinde de caiz olması gerekir.

İmam Şafiî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Şayet bizim delilimiz olmasaydı da kıyasla hareket etseydik, alış-veriş bahislerinde koşul koymak şartıyla yapılan alışverişin caiz olmadığını söylerdik. Fakat şeriat, alış-veriş konularında koşul koymayı caiz kılmıştır. Çünkü alışveriş çok çabuk gerçekleşir. Nikah ise bu yönüyle

²⁸⁹ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 487.

²⁹⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 165.

²⁹¹ Hanefi mezhebine göre böyle bir nikah akdi sahih, fakat şart batıldır. bk. Serahsî, *a.g.e.*, V, 148.

²⁹² Nevevî, *Minhac*, 397.; Şafiî, *el-Üm*, VI, 209.; Şirazî, *el-Mühezzeb*, II, 447.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 299.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 337.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 386.

(çok çabuk gerçekleşmesi bakımından) alışveriş gibi değildir. Bundan ötürü caiz olmaması gerekir.²⁹³

Zencani bu meseleye ilgili eserinde değinmemiştir.

İbn Rüşd ise bu meselede sadece cumhur karşısında Ebu Sevr'in böyle bir akde cevaz verdiğini belirtmiş ve diğer mezheplerin yaklaşımına değinmemiştir.²⁹⁴

Müellifin Hanefî mezhebinin delillerini açıklamasına bakılınca, konulan üç günlük şartın, alış-veriş bahislerinde olduğu gibi, riayet edilmesi gereken bir şart olduğu izlenimi doğmaktadır. Oysa ki Hanefî mezhebinde böyle bir şart koşularak yapılan nikahın kendisi geçerli (sahih), fakat muhayyerlik şartı geçersizdir.²⁹⁵ Bundan hareketle, bir önceki meseledesine benzer olarak Zemahşerî, bu meseleyi de okuyucuya kapalı olarak sunmuş ve meselenin, Hanefî mezhebine göre hükmünü ve delillerini net olarak açıklayamamıştır.

27. Mesele

Zemahşerî, ayıbından ötürü nikahlanan kadının geri döndürülmesi konusunu, eserinde 272. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Nikahlanan kadın, Bize göre, ayıbından ötürü geri döndürülemez.²⁹⁶ İmam Şafî'ye göre ise, beş ayıbından ötürü geri döndürülebilir. Bunlar:

- 1- Cinsel organın kesik olması,
- 2- Cinsel iktidarsızlık,
- 3- Cinsel organın, önünde et olmasından ötürü ilişkiye kapalı olması ve fitk???
- 4- Delilik,
- 5- Beras adı verilen cilt hastalığı.²⁹⁷

²⁹³ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 393-394.

²⁹⁴ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 422.

²⁹⁵ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 148.

²⁹⁶ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 181.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 150.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 598.

Bize göre delilik ve berastan ötürü geri döndürülemez.

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Ayıplarından ötürü geri döndürmek, ancak alışveriş konularında sabit olmuştur. Çünkü alışveriş bağlayıcı (lazım) bir akitlerdir. Şayet geri döndürme hakkı olmasaydı, alınan şey kişinin elinde kalırdı. Burada ise boşanma hakkı kocanın elindedir. Koca isterse karısını boşayabilir, isterse de karısı ayıplı olmasına rağmen evliliğini sürdürebilir. Böyle bir durumda bizim kocaya ayıptan ötürü geri döndürme hakkını tanımamızı gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

İmam Şafî bu meselede şöyle delil getirmiştir: Nikah, muamelat akitlerinden biridir. Bundan ötürü, diğer muamelat akitlerinde olduğu gibi, nikahta da ayıptan ötürü geri döndürme hakkının bulunması gerekir.²⁹⁸

Müellif bu konuda, her iki mezhebin de akli delillerini kısaca vermiş ve birbirlerinin görüşlerine karşı hangi argümanları öne sürdüklerine değinmemiştir. Fakat Şafî mezhebine mensup ulemanın, görüşlerini temellendirmede kullandıkları, Peygamberimizin böyle bir durumla karşılaştığını ve hanımı ailesine geri gönderdiğini belirten hadise²⁹⁹ yer vermemiştir.

Zencani, bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd ise bu konudaki ihtilafın kaynağında, böyle bir nikah akdinin; satış akdine mi, yoksa gerdeğe girilen fasit nikah akdine mi benzetileceği konusundaki yaklaşım farklılığının bulunduğunu belirtir.³⁰⁰ Fakat Hanefi mezhebinin bu konudaki hükmü konusunda İbn Rüşd şu ifadelerle yer verir: "Kadının nikahı, -fercinin et veya kemikle kapalı oluşu olmak üzere- ancak iki ayıp ile bozulabilir."³⁰¹ Oysa Hanefi mezhebi uleması, erkeğin boşama hakkının bulunmasından ötürü, nikahı fesih

---

²⁹⁷ Nevevî, *Minhac*, 390.; Şafî, *el-Üm*, VI, 215-216.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 449.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 267-269.; Remli, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 302-304.; İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac*, VII, 345-347.

²⁹⁸ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 395-396.

²⁹⁹ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 150. Şafî, *a.g.e.*, VI, 215-216.

³⁰⁰ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 478.

³⁰¹ İbn Rüşd, *a.g.e.*, a.y.

ettirmezler ve böyle bir durumla karşılaşan erkeğin, dilerse zaten karısını boşayabileceğini belirtirler.³⁰²

28. Mesele

Zemahşerî, hür bir adamın nikahı altında bulunan cariye, azat edildikten sonra tercih hakkı konusunu, eserinde 273. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Bir kölenin nikahı altında bulunan cariye, azat edildikten sonra tercih hakkının olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Cariye, hür bir adamın nikahı altında bulunsun bile bize göre (azat edildikten sonra) tercih hakkı vardır.³⁰³ İmam Şafî'ye göre ise yoktur.³⁰⁴

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Rivayet edildiğine göre, Berire (r.a.) azat edilince Peygamber efendimiz şöyle demiştir: "*Kendine sahip oldun, seçim senin elinde.*" Bu rivayette Peygamberimiz, ona seçme hakkını vermiş ve eşinin hür mü, yoksa köle mi olduğuna değinmemiştir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Şeriat kadına, şayet kocası köle ise seçim hakkını vermiştir. Çünkü aralarında denklik (küfüvvet) yoktur. Zira hür bir kadınla, köle bir erkek denk değildirler. Fakat kadının kocası hür ise, bu durumda aralarında denklik vardır. Aralarında denklik olduğuna göre kadının seçim hakkı söz konusu değildir.³⁰⁵

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd, bu meselede ihtilaf edilmesinin iki tane sebebi olduğunu bildirir:

1- Berire'ye ilişkin olan nakiller arasındaki çelişmedir. Zira İbn Abbas'tan "*Berire'nin kocası siyah bir köle idi.*"; Hz. Aişe'den de "*Berire'nin kocası hürdü.*" diye naklolunmuştur ki, bu her iki nakil de muhaddislerce sabittir.

³⁰² Serahsî, *a.g.e.*, V,150.

³⁰³ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 150.; Serahsî, *a.g.e.*, V, 156.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 136.

³⁰⁴ Şirazî, *el-Mühezzeb*, II, 454.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 278.

³⁰⁵ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 396-397.

2- Bu meseledeki illetin "Azat edilen cariye evlendirilirken, kendisinden mutlak evlendirmek için mi, yoksa köle ile evlendirmek için mi izin alınmayışıdır" diye kesin olarak bilinmemesidir. "Mutlak evlendirmek için kendisinden izin alınmayışıdır" diyenler, "Cariye; ister hür, ister köle ile evli olsun, azat edilince nikahını bozabilir" demişlerdir. "Köle ile evlendirmek için kendisinden izin alınmayışıdır" diyenler ise, "Ancak köle ile evli iken azat edilirse nikahını bozabilir" demişlerdir.³⁰⁶

İbn Rüşd ve Zemahşerî'nin konuyu açıklamalarına ve zikrettikleri delillere baktığımızda, İbn Rüşd'ün meseleyi daha kapsamlı sunduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber Zemahşerî, ihtilaf sahiplerinin kimler olduğunu belirtirken, İbn Rüşd ise belirtmemektedir.

29. Mesele

Zemahşerî, ihramlı kişinin nikahı konusunu, eserinde 274. mesele olarak şöyle işlemiştir:

İhramlı kişinin nikahı, bize göre caiz iken,³⁰⁷ İmam Şafî'ye göre batıldır.³⁰⁸

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Şeriat, ihramlı kişiye cinsel ilişkiyi haram kılmıştır. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: "...*Kim o aylarda hacca başlarsa, artık ona hacda; cinsel ilişki, günaha sapsak, kavga etmek yoktur...*"³⁰⁹ Nikah ise cinsel ilişki değildir. Bundan ötürü nikahın yasak olmaması gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Şeriat, ihramlı kişiye her türlü dünyalığı (irtifak) haram kılmıştır. Mesela dikişli elbise giymek, güzel koku sürünmek v.s. Nikahta ise dünyalık (irtifak) daha fazladır ve bundan ötürü, tıpkı cinsel ilişkinin haram oluşu gibi, nikahın da haram olması gerekmektedir. Çünkü nikah, cinsel ilişkiye yol açar. Cinsel ilişki ise haramdır. Cinsel ilişki haram olduğuna göre, cinsel ilişkiye sebep olan nikahın da haram olması gerekir.³¹⁰

³⁰⁶ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 482.

³⁰⁷ Tahavî, *Muhtasaru't-Tahavî*, 81.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 146.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 111.

³⁰⁸ Nevevî, *Minhac*, 377.; Şafî, *el-Üm*, VI, 201-202.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 438.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 210-211.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 235.

³⁰⁹ 2/197.

³¹⁰ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 397-398.

Zencani bu meseleyi 14. meselede açıkladığımız; "Lafzın şer'i ve lugavi manalarından hangisi öncelikle tercih edilmelidir" şeklindeki ihtilafa dayandırarak işlemiştir. Lafzın şer'i anlamını tercih eden Şafîiler, Peygamber Efendimizin (s.a.v.) "*İhramda olan kimse ne nikahlanır ne de nikahlar.*" hadisindeki nikah lafzının şer'i anlamını tercih ederek bu hükme ulaşmışlardır. Lafzın lugavi anlamını tercih eden Hanefiler ise buradaki nikah lafzının, "*cinsel ilişki*" olan lugavi anlamını tercih ederek söz konusu hükümlerine ulaşmışlardır.³¹¹

İbn Rüşd bu meselede ihtilaf edilmesinin sebebi olarak, bu hususta rivayet edilen hadislerin birbiri ile çelişmesinin bulunduğunu belirtir. Bu hadislerden birincisi İbn Abbas'tan rivayet edilen, "*Peygamber Efendimiz, Meymune (r.a.) ile ihramdayken evlendi*" hadisidir. Bizzat Meymune (r.a.)'den, Peygamber Efendimizin kendisiyle ihramda değilken evlendiği yolunda gelen bir çok rivayet bu hadis ile çelişmektedir. Ayrıca Hz. Osman (r.a.), Peygamber Efendimizin "*İhramda olan kimse ne evlenir (nikah) ne evlendirir ne de herhangi bir kadını isteyebilir*" diye buyurduğunu rivayet etmiştir. Bu çelişmenin Peygamber Efendimizin kavli ile fiili arasındaki bir çelişmeyle ilgili olduğunu belirten İbn Rüşd, böyle hallerde en doğrusunun ya telif'e gitmek ya da kavli tercih etmek olduğunu da belirterek kendi görüşünü de meselenin sonunda açıklamaktadır.³¹²

Zemahşerî, Hanefi mezhebinin delili olarak zikrettiği Bakara Suresi yüz doksan yedinci ayetin tefsirini yaparken, herhangi bir fıkhi ihtilafa ve İmam Ebu Hanife'nin ayeti nasıl değerlendirdiğine değinmemiştir.³¹³

Görüldüğü üzere eserlerinden alıntıda bulunduğumuz her üç müellif de, söz konusu meseleyi farklı yönlerden delillendirmişlerdir.

³¹¹ Zencanî, *Tahrîcu'l-furu*, 273-274.

³¹² İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 469-470.

³¹³ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I, 405-408.

B. SADAK BAHSİ

1. Mesele

Zemahşerî, mehrin asgari miktarı konusunu, eserinde 275. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Bize göre mehrin asgari miktarının on dirhemden daha az olmaması gerekir.³¹⁴ İmam Şafî'ye göre ise mehir için bir miktar tayin edilmemiştir. Nitekim biri, mehrin en az miktarıyla bir kadınla evlenirse caizdir.³¹⁵

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Peygamber Efendimizden rivayet edildiğine göre O, şöyle buyurmuştur: "*On dirhemden daha az mehir olmaz.*"

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Nikah, muavaza akdidir. Bundan ötürü bedelleri taktir etmek akdin taraflarına bırakılmıştır. Tıpkı alış-veriş bahislerinde olduğu gibi, burada da şeriatça taktir edilmiş bir miktar yoktur.³¹⁶

Zencani bu konunun; mehrin Allah'ın hakkı mı yoksa kadının hakkı mı olduğu meselesine dayandığını belirtir. Hanefilere göre mehir, Allah tarafından konulmuş ve kadına verilmesi zorunlu bir bedeldir. Bundan ötürü de çiftlerin mehri düşürme yetkileri yoktur. Dolayısıyla şeriatıta kıymetli olan en düşük meblağ olan ve hırsızın elinin kesilmesinde sınır olan 'on dirhem' burada da takdir edilmiştir. Şafîlere göre ise mehir, kadının hakkıdır. Zira kadın bu hakkından vazgeçebilir ve mehrin faydası kadına yöneliktir.³¹⁷

İbn Rüşd ise bu konunun arka planında; nikahın ibadet yönü mü, yoksa muamelattan olma yönü mü daha önceliklidir gibi bir yaklaşım farkının olduğunu belirtir. Bundan sonra da, "İbadet yönü daha önceliklidir" diyenlerin, diğer ibadetler gibi, bunu da takdir etme girişimlerinden söz eder. El kesme cezasının alt limiti olan 'on dirhem'e yapılan kıyası ve bu tür bir kıyasın hatalı olduğunu belirterek kendi görüşünü

³¹⁴ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 147.; Serahsî, *el-Mebsut*, V, 124.; Kasanî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 487.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 126.

³¹⁵ Nevevî, *Minhac*, 395.; Şafî, *el-Üm*, VI, 154.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 462.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 292.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 329.

³¹⁶ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 399-400.

³¹⁷ Zencanî, *Tahricu'l-Furu*, 275-276.

de okuyucuya sunar. Daha sonra Zemahşerî'nin de delil olarak gösterdiği "*On dirhemden daha az mehir olmaz.*" hadisinin zayıf olduğunu sebebiyle birlikte açıklar.³¹⁸

Görüldüğü üzere Zencani ve İbn Rüşd konuyu aynı yönlerden delillendirirken, Zemahşerî, özellikle Hanefi mezhebi açısından, bu delillere değinmemiştir.

Müellif burada Hanefi ulemasının konu hakkındaki aklı delillerine hiç yer vermemiş, nakli delillerden sadece bir hadisi zikretmekle iktifa etmiştir. Şafîilerin delillerini aktarırken ise tam aksini uygulamıştır. Ayrıca her iki mezhep ulemasının birbirlerinin görüşlerine karşı ileri sürdükleri argümanlara da değinmemiştir.

Hanefi ve Şafîî mezhebi kitaplarında bu meselede delil olarak zikredilen³¹⁹ Ahzab Suresi ellinci ayet³²⁰ ve Nisa Suresi yirmi dördüncü ayetin³²¹ tefsirini yaparken müellif, mehirle ilgili bu meseleye yer vermemiştir.³²²

2. Mesele

Zemahşerî, hür birine fayda sağlamanın mehir olup olamayacağı konusunu, eserinde 276. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Hür birine fayda sağlamanın, bize göre mehir olarak kabul edilmesi caiz değildir.³²³ İmam Şafîî'ye göre ise mehir olarak kabul edilmesi caizdir.³²⁴

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Nikahın şartlarından biri, malın mevcut olmasıdır. Çünkü Allah Teala Nisa suresinde şöyle buyurmuştur: "*...Mallarınızla istemeniz...*"³²⁵ Hür birine fayda sağlamak ise mal değildir. Bundan ötürü, tıpkı içki ve domuz üzerine nikah akdinin kurulamayışı gibi, bunun (menfaat) üzerine de nikah akdinin kurulamaması gerekir.

³¹⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 435-437.

³¹⁹ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 124- 127.

³²⁰ "...Kuşkusuz biz, hanımlar hakkında mŞafîî, *el-Üm, inlere neyi farz kıldığımızı biliriz...* " 33/50.

³²¹ "...Bunlardan başkasını namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helal kılındı..." 4/24.

³²² Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 55-57.; V, 81-85.

³²³ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 147.; Kasaî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 493.

³²⁴ Nevevî, *Minhac*, 395.; Şirazi, *el-Mühezzeb*, II, 463.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 292.

³²⁵ Ayetin ilgili kısmının anlamı: "*Bunlardan başkasını namuslu olmak ve zina etmemek üzere mallarınızla (mehirlerini vererek) istemeniz size helal kılındı.*" 4/24.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Musa (a.s.) ile Şuayb (a.s.) arasındaki olay bizim delilimizdir. Çünkü Allah Teala onlar hakkında şunları haber vermektedir: "...Ben, sekiz yıl bana çalışmana karşılık, şu iki kızımдан birisini sana nikahlamak istiyorum. Eğer sen bunu on yıla tamamlarsan, o da senden olur..."³²⁶ Burada, hür bir insana fayda sağlamanın üzerine nikah akdi kurulmuştur. Bundan ötürü böyle bir nikah akdi caiz olur.³²⁷

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd ise bu meseledeki ihtilafın iki sebepten kaynaklandığını belirtir:

1- "Bizden öncekilerin şeriat ahkâmı bizim hakkımızda da cari midir ve şayet cari ise hangi şartlarla caridir." konusu ve,

2- Menfaatin mal yerine geçmesi hasebiyle nikahın, kiralama akdine kıyas edilip edilemeyeceği konusudur.

İbn Rüşd bu bilgileri verdikten sonra bu konuyu bitirir ve başka bir konuya geçer.³²⁸

Zemahşerî, İmam Şafî'nin delili olarak zikrettiği Kasas Suresi'nin yirmi dördüncü ayetinin tefsirini yaparken, İmam Ebu Hanife ve İmam Şafî arasındaki söz konusu ihtilafın söz etmektedir. Bunun yanında İmam Ebu Hanife'nin görüşünü destekler mahiyette, bu ayette kastedilmiş olması muhtemel manalar arasında, Musa'nın (a.s.) sekiz yıllık çobanlık ücretini Şuayb'e (a.s.) mehir olarak vermesi karşılığında evlilik akdinin yapılmış olabileceğini de bildirir.³²⁹ Ne var ki müellif, *Keşşaf*'ın aksine *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserinde, İmam Şafî'nin görüşünü ilzam edecek bu tevilden söz etmemektedir. Bu da müellifin, delillerin tümünü okuyucuya sunmak yerine, ezberlenebilecek bir uzunlukta ve fıkıh nosyonu kazandıran bir eseri amaçladığına delil olarak değerlendirilebilir.

---

³²⁶ 28/27.

³²⁷ Zemahşerî, *Ruu'su'l-Mesail*, 400-401.

³²⁸ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 438-439.

³²⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, IV, 494-495.

3. Mesele

Zemahşerî, halvetin mehre etkisi konusunu, eserinde 277. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Sahih halvet, bize göre, mehrin tamamının verilmesini gerektirir.³³⁰ İmam Şafî'ye göre ise gerektirmez.³³¹

Bu meselenin özeti şudur: Bir adam karısıyla evde baş başa kalınca, üzerlerine kapı kapatılır veya örtü örtülürse, aralarında da şer'i ve tabii bir engel bulunmaz ve yanlarında üçüncü bir kişi bulunmazsa, fakat tüm bunlarla beraber adam karısına ilişmeyip sonra da onu boşarsa, mehrin tamamı ve iddet, bize göre, zorunlu (lezime) olur. İmam Şafî'ye göre ise mehrin yarısı zorunlu olur.

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Rivayet edildiğine göre Hz. Ömer'e (r.a.) bu mesele sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "*Acizlik sizden kaynaklandığında kadınların ne günahı var.*"

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Böyle bir durumda boşama, cinsel ilişkiden önce meydana gelmektedir. Cinsel ilişkiden önce boşama gerçekleştiğinde de mehrin yarısı gerekir. Çünkü Allah Teala şöyle buyurmuştur: "*Eğer onlara mehir tespit eder de kendilerine el sürmeden boşarsanız, tespit ettiğiniz mehrin yarısı onlarındır...*"³³² Allah, cinsel ilişkiden önce boşama gerçekleştiğinde mehrin yarısını gerekli (vacip) kılmıştır.³³³

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd ise bu meseledeki ihtilafın sebebi olarak, ashab-ı kiramın bu konudaki hükümlerinin, Kur'an-ı Kerim'in zahiri ile çelişmesini gösterir.³³⁴

---

³³⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 233.; Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 147.; Kasaî, *Bedaiu's-Sanai'*, III, 520.; Mevslî, *el-İhtiyar*, III, 129.

³³¹ Nevevî, *Minhac*, 396.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 297.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 335. (Bu görüş, İmam Şafî'nin cedid görüşüdür. İmam Şafî'nin bu meseledeki kadim görüşü ise, İmam Ebu Hanife'nin görüşü ile aynıdır.)

³³² 2/237.

³³³ Zemahşerî, *Ruusul-Mesail*, 401-402.

³³⁴ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, II, 440.

Görüldüğü gibi Zemahşerî ve İbn Rüşd konuyu aynı yönlerden hareketle aktarmışlardır. Bununla beraber Zemahşerî'nin meselenin delillerini aktarışı, İbn Rüşd'e göre daha kapalı durmaktadır. Ayrıca Zemahşerî, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için tarafların görüşlerine geçmeden önce meseleyi özetleyerek okuyucuya sunmuştur. Bu da, diğer kitaplarla mukayese ettiğimizde, artı bir özellik olarak kendini göstermektedir.

Bazı meselelerde İmam Şafî'nin kadim görüşünü aktaran müellif, bu meselede ise İmam Şafî'nin cedid görüşünü okuyucuya sunmuş ve İmam Ebu Hanife'nin görüşü ile aynı olan kadim görüşüne³³⁵ değinmemiştir. Bu ise eserin kendi içindeki tutarlılığına olumsuz olarak yansımaktadır. Buna ek olarak, İmam Şafî'nin, İmam Ebu Hanife ile aynı olan kadim görüşlerinden dönmesi, İmam Şafî'nin rey ekolünden etkilenmesinin, rey ekolü açısından, sadece olumlu yönde olmadığını; İmam Şafî'nin rey ekolüyle etkileşimi esnasında, itirazları vesilesiyle bu ekolle aynı olan kendi görüşlerinin bir kısmından da döndüğünü bizlere göstermektedir.

Zemahşerî, İmam Şafî'nin delili olarak zikrettiği, Bakara Suresi'nin iki yüz otuz yedinci ayetinin tefsirini yaparken söz konusu meseledeki ihtilafa değinmemiştir.³³⁶ Yine Hanefî kitaplarında meseleye delil olarak zikredilen³³⁷ Nisa Suresi yirmi birinci ayetin³³⁸ tefsirinde de müellif, söz konusu meseleye değinmemiştir.³³⁹

4. Mesele

Zemahşerî, 'mufavvada'nın mehri konusunu, eserinde 278. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Mufavvada, Bize göre, akdin kendisiyle mehri hak eder.³⁴⁰ İmam Şafî'ye göre ise, mehirsiz akit yapılması da caizdir.³⁴¹

³³⁵ Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 297.

³³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, II, 462-464.

³³⁷ Serahsî, *el-Mebsut*, V, 234.

³³⁸ "Verdiğiniz mehirden nasıl geriye alabilirsiniz ki? Birbirinizle haşir-neşir oldunuz (onlarla baş başa kaldınız)" 4/21.

³³⁹ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, 46-47.

³⁴⁰ Serahsî, *a.g.e.*, V, 96.

³⁴¹ Nevevî, *Minhac*, 398.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 303.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 341.

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Nikah, kadının inisiyatifindedir (mülkiyetinde) ve karşılıksız olmaması gerekir. Çünkü mehrin zorunlu olması, şeriatın ortaya koyduğu bir haktır. Kadın, kendini karşılıksız olarak verir ve mehrinden vazgeçerse dahi, mehrin belirlenmesinde, tıpkı iddette olduğu gibi, kadının rızasına bakılmaksızın davranmak gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Mehir vacip olmuşsa, kadının cinsel organının karşılığında, kadının hakkı olarak vacip olmuştur. Cinsel organ ise kadının mülküdür. Kadın, kendini karşılıksız olarak vermeyi kabul etmişse, bunun sahih olması ve mehrin sabit olmaması gerekir. Bu tıpkı, kadının akit esnasında mehri isteyip sonrasında ise hibe etmesi gibidir. Bu nasıl caiz oluyor ve mehir sabit olmuyorsa, bizim ele aldığımız meselede de aynı durum söz konudur.³⁴²

Zencani, bu meselenin, 9. ve 30. meselede kendisinden aktardığımız, "Mehrin, Allah hakkı olarak mı, yoksa kadının hakkı olarak mı vacip olduğu" konusundaki ihtilaftan kaynaklandığını belirtir. Mehrin kadının hakkı olarak vacip olduğunu belirten Şafîler böyle bir meselede kadının, sadece akitle mehri hak edemeyeceğini belirtirken; mehrin Allah hakkı olarak vacip olduğunu belirten Hanefiler ise, kadın razı gelse bile mehrin yine de kadının hakkı olduğunu ortaya koyarlar.³⁴³

İbn Rüşd bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir. (bulamadım)

Görüldüğü gibi Zemahşerî ve Zencani, bu meseleyi aynı delillerden hareketle açıklamışlardır.

C. HUL' BAHSİ

1. Mesele

Zemahşerî, hul'un hükmünün ne olduğu konusunu, eserinde 279. mesele olarak şöyle işlemiştir:

---

³⁴² Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 402-403.

³⁴³ Zencanî, *Tahricu'l-Furu*, 275.

Hul', bize göre bain talaktır.³⁴⁴ İmam Şafî'ye göre ise hul', talak değil fesihtir. Çünkü hul'da niyete gerek yoktur.³⁴⁵

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Şeriat, hul'u, bain talak kılmıştır. Çünkü bu, bedel karşılığında boşamadır. Bunda bedel olması ise, açıkça boşamada olduğu gibi, bunu talak olmaktan çıkarmaz.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Eşlerden her ikisi de hul'a razı olduklarında, nikahı feshetmeyi kast etmiş olurlar. Bilinen bir husustur ki kocanın bundan sonra kadın üzerinde geri dönme hakkı yoktur. Bu da bizim dediğimizin doğru olduğunu gösterir.³⁴⁶

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd, bu meseleyi işlerken İmam Ebu Hanife'ye göre hul' ile feshin aynı şey olduklarını belirtir. Bu ihtilafın sebebini ise, ulemanın, karı ile kocanın birbirinden ayrılmalarının bedel mukabilinde oluşu, bu ayrılmayı boşanma şeklinden çıkarıp nikahın bozulması şekline sokup sokmadığında ihtilaf etmeleri olarak açıklar.³⁴⁷

Zemahşerî'nin İmam Şafî'ye ait olarak aktardığı görüş, İmam Şafî'nin ilgili meseledeki kadim görüşüdür. Bu meselede İmam Şafî'nin cedid ve mezhep içerisinde racih olan görüşü ise, hul' lafzıyla gerçekleşen ayrılığın talak olduğudur.³⁴⁸ Keza İbn Rüşd'ün de İmam Ebu Hanife'ye ait olarak zikrettiği hul' ile feshin aynı şey oldukları yönündeki aktarımı da yanlıştır. Doğrusu, Zemahşerî'nin de belirttiği üzere, İmam Ebu Hanife'ye göre hul'un, bir bain talak olduğudur.³⁴⁹ Müellifin buna benzer aktarımları, esere olan ilmi güveni sarsmakta ve eserin tek başına bir kaynak olarak değerlendirilmesine mani olmaktadır.

³⁴⁴ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 163.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 192.

³⁴⁵ Şafî mezhebinde racih görüş, hul' lafzıyla yapılan ayrılığın talak olduğudur. bk.: Nevevî, *Minhac*, 408.; Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 354.; Remlî, *Nihayetu'l-Muhtac*, VI, 397.

³⁴⁶ Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 404-405.

³⁴⁷ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, III, 36.

³⁴⁸ Nevevî, *a.g.e.*, 408.; Şirbinî, *a.g.e.*, III, 354.

³⁴⁹ Kudurî, *Muhtasaru'l-Kudurî*, 163.; Mevsilî, *el-İhtiyar*, III, 192.

2. Mesele

Zemahşerî, hul' yapılan kadından iddeti sürecinde boşanılması konusunu, eserinde 280. mesele olarak şöyle işlemiştir:

Kendisiyle hul' yapılan kadın, iddet süresinde olduğu müddetçe, bize göre açık biçimde boşanmaya medarken,³⁵⁰ İmam Şafî'ye göre böyle bir kadın, artık kendisinden boşanılmaya medar değildir.³⁵¹

Bizim bu meseledeki delilimiz şöyledir: Şeriat, üç boşama hakkını kocanın mülkiyetine vermiştir. Koca, karısıyla hul' yaptığında boşama haklarından birini kullanmış olur. Diğer iki boşama hakkı ise kocanın mülkiyetinde kalmaya devam etmektedir. Şayet koca, bu iki boşama hakkında tasarrufta bulunursa, kendi mülkünde tasarrufta bulunmuş olur. Dolayısıyla, başlangıçta boşamasının sahih oluşu gibi, bunun da sahih olması gerekir.

İmam Şafî ise bu meselede şöyle delil getirmiştir: Karı ile koca arasında hul' vaki olduğunda nikah infisah etmiş olur. Dolayısıyla kocanın sahip olduğu bir boşama hakkı da kalmamış olur. Şayet koca, boşama haklarında tasarrufta bulunursa, kendi mülkiyetinde olmamış bir şey üzerinde tasarrufta bulunmuş olur. Bundan ötürü bu tasarrufların geçersiz addedilmesi gerekir.³⁵²

Zencani bu meseleye ilgili eserinde yer vermemiştir.

İbn Rüşd, bu meseleyi işlerken farklı görüşleri, sahipleriyle birlikte belirttikten sonra ihtilafın sebebini üç maddede şöyle açıklamaktadır:

a. İddet; ayrılmadan mı, yoksa evlenmeden mi doğan bir hükümdür konusunda ihtilaf edilmesidir. İddetin evlendirmeden kaynaklanan bir hüküm olduğunu benimseyen İmam Ebu Hanife, bu sebepten ötürü karısını kesin olarak boşayan kimsenin, kadının iddeti bitmedikçe, onun kız kardeşiyle evlenilemeyeceğini de belirtmiştir.

³⁵⁰ Serahsî, *el-Mebsut*, VI, 264-265.

³⁵¹ Şirbinî, *Muğni'l-Muhtac*, III, 356.

³⁵² Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, 405-406.

b. Karısını boşayan kimse birinci ve ikinci defa kadının iddeti daha bitmemişken, ondan muvafakat almaksızın onu tekrar nikahı altına alabildiği halde, karısı ile hul' yapan kimsenin, kadının iddeti esnasında onu tekrar nikahı altına alamadığında ulemanın cumhurunun müttefiklerdir.

c. Cumhur müttefiklerdir ki, karısıyla hul' yapan kimse, kadının iddeti henüz bitmemişken onunla yeni bir evlenme akdiyle birliktelik kurabilir. Ancak sonraki ulmemadan bir cemaat "iddet esnasında bu kadınla ne kendisi, ne de bir başkası evlenemez" demişlerdir.

İbn Rüşd, bu noktadan sonra karı ile kocanın hul' bedelinde anlaşmazlığa düşme meselesini işlemeye başlamaktadır.³⁵³

---

³⁵³ İbn Rüşd, *Bidayetü'l-Müçtehid*, III, 37-38.

SONUÇ

Fıkıh alanında ortaya konulan farklı hükümlerin delillerini sunan ve zaman zaman bu hüküm ve deliller arasında mukayese yapıp, bir görüşü öne çıkarmaya çalışan hilaf ilminde, *Ruu'su'l-Mesail* isminin farklı bir tür olarak ortaya çıktığını gördük. Nitekim aynı isim altında bir çok eserin, tanınmış alimlerce kaleme alınmış olması da bunu ispatlamaktadır. Bundan hareketle, bu farklı türün inceliklerini ortaya koymak adına, *Tahricu'l-Furu ale'l-Usul* üzerine yapılan çalışmaların bir benzerinin, *Ruu'su'l-Mesail Edebiyatı* üzerine de yapılması gerektiği kanaati bizde hasıl olmuştur.

Ruu'su'l-Mesail ismi altında ortaya konan eserlerin en önemlilerinden biri de, hiç şüphesiz, meşhur bir mutizili alim olan ve İslami İlimler tarihinde iz bırakan Ebu'l-Kasım ez-Zemahşerî'nin aynı isimdeki eseridir. Bu eser, Zemahşerî'nin yaygın olarak bilinen diğer yönlerinin yanında, aynı zamanda iyi bir fakih olduğunu da ortaya koymaktadır. Zira Hanefî ve Şafîî mezhepleri arasındaki ihtilafları ortaya koyan bir eser kaleme almak, hiç şüphesiz her iki mezhebe de hakim olmayı gerektirir.

Zemahşerî eserini, furu' fıkıh sistemiyle kaleme almıştır. Bununla beraber eserde ana başlıklarda (kitap) kısmen, ana başlıklar altında işlenen meselelerin ise genelinde bir düzensizlik kendini göstermektedir. Mesela, örnek olarak tahlil ettiğimiz *Kitabu'n-Nikah*'ta Zemahşerî; önce velayeti, sonra şahitliği, sonra tekrar velayeti, sonra nikah lafzını v.s. şeklinde, klasik furu' fıkıh kitaplarında olan sistemden uzak bir metodla işlemektedir. Bu ise, okuyucu açısından, meseleleri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır.

Zemahşerî, *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserinde Hanefî mezhebi açısından İmam Ebu Hanife'nin görüşlerini esas almaktadır. Bununla beraber, müellifin Hanefî mezhebine ait olarak aktardığı bazı görüşler, İmam Ebu Hanife de dahil olmak üzere, Hanefî mezhebinin bilinen meşhur alimlerinin görüşlerini yansıtmamaktadır. Bu örnekler de, Zemahşerî'nin söz konusu meselelerde kendisine ait farklı bir görüşü ortaya koymuş olabileceği ihtimalini akıllara getirmektedir. Eserinde genel olarak İmam Ebu Hanife ile İmam Şafîî arasındaki ihtilaflı meseleleri işleyen Zemahşerî, bazı meselelerde, bu iki imam dışındaki alimlerin görüşlerine de yer vermektedir.

Zemahşerî'nin, İmam Şafîî'den yaptığı alıntılarda ise bir düzensizlik kendini göstermektedir. Şöyleki Zemahşerî, İmam Şafîî'nin bazı meselerde kadim görüşünü, bazı meselelerde cedid görüşünü, bazı meselelerde mezhep içerisindeki racih görüşü, bazı meselelerde ise mercuh görüşü aktarmaktadır. Kanaatimize göre bunun sebebi, müellifin eserinde mezhep talimi yerine, okuyucuya fıkıh nosyonu kazandırmayı amaç edinmesidir. Zemahşerî'nin bu sebeple, meseledeki ihtilafı en iyi yansıttığını düşündüğü görüşü eserine almış olması muhtemeldir. Bir başka bakış açısıyla ise bunun sebebinin, Şafîî mezhebi kavramlarının, en azından Zemahşerî'nin yaşadığı dönem veya muhitte, henüz tekamül etmemiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Zemahşerî, genel olarak, karşıt görüş ve delilleri zikrettikten sonra, bu fikirler arasında bir mukayese, tartışma veya tercih failiyetinde bulunmamaktadır. Keza meşhur eseri *el-Keşşaf*'ta yaptığı, karşıt görüşleri ilzam eden ve İmam Ebu Hanife'nin görüşünü destekleyen açıklamalarına, aynı meseleyi işlerken *Ruu'su'l-Mesail* isimli eserinde yer vermemektedir. Bu ise kanaatimize göre, müellifin eserinde taassuptan uzak, objektif bir metod takip etmesinin yanında, eserin okuyucusuna fıkıh düşüncesini kazandırmayı amaçladığına delil teşkil etmektedir. Keza eserin kısa tutulmuş olması, meselelerde her iki taraf için de, genel olarak, sadece tek delilin zikredilmiş olması, kanaatimizi destekleyen diğer emarelerdir.

Tali bir sonuç olarak; İmam Şafîî'nin cedid görüşlerini oluşturmasında Kufe ekolünün etkisi malumdur. Yapmış olduğumuz çalışmalar esnasında İmam Şafîî'nin bazı meselelerde kadim görüşünün İmam Ebu Hanife'nin görüşüyle aynı olduğu, cedid görüşünün ise farklılık arz ettiğini gördük. Bu ise, kanaatimize göre, İmam Şafîî'nin, Kufe ekolünden etkilenerek bazı görüşlerinde Kufe ekolüne yaklaşmasının yanında yine bu etkileşimin tesiriyle önceden Kufe ekolüyle aynı olan bazı görüşlerinden dönmesi şeklinde, Kufe ekolüyle etkileşiminin çift yönlü olduğunu ortaya koymaktadır.

Yapmış olduğumuz çalışma neticesinde, mukeyeseli eserlerin mezhep görüşlerini yansıtmada başarılı oldukları kadar, hatalı olabileceklerini de gördük. Bu yüzden araştırma yapılacak konular hususunda mezhep kaynaklarına inilmesinin, doğru bilgiye ulaşmak için gerekliliğine tanık olduk. Zira bir mezhebe müntesip bir alim, başka mezheplerin görüşlerini naklederken çeşitli hatalara düşebilir. Bunların sebepleri

arasında mezhebi taassup, objektif olamama, diğler mezheplerin ana kaynaklarına ulaşamama, ıstılah farklılığından doğan hatalı anlamalar, müellifin aldığı tali kaynağın ana kaynaktaki bilgiye ulaşamaması gibi bilgiler sayılabilir. Bundan hareketle bu tarz eserlerin mezhep görüşlerini öğrenmek yerine, farklı fıkhi düşünme biçimlerini öğrenmek amacıyla okunmasının daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Zemahşerî'nin *Ruu'su'l-Mesail* isimli eseri, çeşitli hataları bulundurmakla beraber, genel olarak güvenilir bir kitaptır. Eserin tanıtım kısmında da bahsettiğimiz üzere *Ruusu'l-Mesail*, farklı konularda yüzlerce meseleyi İmam Ebu Hanife ve İmam Şafî'nin görüşleri, ihtilafları ve delillerine yer vererek inceleyen bir eser olması bakımından cüzi sayıda hata kaçınılmaz olmaktadır. Bununla beraber bu eser, okuyanların yüzlerce mesele hakkında çok yönlü fikir sahibi olabileceği ve genel bir fıkıh düşüncesi kazanebilecekleri pek kıymetli bir eserdir.

KAYNAKÇA

- Abacı, Harun, *Beydavi ve Neseî'de İtızal Etkilerinin İncelenmesi (Beydavi ve Neseî Tefsirlerine Eleştirel Bir Yaklaşım)*, İstanbul, 2006. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Akyüz, Vecdi, "Asili", DİA, İstanbul, 1991.
- Alvanî, Taha Cabir, *Edebu'l-İhtilaf fi'l-İslam, 'Alemu'l-Fikri'l-İslamî*, Katar, 1405.
- Aybakan, Bilal, "Şafii", DİA, İstanbul, 2010.
- Aybakan, *Füru' Fıkıh Sistematiği Üzerine*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 31, (2006/2), 5-32.
- Aybakan, *İmam Şafii ve Fıkıh Düşüncesinin Mezhepleşmesi*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Başoğlu, Tuncay, *Hicri Beşinci Asırda Fıkıh*, İLAM Araştırma Dergisi, c. III, sy. 2.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukuk-i İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1976.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Ankara, 1988.
- Cerrahoğlu, *Zemahşerî ve Tefsiri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXVI, 59-96.
- Cezerî, İzzeddin İbnu'l-Esir, *el-Lubab fi Tehzibi'l-Ensab*, Daru's-Sadr, Beyrut, ts.
- Cürcanî, Seyid Şerif Ali b. Muhammed b. Ali, *et-Tarifât*, Ahter Matbaası, İstanbul, 1308.
- Çetiner, Bedrettin, "Zemahşerî", Şamil İslam Ansiklopedisi, VIII, İstanbul, 2000.
- Davudî, Ahmed, *Tabakatu'l-Müfessirin*, (thk.: Ali Muhammed Ömer), Kahire, 1994.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.

- Gazalî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfa min ilmi'l-Usul*, el-Matba'atu'l-Emiriyye, Bulak, 1324.
- Güneş, Abdalbaki, *Aklî Tefsir Hareketi*, Van, 2003.
- Hamevî, Ebu Abdullah Yakut b. Abdullah er-Rumi, *Mu'cemu'l-Udeba*, Beyrut, 1991.
- Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldan*, Beyrut, ts.
- Haşimî, Abdulhalik b. İsa el-Hanbeli, *Ruusu'l-Mesail*, (thk. Abdulmelik b. Abdillan b. Dehiş) Daru Hıdır, Beyrut, 2000.
- Hufî, Ahmed Muhammed, *ez-Zemahşerî*, Daru'l-Fikri'l-Arabi, Kahire, 1966.
- Hüseynî, Ebubekir b. Hidayetillah, *Tabakatu's-Şafîyye*, Daru'l-Afakı'l-Cedide, Beyrut, 1971.
- İbn Bedran, Abdulkadir b. Ahmed b. Mustafa el-Hanbelî ed-Dımeşkî, *el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam Ahmed bin Hanbel*, İdaretu't-Tıbaatu'l-Müniriyye, Mısır, 1346.
- İbn Hacer el-Heytemî, *Tuhfetu'l-Muhtac Bi Şerhi'l-Minhac*, (Şirvanî ve İbn Kasım el-Abadî'nin haşiyeleriyle beraber) bs.y.y., ts.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, (Nşr. Ali Abdulvahid Vafi) III. Baskı, Daru Nehdati Mısır li't-Tıba ve'n-Neşr, Kuveyt, ts.
- İbn Hallikan, Şemseddin Ahmed b. Muhammed, *Vefayatu'l-A'yan*, Beyrut, 1997.
- İbn Kesir, Ebu'l-Fida İsmail b. Amr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Thk.: Ahmed Ebu Muhlim), Beyrut, 1985.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Adl Zeynuddin Kasım b. Kutluboğa, *Tacu't-Teracim fi Tabakati'l-Hanefiyye*, Mektebetu'l-Müsenna, Bağdat, 1962.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrerem, *Lisanu'l-Arab*, Daru's-Sadr, Beyrut, ts.

- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Rüşd el-Hafid, *Bidayetü'l-Müçtehid ve Nihayetu'l-Muktesed*, (trc.: Ahmed Meylani) Beyan Yayınları, İstanbul, 1991.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Bekir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, Beyrut, 1979.
- İbnü'l-İmadi, *Şeceratü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb* (nşr. Abdulkadir el-Arnaud-Muhammed el-Arnaud-Muhammed el-Arnaud), Dâru İbn Kesir, Beyrut, 1410/1984.
- İbnü'n-Nedim, *el-Fihrist*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1984.
- İltaş, Davut, *Zencanî'nin "Tahricu'l-furu ale'l-usul" İsimli Eseri Üzerine Bir Değerlendirme*, Bilimname, XIII, 2007/2.
- İzmirli İsmail Hakkı, *İlmi-i Hilaf*, Dersaadet Hukuk Kitapçısı, 1330.
- Kahhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, 1993.
- Kallek, Cengiz, “*Bidâyetü'l-Müçtehid*”, DİA, İstanbul, 1991.
- Kasanî, Alaaddin Ebu Bekr b. Mesud, *Bedaiu's-Sanai' fi Tertibi's-Şerai'*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- Kaya, Murat, *Zemahşerî'de Tasavvufî Kavramlar (Makamat Örneği)*, Van, 2006, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Keyâ Herisî, İmadu'd-din Muhammed et-Taberanî, *Ahkamu'l-Kur'an*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.
- Kıftî, Ebu'l-Hasan Cemaluddin, *İnbahu'r-Rivayet ala Enbahi Nuhât*, Beyrut, 1986.
- Koca, Ferhat, *Mukayeseli İslam Hukuk Düşüncesinin Temellendirilmesi (Tesisu'n-Nazar)* adlı eserine yazılan giriş, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2002.

- Kudurî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Cafer, *Muhtasaru'l-Kuduri Fi'l-Fıkhi'l-Hanefi*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.
- Malik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-Kübra*, Daru Sadr, Beyrut, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud b. Mevdudî el-Hanefi, *Kitabu'l-İhtiyar Li Talili'l-Muhtar*, Daru'l-Marife, Beyrut 2007
- Molla Fenari, Şemseddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed, *Fusulü'l-Bedayi'*, Matbaatü Şeyh Yahya Efendi, İstanbul, 1289.
- Nevevî, Muhyiddin Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref, *Minhacu't-Talibin ve Umdetu'l-Müftin*, Daru'n-Nevevi, Beyrut, 2005.
- Okuyucu, Nail, *Tarhricu'l-furu ale'l-usul Edebiyatı*, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 38 (2010/1)
- Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, Ankara, 1990.
- Özen, Şükrü, "Hilaf", *DİA*, İstanbul, 1998.
- Özen, "İbnü'l-Kassar" *DİA*, İstanbul, 2000.
- Rebi' Leu'r, *Mevkıfu'l-İmam Ebi'l-Velid el-Bacî min Delili'l-Hitab*, Cezair, 2006.
- Remlî, Şemsuddin Muhammed b. Ebi'l-Abbas Ahmed b. Hamza b. Şihabuddin, *Nihayetu'l-Muhtac İla Şerhi'l-Minhac*, (Şebramilisî ve er-Reşidî'nin haşiyeleriyle beraber) bs.y.y., ts.
- Sadrüşşeria, Ubeydullah b. Mes'ud b. Mahmud Buhari Mahbubi, *et-Tavdih li Metni't-Tenkih*, (Teftazani'nin *et-Telvih* adlı şerhiyle birlikte), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye Beyrut, 1957.
- Sem'anî, Ebû Sa'd Abdulkerîm b. Muhammed, *el-Ensâb*, Beyrut, 1988.
- Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebu Sehl Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *Kitabu'l-Serahsî*, (Edtr.: Mustafa Cevat Akşit) Gümüşev, İstanbul, 2008.

- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân, *Tabakâtu'l-Müfessirîn*, Beyrut, ts.
- Şafiî, Muhammed b. İdris eş-Şafii, *el-Üm*, (thr.: Rıfat Fevzi Abdulmuttalib) Daru'l-Vefa, bs.y.y., 2001.
- Şirazî, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firuzabadi, *el-Mühezzeb fi Fıkhî'l-İmam eş-Şafiî*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- Şirazî, Ebû İshak, *Tabakatu'l-Fukaha* (Nşr. İhsan Abbas), Beyrut, 1981.
- Şirbinî, Şemsuddin Muhammed b. el-Hatib, *Muğni'l-Muhtac İla Marifeti Meaniyi Elfazi'n-Nevevî*, Daru'l-Marife, Beyrut, 1997.
- Tahavî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî, *İhtilâfü'l-Ulemâ*, (Muhtasaru İhtilafi'l-Fukaha). nşr. Abdullah Nezir Ahmed, Beyrut, 1995.
- Tahavî, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selame el-Ezdî, *Muhtasaru't-Tahavi*, bs.y.y., ts.
- Taşköprizade, Ahmed Mustafa, *Miftahu's-Saade*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- Teftazanî, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *et-Telviḥ 'ala't-Tavdiḥ*, (Sadruşşeria'nın *et-Tavdiḥ'i* ile birlikte), Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1957.
- Tehanevî, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşafu Istilahati'l-Fünun* (İhtilaf maddesi), Kahraman Yayınları, İstanbul, 1984.
- Ubeydî, Reşid Abdurrahman, *ez-Zemahşerî el-Lugavi ve Kitabuhu el-Faik*, Matbaatu'l-Mecmuu'l-İlmiyyi, Bağdat, 2001.
- Ünsal, Ahmet, *Mukayeseli Fıkıḥ Çalışmaları* (FIKİH), İLİTAM, Ankara Üniv. Uzaktan Eğitim Yayınları, Ankara, 2007.
- Ünverdi, Muhammed, *Temel İbadetler Konusunda Hanefiler ve Şafiiler Arasındaki Farklar*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Adana, 2011.

Zehebî, Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Rical*, (thk.: Ali Muhammed el-Becevî), Beyrut, ts..

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Daru'l-Hadis, Kahire, 2005.

Zemahşerî, Ebû Kasım Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belâga*, Beyrut, 1989.

Zemahşerî, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Tevil*, (thk.: Adil Ahmed Abdulmevcud, Muhammed Muavvaz, Fethi Abdurrahman Ahmed Hicazî) Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad, 1998.

Zemahşerî, *Ruusu'l-Mesail*, (thk.: A. Nezir Ahmed) Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 2007.

Zencanî, Ebu'l-Menakıb Şihabuddin Mahmud b. Ahmed, *Tahricu'l-Furu Ale'l-Usul*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1987.

Ziriklî, Hayruddin ez-Zriklî, *el-Âlâm*, Beyrut, 1990.